

॥ ॐ ॥

सुकन्या-सावित्री.

नाटक.

मूलर्जी आशाराम ओझा.

गौरवी आ. सु. नाटक मंडळीना मालक.

હિંદુસ્તાનની મોહીની.

હિંદુસ્તાનમાં મોહીનીરૂપ ગણાતી ચીજોમાં ઓટો મોહીનીની
પણ આજકાલ ગણતરી થવા લાગી છે. કારણ કે જો તમે
એક વખત ઓટો મોહીની વાપરો છો તો પછી તેને
છોડી શકતા જ નથી.

મનહર ખુશખોથી મરપુર પરફ્યુમ.

ઓટોમોહીની

સેન્ટનો રાજા (સર્જન)

ચંબેલીના તાજાં ફુલોની બહાર.

માત્ર ચાર ટીપાં રૂમાલમાં નાખવાથી ચાર દિવસ સુધી મનને
મોહ પમાડનારી ખુશખોથી તમારું મગજ તરફ ડરે છે.

એક વખત જરૂર અજમાવો.

કીંમત અર્ધા આઉંસની બાવળા રૂ. ૨) એક ડ્રામની ટયુબના આ. બાર
તમારા ગામમાં દરેક વેપારી પાસથી મળશે.

સોલ એજન્ટ-મોહીની એજન્સી જુમામમીદ-મુંબઈ.

અત્તરોનો ઝરો એટલે બીજું કંઈ નહિ છત્રી છાપ
પણ જગપ્રસિદ્ધ

રો. બી. ની. યા. (હેઅર ઓઇલ)

આ સુગંધિ તેલ માથામાં નાંખવાથી બાળ સુશોભિત
ચળકતા અને લાંબા વધે છે, માથામાં નાંખવાથી હન્ટરો
ફુલોની મીઠી ખુશખો આવશે, તેથી વધારે લખવાના કરતાં
માત્ર એકજ બાટલી વાપરી ખાતરી કરો.

કીંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦. પોષ્ટેજ જુદું.

મોહીની એજન્સી-મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૪૬૨ વર્ગક

પુસ્તકનું નામ સુડન્યા સાલિત્રી-૧૧૨૬

વિષય ૬-૨

ભીખા કલ્યાણજીની કંપની

મુદ્રક-મશહુર દવાઓ.

તાવની ગેળીઓ-દરેક જાતના તાવને માટે અકસીર ઇલાજ આટલી
૧ નો રૂ. ૧-૪-૦

જીલાખની ગાળીઓ-ફક્ત બે ગાળીથી દરતનો ખુલાસો થાય છે.
આટલી ૧ નો રૂ. ૦-૮-૦.

બકાલ ઑક્ટમેન્ટ-દાદરને માટે ખાસ મલમ દરેક જાતની દાદરને
માટે અકસીર ઇલાજ આટલી ૧ રૂ. ૦-૪-૦.

ગાદડ ટોનીક પીલસ-શકિતનો અખુટ ખજનો આ. ૧ રૂ. ૧-૮-૦.

ગાંડીવ એન્ટીરૂમેટીક ખામ-દરેક જાતના માથાના દુખાવા ઉપર
તેમજ સંધિયા માટે ઉત્તમ ઉપાય. આટલી ૧ નો રૂ. ૦-૮-૦.

નયનાશ્રુત-આંખોને માટે ઉત્તમ સુરમો. આ. ૧ રૂ. ૨૦-૪-૦, ૦-૮-૦.
૧-૦-૦, ૨-૦-૦.

સંજીવન મીઠ્યર-ઝાડા ઉલટી કોલેરા અજીર્ણ વાયુનો ગોળો વગેરે
માટે અકસીર ઇલાજ. આટલી ૧ રૂ. ૦-૧૦-૦.

દમની ગાળીઓ-ગમે તેવા જીવા દમને માટે રામખાણ ઇલાજ નાની
આ. લાં રૂ. ૧-૦-૦, મોટી આટલી રૂ. ૨-૦-૦.

ફીવર-મીઠ્યર-ગમે તે જાતના તાવને માટે અકસીર મીઠ્યર ફક્ત
ત્રણ ડેઝ લેવાથી આરામ થાય છે. આટલી ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦.

કફ પીલસ-દરેક જાતની ખાંસીને માટે ઉત્તમ ગો. આ. ૧ રૂ. ૦-૪-૦

વીંછીની દવા-વીંછીના ડાંખ ઉપર તારકાલિક અસર કરે છે આ. ૦-૮-૦

ગોનોરીઆ ટ્રિ-ચુલસ-ગરમી તથા પ્રમેહને માટે અકસીર ઇલાજ.
આટલી ૧ રૂ. ૧-૦-૦.

વેલ્ટેબલ હેર ટોનીક-આગને વધારનાર તેમજ મગજને પુષ્ટિ
આ નારશુદ્ધ વનસ્પતિના અર્કનું ખનાવેલ તેલ આ. રૂ. ૦-૧૨-૦

રેડબમેકા સારસાપરિલા-(આયોડાઇઝડ) પેટાશ આઇડીન મેળ-
વેલી-બગડી ગયેલા કોલીને સુધારવાનો ચોક્કસ ઇલાજ. નાની
આટલી રૂ. ૧-૮-૦, મોટી આટલી રૂ. ૨-૮-૦.

કાનની દવા-કાનમાં પડતી છાતી. મેલનો ભરાવો તેમજ કાનમાંથી
ચ કા નીકળવા વગેરે માટે ખાત્રીલાયક ઇલાજ. આ. ૧ રૂ. ૦-૬-૦

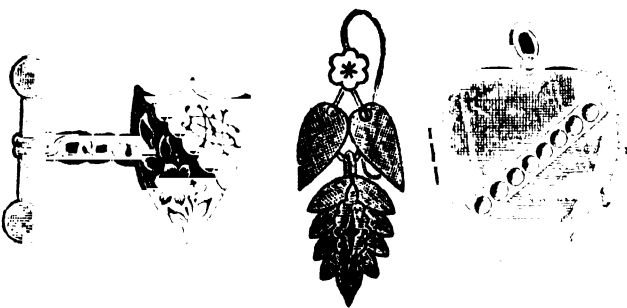
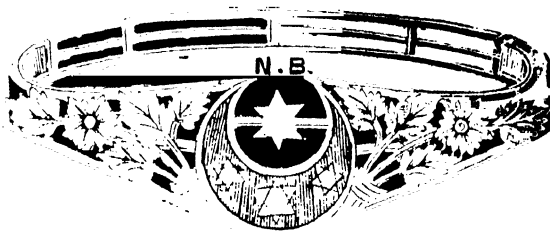
ભીખા કલ્યાણજીની કંપની

બહારકોટ-ગણેશવાડી મુખ્ય.

જથાખંધ તથા છુટક દવાના વેપારી.

તરેહ તરેહના મુશોભિત
દાગીનાની જુની વિશ્વાસુ
અને જગજોહેર

બંગી દુકાન.

દરેક કોમને લાયકના દાગીના અમારે ત્યાં તૈયાર
મળશે, બહારગામ વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.
ગેરંટી-હમારે ત્યાંના ખરીદ્દો દાગીનો જ્યારે
પાછો લાવો ત્યારે મજૂરી કાપી સોનાનાં નાણાં પુરેપુરાં
પાછાં આપનામાં આવે છે.

નરોત્તમદાસ ભાઉ-ઝવેરી.

ટેલીફોન નં ૦ ૫૬૫-શેખરમજી, મુંબઈ.

શ્રીજી આશારામ ઓઝા.

અર્પણપત્રિકા.

નેક નામદાર મહારાજાધિરાજ સર વાઘજી ખંડાદુર

જી. સા. આઈ. ઈ. સ્વસ્થાન મોરળીના ઠાકોર સાહેબ.

સવિનય વિજ્ઞાપિતકે, આ નાટક આપશ્રોની આજ્ઞાનુસાર પ્રેક્ષક જનોને મહા મહોપાધ્યાય શીઘ્ર કવિ કવિશેખર સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રી શંકરલાલ મહેશ્વરની અનુકંપાથી રંજન કરવા લાગ્યશાળી થયો એ આપનીજ પ્રેરણાનો પ્રતાપ છે, તેના સ્મરણમાં આ પુસ્તક આપને અર્પણ કરું છું તે સ્વીકારશે.

શાદ્દલ વિકીકિત છંદ.

જાડેજા કુળદીપ વાઘજી શુરા, બાલે રવિ ભવ્યતા,
 દેવી નાટક દસ્ય અર્પણ કરું, સાવિત્રી સુકન્યકા;
 હે રાજા મુજ મોરળી નગરના, અર્પું સતીની કૃતિ,
 છું હું આશ્રિત આપનો મહીપતિ, સ્વીકારશે વિનતિ. ૧
 જે ભૂમિપર ઉપન્યા નરવરો, રાજ્યાશયી પટ્ટણી,
 દયાનંદ સરસ્વતી ગરજ્યા, “જો શક્તિ છે હિંદની;”
 શાસ્ત્રી શંકરલાલ સંસ્કૃત કવિ, સાત્વિક ઉદ્દેશના,
 નાટ્યરંગ રસિક વાઘજી તણા, વિખ્યાત વિદેશમાં. ૨
 ખારીસ્ટર સનંદ સૂક્ષ્મ કને, ન્યાયાસને વીજળી,
 ડાહ્યાલાલ ઝવેરિની દિન વિષે, ઉદારતા મોકળી;
 જ્ઞાની પોપટભાઈ વીમળ મતી, અદ્વૈત વીજ્ઞાનની,
 વીભૂતી નૃપ ભૂમિની ઝળકતી, છે એ રતી પાણિની. ૩
 વાગે હાંક રવાજી સુત વીરની, સૌરાષ્ટ્ર શિરોમણી,
 વિદ્યાની શુષ્ક ખાણ મચ્છુ ભૂમિકા, શક્તિ જનુની તણી;
 માતૃ ભૂમિ મયુરપુર ભૂપતિ, કૃપા તમારી ચહું,
 દીર્ઘાશુધ્ય કુટુંબ સુજન અને, પામે સમૃદ્ધિ સહુ. ૪

કૃષ્ણ જયન્તિ.
 સંવત ૧૯૭૭
 સુરત.

આપનો સેવક,

મુલજી આશારામ ઝોઝા.

મુસ્તાવિના.

આ સુકન્યા સાવિત્રી નાટક માત્ર સ્ત્રીવર્ગને બોધદાયક છે એટલું જ નહિ પણ ગૃહ સંસારમાં પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનું કેટલું કલ્યાણ સાધી શકે છે, અને તેથી રહિત સ્વામીની કેવી દુહા શા કરે છે; તેવા ગૃહ સંસારમાં બનતા બનાવોના ચિત્રો આખેખવામાં આવ્યાં છે; જે અનુભવમાં આવેલા બોવાના છે, જેની વસ્તુ સંકલ્પના પુરાણોક્ત છે.

સાવિત્રીની મૂળ વસ્તુ મહાભારતમાં તથા વ્રતરાજમાં છે, જે વટસાવિત્રી વ્રતથી પ્રચલિત છે તે પ્રમાણે દોરવામાં આવી છે. તથા સુકન્યાની મૂળ વસ્તુ ભગવતી ભાગવતમાં તથા મહાભારતમાં છે, તે બન્ને વસ્તુનાં ચિત્રો મુ'બઈના લક્ષ્મી આર્ટ પ્રેસમાં સુવર્ણમાળાના અંકમાં તેના દુ'ક સાર સાથે બહાર પડી ચૂક્યાં છે, એટલે એ સંબંધમાં વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તો પણ બન્ને વસ્તુને એક બીજા સાથે સંબંધવાળી તથા રસમય બનાવવા સંસારમાં બનતા બીજા બનાવોનો સમાવેશ કરી યોજવામાં આવી છે, જે વાંચકવર્ગને વાંચવાથી સમજાશે.

આ આખ્યાનો નાટકના તખ્તા ઉપર લાવવા મને શાપરથી વિચાર ઉદ્ભવ્યો, એ આ પુસ્તક સાક્ષર વર્ગની સમક્ષ રજુ કરવાની સાથે મારે જણાવવું જોઈએ કે મારી જન્મ ભૂમિના શૃંગાર રૂપ સ્વર્ગસ્થ સદ્ગુરુ શિરોમણિ મહામહેાપાધ્યાય શીઘ્રકવિ શંકરલાલ મહેશ્વર શાસ્ત્રીએ સંસ્કૃતમાં સાવિત્રી ચરિત્ર નામનું નાટક રચ્યું, અને તેનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર મોરખીના રાજવૈદ્ય શ્રીયુત વિશ્વનાથ વિકુલ જીએ છપાવી બહાર પાડ્યું, તે મારા વાંચવામાં આવવાથી એ વસ્તુ રંગભૂમિપર લાવવા મને જાણસા ઉત્પન્ન થઈ, પણ તે શાસ્ત્રીજીએ સંસ્કૃત પદ્ધતિપર શ્રાવ્ય નાટક રચેલું હોવાથી દ્રશ્યમાં ફેરફાર કર્યા વિના ભજવી શકાય નહિ એ વિચારમાંને વિચારમાં લગભગ પંદર વીસ વર્ષ વ્યતિત થઈ ગયાં હરમ્યાનમાં મારા આશ્રયદાતા મોરખીના નેક નામદાર ઠાકોર સાહેબ સર વાલજી બહાદુર જી. સી. એસ. આઈ. એ

सुकन्या-सांवित्री नाटक ७६*

मरहुम शीघ्र कविश्वर महामहोपाध्याय.

शास्त्री शंकरलाल माहेश्वर मोरवी.

શાસ્ત્રીજીનું નાટક ભજવવાની મને ઇચ્છા જણાવી, જે બાણી શ્રીયુત શંકરલાલભાઈએ પણ આધુનિક તખ્તાને અનુકૂલ પડતા ફેરફારોથી ભજવવા આજ્ઞા કરી, એ સદ્-ગુરુની મારાપરની પૂર્ણ કૃપાને લઈ પ્રથમ નાટક મુંબઈના કોરોનેશન થીએટરમાં બહાર પાડ્યું જે પ્રેક્ષક વર્ગમાં પ્રશંસાને પાત્ર નિવડ્યું; તેમજ શાસ્ત્રીજી પણ તે સમયે મારી વિનિતિથી મુંબઈ પધાર્યા અને પોતાની કૃતિ યોગ્ય ફેરફારથી ભજવાતી જોઈ પૂર્ણ પ્રસન્ન થયા જેથી મારા શ્રમનું સાકાર્ય પૂર્ણ થયું.

સુકન્યા સાવિત્રી નાટક દર્શ્ય, અને સાવિત્રી ચરિત્ર નાટક શ્રાવ્ય છે, બન્ને નાટકના વિચારો કેટલાક મૂળવસ્તુથી મળતા છે, પણ દરેકની શૈલી નિરાળી છે, તથાપિ. એ વસ્તુને જન સમાજમાં પ્રથમ પ્રીતિપાત્ર કર્તા તરીકેનું ખરું માન તો એ સદ્ગુરુ શંકરલાલભાઈને ઘટે છે, જેમની કૃતિ, અને ભાષા સરલ પવિત્ર અને રસમય જોવી હોય તો તેમનું સાવિત્રી ચરિત્ર નાટક આ નાટકની સાથે વાંચવા વાંચક વર્ગને હું ભલામણ કરું છું, જેમાં ગૃહસંસારને શોભાવનાર સ્ત્રી પુરુષને અનુકરણ કરવા જેવા પતિવ્રત તથા ભ્રમરધર્મ ઉત્તમ પ્રકારે બતાવવામાં આવે છે, જે સાહિત્ય વાંચનના ઉત્સુકોને વિશેષ રસમય રચના જોવી હોય તો તેમાંથી મળશે.

આ દર્શ્ય નાટક હોવાથી શ્રાવ્યપરથી કેટલાક ટુંકા વાક્યોની ઘટનાવાળું કરી તખ્તાપર લાવવામાં આવ્યું છે, જે પ્રેક્ષક વર્ગમાં આદરપાત્ર થયું છે તે મારે કહેવા કરતાં મુંબઈ, સુરત, વડોદરા તથા અમદાવાદમાં લગભગ આઠ દશ વર્ષ થયાં ભજવાય છે, એટલે જન સમાજમાં મશહુર છે છતાં કહું છું કે ઉપરના શહેરમાંના ભાગ્યેજ કોઈ કુટુંબ આ નાટક જોયા વિનાનાં રહ્યાં હશે; એ ઉપરથી વાંચક વર્ગ એનો તોલ કરી લેશે.

સંવત્ ૧૯૭૩

સુરત.

} મૂલજી આશારામ ઝોઝા.

પાત્રો.

શર્યાતિ—વંશસ્વત મનુના પુત્ર.

ચયવન—એક ઋષિ, સુકન્યાનો પતિ

અશ્વપતિ—મદ્રદેશનો રાજા.

દુમત્સેન—શાલ્ય દેશનો અંધ રાજા.

સત્યવાન—તેનો પુત્ર.

ચંડસેન—દુમત્સેનનો નાનો ભાઈ.

ઉલ્લુસિંહ } બે ભિત્રો.
ગરીબદાસ }

ભારદ્વાજ, ગૌતમ, } તપોવનમાં નિવાસ કરતા મુનિયો.
દ્યૌમ્ય, શૌનિક. }

ઈંદ્ર—સ્વર્ગનો રાજા.

યમ—યમપુરીનો રાજા.

ચિત્રગુપ્ત—યમનો પ્રધાન.

વીરભિત્ર } અશ્વપતિના પ્રધાનો.
રાત્રુશલ્ય }

શશી—ઈંદ્રની પત્ની. ઈંદ્રાણી

સુકન્યા—શર્યાતિ રાજાની પુત્રી.

લીલાવતી } સુકન્યાની સખીઓ.
લલિતા }

શૈબ્યા--દુમત્સેનની અંધ રાણી.

સાવિત્રી—અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી અને સત્યવાનની સ્ત્રી

માલવી—અશ્વપતિની રાણી અને સાવિત્રીની માતા.

પ્રભાવતી—ચંડસેનની સ્ત્રી.

અપ્પરપગી } બે બહેનપણીઓ.
સુમખી }

એ સિવાય, નારદ, ઋષિકુમારો, યક્ષકન્યા, રાક્ષસ, અશ્વિની-
કુમારો, દેવતાઓ, સિપાહીઓ, સાહેલીઓ, યમદૂત વગેરે વગેરે.

सुकन्या—सावित्री नाटक.

भंगणायरत्न.

स्थग—रंगभूमि.

पात्र—सूत्रधार, नटी, आर्यभाणयो, आर्यभाणको वगेरे.
नान्दी.

थायो श्री गणनायक साध (२)

विधन हरणु हिम तनया तन,

हरिहर नंदन गुण राय.— थायो.

लक्ष लाल परिवार मनोहर,

सुंदिर शुध शुध ना...२.

हुंदाणा हुंअ लंजन,

करवा जन मन रंजन,

शिशु गणु म्हाय.—श्री गणनायक.

भाणक १ लुं—आपणुं कार्य तो हुवे पूर्ण थयुं, परंतु
हुण देवी आव्यां नहि.

भाणा १ ली—लाई ! आम उतावणो शा माटे थाय
छे ? हुमणुं आवशे.

भाणक २ लुं—आपणुने आजे रंगभूमि उपर अगाडथी
आववानी आशा करवामां माता पितानो शे हेतु हुशे?

भाणा २ लु—आजनो कार्यारंभ आपणु हुथे करावी
आपणुं प्रिय करवानो.

नटी—(प्रवेश करी) भारां व्हालां भाणको ! पोताना
संताननी उन्नतिने माटे हरनिश चिन्तन करती
माताना मनमां ये सिवाय अन्य शुं होय.

બાળક ૧ હું—અમને જન્મ આપી તે જન્મને સફળ કરવાનો માર્ગ બતાવનારી માતા ! અમે તને વંદન કરીએ છીએ.

નટી—સજ્જન પુરુષોનાં પવિત્રજીવન ચરિત્ર શ્રવણ કરવાથી, અંતઃકરણમાં ઢંકાઈ રહેલા ગુણો પ્રકાશ પામે છે. અમે પણ એજ રત્નોનાં ચરિત્ર પ્રકાશ વડે કરીનેજ અમારો સ્વધર્મ શોધી શક્યાં, માટે એવાં અનેકાનેક રત્નને ઉપજાવનારી આર્ય માતા ! પવિત્ર આર્યભૂમિ આપણે સર્વેએ પ્રથમ વંદન કરવાને યોગ્ય છે.

આર્ય બાળાઓ
આર્ય બાળકો } — ગાયન
નટી

ધન્ય ધન્ય અમારી ભરત ભૂમી

પદ રજ રહ્યોએ તુજ ચરણ ચૂમી.—ધન્ય.

કુમ કુમ છાંટી પાવન થઈએ, રસનાએ ગુણ તારા ગદ્યએ

તુજ અંતરની આશિષ રહ્યોએ, અમ ભરત ભૂમી. (૨)

પૂજન અર્ચન ભૂમી તારું, જન મન વાંછિત ફળ દેનારું;

તુજ નામ સ્મરણ લાગે પ્યારું, અમ ભરતભૂમી. (૨)—ધન્ય.

બાળક ૨ જી—દેવિ ! હવે અમને શી આજ્ઞા છે ?

નટી—આજે દેવની એવી ઇચ્છા કે, પતિ સેવાનું રહસ્ય યથાર્થ સમજી તેનું પાલન કરનાર સતી સુકન્યાનું તથા જેના અઠાર વર્ષ પર્યંતના તપ વડે કરીને પ્રસન્ન થયેલાં, દેવી સાવિત્રીની કૃપાને પાત્ર થયેલાં મદ્રદેશાધિપતિ મહારાજ અશ્વપતિને ત્યાં રાજકન્યા રૂપે પ્રગટ થયેલી સતી સાવિત્રીનું ચરિત્ર ભજવવું.

બાળા ૧ લી—માતા ! જેણે સ્વધર્મ પરાયણ રહી પોતાને પોતાનાં માતા પિતા તથા સાસુશ્વસુરને, એમ બંને કુળને દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર્યું છે, એવી શીલ સંપન્ન સુકન્યા-સાવિત્રીનું ચરિત્ર સર્વને કલ્યાણકારી હો.

નટી—અસ્તુ.

બાળક ૧ હું—જેની ગતિ કોઈથી પણ કળી શકાતી નથી એવા સમર્થ ભાવિને પણ ભૂલવનાર, એ સતીનાં ગુણગાન શ્રવણ કરવાને અમે ભાગ્યશાળી થઈશું.

નટી—પ્રિય પુત્ર ! માત્ર શ્રવણ કરવાથી ઈષ્ટાર્થ સાધી શકાતો નથી, પરંતુ સજ્જનોનાં સચ્ચરિતો શ્રવણ કરી, તેમાંથી અર્થગ્રાહી થવાનો પ્રયત્ન કરવો. એ માર્ગથી યોગ્યતા સાધન વડે કરીને આદરેત્રો પુરુષાર્થ કેવળ વ્યર્થ જતો નથી.

આળા ૨૭—દેવિ ! દૈવની ગતિ જો મનુષ્યના જાણવામાં આવતી હોય તો કોઈપણ મનુષ્યનો પુરુષાર્થ વ્યર્થ ન જાય.

નટી—પુત્રી ! ભાવિને જાણી તેને મિથ્યા કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી કોઈપણ પ્રકારે તે મિથ્યા થઈ શકતું નથી એવું તે જાણવાન છે. ભાવિને સર્વ વસ્તુ અનુકૂલજ છે, ભાવિને અનુકૂલ રહેવાથી તે મનુષ્યને અનુકૂલ થાય છે; હમણાં આપણે શર્યાતિ રાજાની પુત્રી સુકન્યાને વ્યવનાશ્રમમાં જોઈશું, કે ભાવિનો કેવો પ્રભાવ છે.

આળક ૨ જી—મુનિવર નારદજીની કૃપાથી સાવિત્રી પણ સત્યવાનનું ભાવી જાણતી હતી.

નટી—સત્ય છે, જેનું ઘણા યજ્ઞનું પુણ્ય લેશું થયું છે, એવા રાજા જન્મેજયે પણ પોતાને માટે નિર્માયલું ભાવી અગાઉથી જાણી શું કર્યું ! રાજા પોતેજ ભૂલ્યો અને અંતે થવાનું તેજ થયું.

આળાઓ |
આળકો | —

ગાયન

ભૂલે ભલે ભલે ભૂલે (૨)

ભાવિનો ભરમ કોથી નવ ખુલે (૨)

મૂર્ખ મન ભલે કુલાવ્યું ફૂલે—ભૂલે.

આળાઓ—

અતિ ઉમંગથી કાર્ય આદરે, ધરી મન મોટી આશ;

અધવચ વાડી લુટાઈ જાય (૨) આખર થાય નિરાશ

—ભૂલે.

આળકો—

કાળ હીચોળે અણુમાત્રનું, જીવન ઝોલાં ખાય;

રહે દર નિર્ધાર્યું ધાયું (૨) ધરણીધરનું થાય.—ભૂલે.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—ચ્યવનાશ્રમ,

પાત્ર—સુકન્યા, લલિતા, મંજુલતા, ચ્યવન, શર્યાતિ, સુશીલા. (શર્યાતિ રાજા વનવિહાર માટે કુટુંબ પરિવાર સહિત પહાડની તળેટીમાં છાવણી નાંખી પડ્યા છે, ત્યાં તેમનાં પુત્રી સુકન્યા બે સખીઓ થે વન નિરખતાં ચ્યવનાશ્રમમાં જઈ ચડે છે.)

સુકન્યા—

ગાયન

અજાણી ? આ ઉપવનની બહાર,

સુગંધી પરિમલ બહેકે અપાર.—અજાણ.

કોકિલ કીર મૃદુલ સુણાવે, મધુકર મધુર ગુંગર—અજાણ.

વૃક્ષલતાઓ ધરી નવ પલ્લવ, ઝુકી રહી હારોહાર.

—અજાણ.

લલિતા—સખી ! આપણે બહુ દૂર નીકળી આવ્યાં ! વાર થશે તો માતા પિતાને ચિંતા થશે, માટે પાછાં વળવું જોઈએ.

સુકન્યા—થોડીવાર તો જોવા દે, વારંવાર અવાય છે; આ ઉપવન મને બહુજ ગમે છે, જોતાં તૃપ્તિજ થતી નથી.

મંજુલતા—મહાલયથી કંટાળેલાંને ઋષિ આશ્રમો બહુ ગમે.

લલિતા—એટલા માટેજ આખર અવસ્થામાં રાજાઓ વાનપ્રસ્થ થાય છે.

—આ વનના અનેક છાયા વૃક્ષો, આપણા સુંદર બગીચાને પણ વિસરાવે તેવાં છે !

લલિતા—પણ આ આશ્રમમાં ઠામઠામ સુકાયેલાં પાંદડાના ઢગ બહુ પડ્યા છે, કોઈ રહેતું હોય એમ જણાતું નથી.

મંજુલતા—વાળ્યા ચોળ્યા વિનાના આશ્રમમાં ધુળના ઢગજ હોયના !

લલિતા—મનુષ્યનો પગરવ પણ જણાતો નથી, આપણે આ ઉજ્જડ આશ્રમમાંથી સત્વર ચાલ્યા જવું જોઈએ, રોકાશું તો મુશ્કેલીમાં આવશું.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

સુકન્યાએ રાક્ષામાં અળકતાં છિદ્ર જોઈ શૂળ ધોત્યવી.

લક્ષ્મી આદે, માયખળા, સુ'બઈ.

મંજુલતા—સુકન્યા ખડેન ! લલિતા ખરું કહે છે, ભુત
ભુત હશે તો ભરખીજ જશે.

સુકન્યા—એસ એસ પહીકણ ! ભુત કેવું ?

લલિતા—કદાચ વાઘ વરુ આવે તો આપણે શું કરીએ ?

સુકન્યા—શું કરીએ ! (કમ્મરમાંથી કટાર કાઢી) નેઈ
આ કટાર ? પાસે આવે તો પ્રાણજ હરે.

લલિતા—વાહરે બા ! તમે તો ભારે છો ! હથિયાર પણ
કમ્મરેજ રાખો છો ને શું ! !

સુકન્યા—ન રાખું તો અહિં સુધી તમને લઈ આવું
ખરી કે ? (આસપાસ પરિક્રમણ કરે છે)

મંજુલતા—પેલા રાક્ષડામાં કાંઈ ચળકતું દેખાય છે ! તે
શું હશે બા ? જુઓ તો ખરાં !

સુકન્યા—(ઉભી રહી જોઈને) બે છિદ્રોમાં કાંઈક ચળકે
છે ! લલિતા ! શૂળ તો ખોસ, મણિ છે કે પાંદડું છે.

લલિતા—હું તો નહિ ખોસું, સાપ હોય તો નીકળી ડાંસેજ !

સુકન્યા—(ધકકો મારી) પહીકણ ! આઘી ખસ, (શૂળ
પડાવી) લાવ મારી પાસે, ભલે મને ડાંસે. (શૂળ
ખોસવા જતાં)

મંજુલતા—(સુકન્યાનો હાથ પકડી) બા ! રહેવા દો,
આ ઋષિ આશ્રમ છે, વખતે કોઈ યોગી તપ કરતા
હશે તો વિપત્તિમાં આવી પડશું.

સુકન્યા—જે તો ખરી, ઋષિ છે કે રાક્ષડ છે.

લલિતા—રાક્ષડામાં તો નાગ મણિ ચળકતો હોવો જોઈએ.

સુકન્યા—(શૂળ ઘોચે છે તેમાંથી લોહી નીકળે છે તે જોઈ)

વસંત તિલકા

ચેષ્ટા મહિં શિશુ ચક્રીજ થયેલ કામે,

દેખી રૂધિર અતિશે, ચિત્ત ક્ષોભ પામે;

રે શિવ શિવ ! દુષ્ટ કર્મ, કર્યું શું આમેં;

વિના વિચાર સહસા, કર્યું કોણ કામે;

લલિતા—બા ! જુઓ જુઓ ! લોહીની તો ધારા ચાલી !

સુકન્યા—આ રૂધિર નીકળે છે, તેથી અંદર કોઈ ઋષિ
સમાધિસ્થ હશે તો જરૂર આપણે વિનાશ થશે.

મંજુલતા—વિનાશ થાય તમારા દુશ્મનનો.

લલિતા—આમાં તે ઋષિ કેવા ! કેઈ જનાવર હોવું જોઈએ.

સુકન્યા—તું ગમે તે કહે, પરંતુ અ. રુધિર જોઈ માફ
હૃદય ક'પે છે; જરૂર અંદર મોટું પ્રાણી છે.

લલિતા—કહો તો રાફડો ખણીને જોઈએ. શું છે અંદર
તેની હમણાં ખબર

મંજુલતા—વખતે અજગર કે સાપ હશે તો, હાથે ટરીને
આપત્તિમાં આવી પડશું ! માટે મારી નજરમાં તો
નાશી જવું ઉત્તમ છે.

સુકન્યા—પણ કદાચ ઋષિ મુનિ હશે તો તેમને પીડા ટરી
આદ્યા જવાથી વધારે વિપત્તિમાં આવી પડશું

મંજુલતા—લલિતા ! સુકન્યા જાહેન સાચું કહે છે.

લલિતા—તો લે રાફડો ખણી ખાનો જોઈ મ ટાળીએ. (ખન્ને
રાફડો ખણે છે) જાહેન ! આતો કેઈ તપસ્વીનું
હાડપિંજર છે !

મંજુલતા—તપ કરતાં કરતાં પ્રાણ વિસર્જન થઈ
ગયા છે.

સુકન્યા—પ્રાણ વિસર્જન થયા છે કે સમાધિસ્થ છે ?
જો તો ખરી !

મંજુલતા—(નાકે હાથ રાખી) શ્વાસોચ્છવાસ ચાલે છે.

લલિતા—બહુ વર્ષ તપ કરવાથી લોહી તથા માંસ સુકાઈ
માત્ર હાડપિંજર રહ્યું છે.

સુકન્યા—શૂળની વેદનાથી મૂછાં તો નહિ આવી હોય ?

મંજુલતા—મને પણ એમજ દેખાય છે, લોહી નીકળ્યું
તેથી પ્રાણ છે, માટે આપણે જાગૃત કરવાનો ઉપાય
કરવો જોઈએ.

સુકન્યા—લલિતા ! તું પિતાજી પાસે સત્વર જા અને આ
હકીકત નિવેદન કરી જેમ અને તેમ સત્વર એમને
અહીં તેડી લાવ.

લલિતા—જેવી આજ્ઞા (જાય છે)

સુકન્યા—મંજુ ! તું પાસેના સરોવરમાંથી પાણી લઈ

આવ, મુનિની આંખો ધોવાથી ટાઢક થાય તો મૂર્છા વળે; એટલામાં પિતાજી પણ વૈદને તેડી આવી પહોંચશે.

મંજુલતા—તમે પવન નાખો એટલામાં હું પાણી લઈ આવું છું. (જાય છે)

સુકન્યા—(પવન નાખતાં)

ગાયન

જય કાળ તણા મહાકાળ કૃપાળ ! મહેશ તમે કરુણા કરજો;
સુખ શાન્તિ અખંડ વિશ્વંભર ભૂધર ! આ મુનિના ઉરમાં ભરજો.
હુથી બાળપણે અપરાધ થયો, ગણી બાળક દોષ ક્ષમા કરજો;
મમ કર્મ તણું કળ દઈ મુજને, વૃદ્ધ આ મુનીનાં દુઃખ સૌ
હરજો.—જય૦

મંજુલતા—(પ્રવેશ કરી) ખેન ! પાણી લાવી છું.

સુકન્યા—લાવ (પાણીથી આંખ ધુવે છે)

વ્યવન—(ધીરે ધીરે સ્વસ્થ થઈ) મને આંખમાંહી શૂળ
ઘોંચી અંધાપો આપનાર કોણુ છે ? અને શીતળજળથી
આન્તવન કરનાર કોણુ છે ?

સુકન્યા—(કંપતા) ઋષીરાજ ! મંદ ભાગિની આપની
અપરાધી હું છું.

વ્યવન—તમે કોણુ છો ?

મંજુલતા—મુનિરાજ ! વૈવસ્વત મનુના પુત્ર શર્યાતિ
હાલમાં ચક્રવર્તી છે, તેમની પુત્રી આ સુકન્યા છે.

વ્યવન--હમણું મહેશની પ્રાર્થના કરનાર એજ હતાં ?

સુકન્યા—હા પ્રભુ ! એ હુંજ પાપિની છું.

વ્યવન--પ્રાર્થના શા માટે કરતાં હતાં ?

સુકન્યા--મારા સાહસને માટે ! આપ જેવા તાપસને
મેં ઉછાંછળાપણાથી મહા વ્યથા કરી, એ જેવો તેવો
અપરાધ નથી કર્યો; મારાં માત પિતાએ મને લાડ
લડાવ્યા તેનું આ પરિણામ !

વ્યવન--(સ્વાગત) આ નિર્દોષ બાળાને મારે શું કહેવું
પોતાની ભૂલ નહિ છુપાવતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તેને

શાપ પણ કેમ અપાય ! (પ્રકાશ) રાજપુત્રી ! તમારી
ખાળ ચેષ્ટામાં અબજણતાં તમારા હાથથી મને પીડા
થઈ, એ મારા અદ્રષ્ટનું કૂળ સમજું છું, તમારો
અપરાધ માનતો નથી, તમે સત્ય બોલ્યાં તેથી મારો
રોષ ઉતરી ગયો, તમારી ભૂલને માટે ક્ષમા કરું છું.
મંજુલતા—જેન ! જોયાં ઋષિ જનોનાં નિર્મળ અંતઃક-
રણ. ક્ષણમાં તુષ્ટમાન થયા; કેવા દયાળુ !

સુકન્યા—પણ આ અપરાધનો બદલો તો મને મળવો
જોઈએ.

અયવન—તમારાં જેવાં સરલ અંતઃકરણનાં રાજપુત્રી
ક્ષમાને પાત્ર છે.

સુકન્યા—પ્રભુ ! આપ પ્રસન્ન થયા હો તો, આ અપરાધને
માટે મારા સિવાય મારાં સંબંધીઓને પરાભવ ન
થાય એટલું કરશો.

અયવન—તથાસ્તુ, તે સિવાય તમને વરદાન આપું છું કે
તમારું કલ્યાણ થઓ.

લલિતા—(દોડતી આવી) જેન સુકન્યા ! ચાલો ચાલો !
છાવણીમાં તો મહા ઉલકાપાત થઈ રહ્યો છે, તમારાં
માત પિતા ઘડી બે ઘડીનાં મેહમાન છે.

સુકન્યા—શું ! મારાપાપનો દાવાનળ સળગી ઉઠ્યો ! ધિક્કાર
છે મારા જેવી પુત્રીને, વગર વિચાર્યું આચરણ સંબં-
ધીઓને કેટલું બધું ભયાનક થઈ પડ્યું, હવે હું શું
(રડે છે)

અયવન—ખાળા ! શાન્ત થાઓ, એ ઉત્પાત મારા પ્રસન્ન
થયા અગાઉનો છે, હવે ત્યાં શાન્તિ પ્રસરી છે, ચિંતા
કરો નહિ, નજરે જોઈ ખાત્રી કરો,

સુકન્યા—આપ કહો છો એથી બીજો વિશેષ ખાત્રીની
મને જરૂર નથી. લલિતા ! તું પાછી જા અને પિતા-
જીને કહી વૈદરાજને તેડી લાવ.

શે ?

સુકન્યા—આપને દેખતા કરવાનો ઉપચાર.

ચ્યવન—આંખમાં રોગ થયો હોય તો ઉપચારથી દૂર થાય પણ આતો કુટી ગઈ, તેનો ઈલાજ દેવ વૈદ જાણતા હોય તો કહી શકાય નહિ, બાકી મનુષ્ય વૈદનું તો ગળું નથી.

સુકન્યા—તો દેવ વૈદને પ્રસન્ન કરવા મને તપની વિધિ બતાવો, તે પ્રમાણે અસહ્ય કષ્ટ સહન કરીને પણ આપને દેખતા કરીશ.

ચ્યવન—ધન્ય છે તમારી વિશુદ્ધ વૃત્તિને ! પણ દેવ વૈદને પ્રસન્ન કરવા એ કાર્ય બહુ દુર્ઘટ છે, તમારાં જેવાં કોમળ નાજ પુત્રીને તપ વિધિ બતાવવી, એ કેળ પર પ્રહાર કર્યા તુલ્ય થાય. માટે એ વિચાર છોડી દો, તમે કહો છો એથીજ હું કર્યા તુલ્ય ગણું છું; હવે તમે તમારા માત પિતા પાસે જાઓ, તેમને તમારી ચિંતા થતી હશે.

સુકન્યા—હું આપને આવી અપંગ દશામાં છોડી દૂર ખસવાની નથી. મારાં પ્રારબ્ધે જે કાંઈ કર્યું તેમાં હું મારું હિતજ સમજું છું; હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે હું આપની પત્ની થઈ આપ અંધની લાકડી રૂપ બનીશ.

ચ્યવન—(ઉભા થઈને) હં ! હં ! હં ! આ તમે શું બોલ્યા ! મારી અને તમારી અવસ્થા સામું તો જુઓ, એતે કદી બને ! !

સુકન્યા—

ગાયન

હવે રહું બની હતું જે બનાવવું, દીન બંધુને હાથ;

બની દાસી સેવું તમ સાથ (૨)

તમ ચર્ણું તન મન ધન નાથ !—હવે રહું બની.

પ્રથમ બાળપણ સહુને આવે, નવાનવા નિલ ખેત્ર ખેત્રા ;

નથી ગઈ વિસરી એ વાત, બની દાસી સેવું તમ સાથ—હવે.

બચપણ પૂઠળ યૌવન આવે, ચિત્ત ભ્રમને ચગડોળે ચઢાવે;

પ્રકટે જીવનનાં પ્રભાત, બની દાસી સેવું તમ સાથ—હવે.

છેલ્લી વૃદ્ધાવસ્થા આવે, સાંધી સહુ નિજપંથ સીધાવે;

અર્પ્યો મેં તમને હાથ, બની દાસી સેવું તમ સાથ—હવે.

અય્યવન—જે સમયથી મેં તમારાં મધુર વચન સાંભળ્યાં છે, તે સમયથીજ મારો રોષ સખી ગયો છે; માટે હવે તમે તમારાં માતા પિતા પાસે જાઓ, હું પ્રસન્ન થઈ રજા આપું છું.

સુકન્યા—મુનિરાજ ! હવે હું આપને છોડી ક્યાંઈ જવાની નથી, મેં આપને દ્રષ્ટિ વિનાના કર્યા છે તો હું જ આપની દ્રષ્ટિ બની સદા આપની પાસે રહી સેવા કરીશ.

અય્યવન—પણ તે તમારાં માતા પિતા કબુલ કરશે ખરાં? જેને સંતાનમાં તમેજ એક પુત્રી છો.

સુકન્યા—નહિ કરે તો હું વિનવીશ, પણ આપવિના અન્યને નહિ વરું.

અય્યવન—આ તમારી ભીષણ પ્રતિજ્ઞા છે, જન સમુહમાં મારી અને તમારી બન્નેની હાંસી થાય તેવી છે.

સુકન્યા—હું ઈચ્છત પતિવરું એમાં અન્યને શું ! મારા પિતાની તો એવી ઈચ્છા છે.

અય્યવન—તમારા પિતાની ઈચ્છા તો તમે યોગ્ય પતિથી લગ્ન કરો એવી છે, મારા જેવા વૃદ્ધ માટે નથી; માટે વરદાન માગો કે તમને યોગ્ય પતિ મળે.

સુકન્યા—આપ સિવાય મારે બીજો પતિ નથી જોતો, એવો વર આપો કે આપ મને યોગ્ય પતિ થાઓ; આપના અનુગ્રહથી મારો પીયર પરિવાર વૃદ્ધિ પામે, તે સિવાય મને બીજી ઈચ્છા નથી.

અય્યવન—તથાસ્તુ.

સુકન્યા—જેન લલિતા ! તું પિતાજી પાસે જઈ આ વધામણી આપ કે તમારી પુત્રી તમારા શ્રેય માટે ઋષિ પત્ની થઈ.

અય્યવન—(સ્વાગત) આ રાજપુત્રીના મધુર વચનો મારી ચક્ષુ વેદના વિસરાવી દે છે, શું તપના ફળની આ પ્રાપ્તિ છે ! તપ તો હું આત્માના ઉદ્ધારાર્થે કરતો હતો, ત્યાં આ ફળ શે'નું સમજવું ! !

લલિતા—ઋષિ ! મારી સખી તમારે આશરે મૂકી હું જાઉં છું.

સુકન્યા—જાને એમાં કહેવાનું શું છે !

વ્યવન—હજી વિચાર ફેરવાવો તો હું વધારે પ્રસન્ન થઈશ.

સુકન્યા—ખોદ્યું અણખોદ્યું થાયજ નહિ, આપે મને શું ચલિત મનની જાણી ? મન વચન અને કર્મથી કદી પણ ખસવાની નથી એ નિશ્ચય માનશો; ભોગો તો ક્ષણિક છે પણ હું તો અવિચળ સુખની ઇચ્છાથી આપને વરું છું.

વ્યવન—ભલે ત્યારે, તમારી તે મનવાંછના પૂર્ણ થાઓ.

સુકન્યા—પ્રાણપતિ ! હવે મારા મનને નિરાંત વળી.

વ્યવન—શિવ ! શિવ !

અંતર આનંદ ચક્ષુ કરે પણ

ચક્ષુ ગયે થયું સર્વ નકામું

એવો થયો દોષ દ્રષ્ટિ તણો

જેથી આ સુખ દ્રષ્ટિ વડે હું ન પામું.

સુકન્યા—મારા હાથથી થયેલા પાપના પરિતાપની શાન્તિ

તો મને આપ દેવ વૈદને પ્રસન્ન કરવા તપ કરવાની

આજ્ઞા આપશો તોજ થશે.

વ્યવન—તમારી તેવી ઇચ્છા હશે તો તે પ્રમાણે કરવા

હું રજા આપી મંત્ર બતાવીશ.

સુકન્યા—તો તો મારાં અહો ભાગ્ય માનીશ !

વ્યવન—પણ તમારાં માતા પિતા હજી કેમ ન આવ્યાં ?

સુકન્યા—(દૂરથી દેખીને) મારાં માતા પિતા આવી પહોંચ્યાં !

વ્યવન—તમારાં માતા પિતાને મળો, પછી મારી

પાસે લાવો.

સુકન્યા—જેવી આજ્ઞા (બય છે)

લલિતા—(શર્યાતિ તથા રાણીને આવતાં વચમાં રોકીને)

ગાયન

એ....આવ્યું આ વધામણીનું ટાણુંરે (૨)

સુકન્યા જહેને નીપજવ્યું નામ કેરું નાણું.—એ.

મિથા વૈભવમાં મન ન રચ્યુંરે,

પરબવ કેરું સાધન સાધ્યુરે;
 કુળ માંહી કીધું જેણે કીર્તિ કેરું લ્હાણુંરે.—સુકન્યા.
 હારિ ભજવાને આ જન્મારોરે,
 કાળ ન રાખે કામનો ઉધારોરે;
 કાલે તો કાણુ જાણે કેવું વાશે જ્ઞાણુંરે.—સુકન્યા.

મુશીલા—તું આ ગોટાળું શું બોલે છે ? તે હું સમજી શકતી નથી ?

લલિતા—સુકન્યા જહેન ઇચ્છિત પતિ વર્યા, એ વધામણી આપું છું.

મુશીલા—કેને વરી !

લલિતા—અવન ઋષિને

મુશીલા—હું ! આ વધામણી કે મેલો !!

સુકન્યા—(આવીને) વધામણીજ માનો, મેં જે કર્યું છે તે વિચારીનેજ કર્યું છે, જેમાં તમારું અને મારું શ્રેય સમાયલું છે, માટે સાંભળી પ્રસન્ન થાઓ.

મુશીલા—પ્રસન્ન થાઉં કે ખાખ થાઉં ! મારી લાડકવાયી એકની એક પુત્રી ઋષિ પત્ની થાય એતે કદી બને ! મારે તો તને રાજરાણી બનાવવી છે, મારે દોહિત્રે ઋષિ નથી જોતો પણ રાજપુત્ર બુવે છે.

સુકન્યા—માતા ! જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું, હવે મિથ્યા નહિ થાય.

શર્યાતિ—શું ! તું ઋષિને વચન આપી ચૂકી છું ?

સુકન્યા—એકલું વચન નહિ પણ પ્રતિજ્ઞાય લઈ ચૂકી છું.

મુશીલા—અમને પૂછવાની રાહ પણ ન જોઈ, આ તારી કેવી બાળક બુદ્ધિ

સુકન્યા—બાળક બુદ્ધિ ગણો કે પ્રૌઢ ! પણ જો પૂછવા રહી હોત તો આપ અત્યારે હયાત પણ ન હોત; માટે જે થયું તેથી સંતોષ માનો.

શર્યાતિ—(રાણીને) હવે તો હસ્તાંય પરોણો ને રાતાંય પરોણો !

મુશીલા—નહિ !! ઋષિને હું વિનવીશ ! અને નહિ માને તો પ્રાણ આપીશ, પણ મારી પુત્રીને હું એમને નહિ

પરણાવું, મારા ક્યાં ભોગ લાગ્યા કે હું આને તેડી વન વિહાર કરવા આવી ! (સુકન્યાને છાતી સરસી દાખીને) મારી લાડકી પુત્રી ! તને વનમાં મૂકી જઈ તેના કરતાં તો મારું હું મરણ ઉત્તમ માનું છું.

સુકન્યા—એ તમે વાત્સલ્ય પ્રેમને લઈ કહો છો પણ થયું ના થયું નહિ થાય, માટે હા પાડો; આપની કૃપાને શોભાવી ઉભય કુળ ઉજવળ કરીશ અને ઋષિના તપો-બળથી જગતમાં સ્ત્રીઓને પતિવ્રતપાત્રું બતાવીશ.

સુશીલા—તું ગમે તેવી મને ધારણા આપ પણ મારું મન કબુલ કરે તેમ નથી. (રુવે છે.)

શર્યાતિ—સુકન્યા વચન આપી ચૂકી છે, તો હવે ના કહેવાથી ઋષિ કોપાયમાન થશે.

સુશીલા—લલે કોપાયમાન મારા ઉપર થાય, પણ આવું તે લગ્ન હોય ! એટલું એ નહિ સમજે ?

સુકન્યા—એ તો ના પાડે છે પણ હું પરાણે પરાણું છું. શર્યાતિ—આમાં ઋષિનો શું દોષ !

લલિતા—એમનો દોષ અજાણતાં આંખો કુટી એ.

સુકન્યા—એ તો મારો દોષ, જેનું આ પરિણામ છે

શર્યાતિ—હવે ઋષિ પાસે તો ચાલો, એ જેમ કહે તેમ કર્યા વિના છુટકો નથી; નહિતર વળી બીજી આક્રતમાં આવી પડશું.

પ્રધાન—(જતાં જતાં) માંડ જીવતાં રહ્યાછીએ, હવે છેલ્લામાં સાર નથી; સુકન્યા ખેનની ઇચ્છાને અનુસરે, આપે ઇચ્છિત વર શોધવાતો ખેનને કહ્યું હતું.

સુશીલા—કહ્યું હતું તેથી આ રૂપાળો વર શોધી કાઢ્યો ! મારા પગ તો ઋષિ પાસે જતાં કેપડના નથી, તમે જાઓ. (ઉભાં રહે છે.)

શર્યાતિ—ઓ ખુદિ પાનીએ, એવું કાં કરો ? (ચાલે છે.)

લલિતા—(પછવાડે રહી) ખેન ! જોયો વાત્સલ્ય પ્રેમ !

જમના—(લલિતાના કાનમાં હજવેથી) પ્રસુતિની પીડા જણનારી જણે !

ગંગા—તુંય સાસરે ગયા પછી વાતસલ્ય પ્રેમ અનુભવીશ,
હમણાં મુંગી મુંગી ચાલી આવ.

સુકન્યા—(સખીને) માવતર અમીનો ઝરો છે એ લોક
વાયકા ખોટી નથી, પણ નસીબ ફેરવવા કોણ સમર્થ છે !
શર્યાતિ—(સાંભળી) કોઈ નહિ, ભાવીજ આપણને અહિં
ખેંચી લાવ્યું.

પ્રધાન—મહારાણી ! મહારાજનું કહેવું ખરું છે, માટે
પ્રસન્ન વદને મળશે.

શર્યાતિ—(વ્યવન પાસે આવી) ઋષિરાજ ! હું સખા
શર્યાતિ આપને પ્રણામ કરું છું.

સુશીલા—મહારાજ ! હું પણ એમની ધર્મપત્ની આપને
પ્રણામ કરું છું.

વ્યવન—તમે બન્નેનું કલ્યાણ થાઓ.

શર્યાતિ—પ્રભુ ! મારી પુત્રીને આપે અંગીકાર કરી તેથી
અમે કૃતકૃત્ય થયાં છીએ.

સુશીલા—(સ્વગત) કૃતકૃત્ય થયાં છીએ કે દુઃખી ! એ
મારું મન જાણે છે, તમારો મારી ગાલ લાલ લલ્લો
રાખો !

વ્યવન—તમારી પુત્રી સુશીલ છે, એના દુરાચરથી હા
પાડું છું, બાકી આ અવસ્થા લગ્ન કરવાને લાયક
ન ગણાય.

સુશીલા—ઘણીએ ન ગણાય ! (શર્યાતિ ઇશારાથી હાથ
દાખી ચુપ રહેવા સમજાવે છે)

સુકન્યા—(ઇશારો કરો) માતા પિતા ! આપની પુણ્યાર્ધ
માનો કે મને ઋષિએ અંગીકાર કરી, એમના તપોબળથી
હું આપનું કલ્યાણ સાધી શકીશ અને મારા જન્મનું
પણ સાફલ્ય કરીશ.

સુશીલા—(સ્વગત) સાફલ્ય તો અત્યારેજ જોઈ લીધું,
ઋષિની તો સાઠે બુદ્ધિ નાઠી છે પણ પુત્રી માનતી
નથી ત્યાં કોને કહેવું !

નારદ—(અંતરીક્ષથી) ભજ ગોવિન્દમ્, ભજગોવિન્દમ્

શર્યાતિ—સમયાનુકૂળ નારદ મુનિનું આગમન થયું.

નારદ—(નીચે આવી) મુનિરાજ ! વંદન કરું છું.

અયવન—કલ્યાણ મસ્તુ.

નારદ—પૂર્વના યોગે બન્ને નેત્ર ગુમાવ્યાં કે ?

અયવન—પ્રારબ્ધ યોગે એમ બન્યું ખરું.

શર્યાતિ—તેથી મારી પુત્રી સુકન્યા, ઋષિની દ્રષ્ટિ રૂપ બની છે, તેનો હસ્ત મેળાપ કરી મને કૃતાર્થ કરો.

નારદ—(આશ્ચર્ય થઈ) ઋષિરાજ ! રાજ શું કહે છે !

અયવન—એમની પુત્રીને પૂછો.

સુકન્યા—હું મારી ઈચ્છાથી ઋષિની ધર્મપત્ની થાઉં છું.

સુશીલા—(સ્વગત) ઈચ્છાથી કે પછીકથી !

નારદ—(ધ્યાનથી જોઈ) શી કર્મ ગતિ !!

સુશીલા—એ શું બોલ્યા ?

નારદ—એ ગુહ્ય બાબત હું અને ઋષિરાજજી બાણી શકીએ છીએ.

સુશીલા—એ ગુપ્ત પડદો કૃપા કરી ખોલશો તો મારા મનનું સમાધાન થશે.

નારદ—ન ખોલાય તેવો છે.

અયવન—મારા કર્મનું આ પરિણામ છે, તમારી પુત્રીનો દોષ નથી.

સુશીલા—એ શી રીતે માનવું ?

અયવન—નારદજી ! મહારાણીનો સંશય ટાળો.

નારદ—બહુ સારું, તમે કહેતા હોતો મને વાંધો નથી.

શર્યાતિ—(રાણીને) જોયું ! ઋષિનું નિર્મળ અંતઃકરણ.

નારદ—રાજા ! મનુષ્યને પૂર્વ જન્મના કર્મથી સુખ દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તે તો તમે જાણો છો.

શર્યાતિ—હા, એવું શાસ્ત્રવચન છે.

નારદ—આ અયવન મુનિ પૂર્વ જન્મમાં શીખી દેશના રાજાના પરમમિત્ર હતા.

અયવન—એ પુણ્યશાળી રાજા મને બધું સમાન ચહાતા હતા.

નારદ—તેમનાં ધર્મપત્ની ચંદ્રકળા પણ પતિમિત્રને
ધર્મના ભાઈ જેવા ગણતાં હતાં.

શર્યાતિ—મિત્ર પત્નીને એમજ ઘટે.

નારદ—પૂર્વ જન્મનાં ઉત્તમ કૃત્યોને લીધે મુનિ કુળમાં
આમનો જન્મ થયો અને નામાલિધાન વ્યવન પડ્યું.

વ્યવન—થોડા પુણ્યથી મનુષ્ય જન્મ મળતો નથી તેમાં
વળી બ્રાહ્મણપણું દુર્લભ ! અને વળી ભરતખંડમાં જન્મ
એ તો અતિ ઉત્તમ, તે આ જીવને પ્રાપ્ત થયાં છે.

નારદ—ચંદ્રકળા રૂપમાં ખરેખર ચંદ્રની કળા જેવાંજ
હતાં, તેમને જોઈ આ મૂર્તિની બુદ્ધિ મોહવશ થઈ.

શર્યાતિ—એટલા માટેજ રૂપવતી સ્ત્રીથી દૂર રહેવું.

સુશીલા—રૂપને લાંછન લાગતાં વાર ન લાગે !

નારદ—ચંદ્રકળાને નિરંતર જોવાથી આમની કામ વાસના
તીવ્ર થતી ગઈ.

શર્યાતિ—એટલા માટેજ મિત્રની સ્ત્રીના સમાગમમાં વિ-
શેષ ન આવવું ઉત્તમ માન્યું છે.

વ્યવન—ન માન્યું તો ભાન ભૂલ્યો,

નારદ—ચંદ્રકળા મનોભાવ જાણી ગયા છતાં પરિત્યાગ
કરી શક્યાં નહિ.

સુશીલા—પતિને ખોટું લાગે એમ જાણી !

શર્યાતિ—પણ પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈતો હતો.

નારદ—ન જોયો એજ દોષ લાગ્યો.

સુકન્યા—એમાં એનો દોષ શાનો ? એનું મન તો શુદ્ધ
હતું !

નારદ—શુદ્ધ ખરું, પણ સામાના મનોભાવ જાણ્યા પછી
સતી સ્ત્રીએ દૂર રહેવું એ નીતિ છે.

સુશીલા—દેવતાને દારું સાથે રહેવાથી ભડકો લઇ ઉઠે !

સુકન્યા—પછી ?

નારદ—પછી ચંદ્રકળા તે સુકન્યા.

સર્વે—હે ! ચંદ્રકળા તેજ સુકન્યા ! !

વ્યવન—જે આંખ જેને જોઈ મોહ પામી હતી, તેણે
આંખ ફેડી.

સુશીલા—એ તો ન્યાય થયો ગણાય.

અવન—તો અન્યાય કોણ કહે છે.

સુશીલા—તો પછી મિત્ર પત્ની તો ખેન ગણાય !

સુકન્યા—આ જન્મમાં નહિ, પૂર્વ જન્મની વાત પૂર્વ જન્મમાં રહી.

નારદ—જન્માન્તરમાં કોઈ લાઈ ખેન થાય, કોઈમાં માતા પુત્ર થાય અને કોઈમાં પતિ પત્ની થાય, જેવાં કર્મ.

અવન—ચોરાશીલક્ષ જન્મ જીવના કહ્યા છે.

નારદ—જુદા જુદા જન્મ લઈ કર્મ બંધનથી છુટવાનું છે. એ દોષનું નિવારણ.

સુશીલા—ત્યારે સુકન્યાનાં કર્મ ઋષિની પત્ની થવાનાં છે ?

નારદ—હા, પર પુરુષોના સમાગમમાં વિશેષ આવી મોહાસક્ત કરે, તેટલાના સંકલ્પ બળથી તેની પત્ની થવું પડે.

લલિતા—આ તો ગજબ ! મારા સમાગમનો તો પાર નથી !

સુકન્યા—તો તેવું ફળ પામીશ.

લલિતા—નારે ખેન ! હવેથી કોઈના સમાગમમાં વિશેષ નહિ આવું, પીટયાનાં મન પળમાં પલટે ! એથી દૂર રહેવું સારું.

શર્યાતિ—તેથી સ્ત્રીને છૂટની શાસ્ત્રે મના કરી છે.

સુશીલા—શાસ્ત્ર બાંધનારે અનુભવ્યું હશે ?

નારદ—શાસ્ત્ર બાંધનાર ત્રિકાળ જ્ઞાની હતા, તેણે વિચારીને મર્યાદા બાંધી છે.

સુકન્યા—એ મર્યાદાનો લોપ કરે, તે ફરી કર્મ બંધનમાં પડે.

શર્યાતિ—મુનિવર નારદ ! તમે તત્ત્વજ્ઞાનથી રાણીના મનનું સાન્ત્વન કર્યું પણ આ જન્મનાં પ્રેમ બંધન નથી છુટતાં તેથી પુત્રીના હિતાહિતનો વિચાર કરી માખાપ લગ્ન કરે છે.

નારદ—શાસ્ત્રની પણ એજ મર્યાદા છે.

શર્યાતિ—તો પછી આ લગ્ન કેવું ગણવું ?

સુકન્યા—ઉત્તમ.

નારદ—(સ્વગત) કળેડું !!

શર્યાતિ—તારી ઈચ્છા છે તો અમે આડે નથી આવતાં.

વ્યવન—તો કરાવો હસ્ત મેળાપ.

નારદ—તૈયાર છું.

શર્યાતિ—સુકન્યા ! તને વિશેષ શિખામણ દેવી પડે તેમ છે નહિ, અમે તને ઉત્તમ ગુણોથી શણગારી છે તોપણ પિતૃધર્મથી કહું છું તે ગ્રહણ કરજે.

કદી કાપે સ્વામી, સહનશીલ થજો દિન ગણી,
વળાણે જો વાતે, છત્રકતી નહિ નિજ ગુણગણી;
સદા સખતાવાળી, પરમ પ્રભુ ગણી પૂજન કરે,
સુકન્યા દિયળથી, પતી થકિ ભવસાગર તરે.

સુકન્યા—આવો ઉપદેશ માળાપ વિના કેાણુ આપે !

નારદ—(બન્નેના હસ્ત મેળવી)

યક ઉક્ત્ય ભવ રથનાં, સાથે રહીને જન્મ સફળ કરજો;
પ્રેમ પરસ્પર પામી, સદા દપતી ઉત્તમ વર વરજો.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઋષિ આશ્રમ.

પાત્ર—શિવદત્ત, વિશ્વેશ્વર, હરિદત્ત કરુણાનંદ, સત્યવાન, ગાતમ.

શિવદત્ત—અલ્યા વિશ્વેશ્વર ! રાજા દુર્મત્સેન આપણા આશ્રમમાં આવ્યા છે, ત્યારથી આપણા આશ્રમમાં આનંદ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો છે.

વિશ્વેશ્વર—ખરેખર એમજ છે, આશ્રમે જાણે નવીન આભૂષણો ધારણ કર્યાં હોય તેવો સુશોભીત દેખાય છે.

હરિદત્ત—ભાઈઓ ! ઋષિ કુમાર કસ્તાં સજ કુમારનો વૈભવ વિશેષ જણાય છે, આપણે તો એની આગળ કાંઈ ગણતીમાં નથી, હું તો તેનો ઠાઠ જોઈને છક થઈ ગયો છું.

કરુણાનંદ—મને તો એની પાસે રહેવું ખહુ ગમે છે, કેવો એ વિનયી છે !

सुकन्या-सावित्री नाटक

व्ययन-सुकन्यातो हस्तभेलाप.

इडभी आर्ट, बायभगा, मुंयड.

હરિદત્ત—એ બધો શહેરમાં નિવાસ કર્યોનો પ્રતાપ.

શિવદત્ત—અધ્યા ! શહેર કેવું હશે ? મને તો એ જોવાનું મન થયું છે.

કરુણાનંદ—કહે છે ત્યાં તો રહેવાને માટે મોટી મોટી હવેલીયો હોય છે, આપણા જેવી પર્ણકુટી નથી હોતી.

શિવદત્ત—પર્ણકુટી નહિ તો હવેલીયો કેવી હશે ?

હરિદત્ત—તેમાં રહેવામાં ભારે મજા હશે ! અહિં તો શીયાળામાં ઠરીએ, ઉન્ડાળામાં બગીચો, અને ચોમાસામાં પવનગીએ. ત્રણે ઋતુ દુઃખદાયી !

વિપ્રવેશ્વર—અહિંનો પહેરવાને મૃગચર્મ, ખાવા વનફળ, ને ફરવા જંગલ, તેમાં તે શું સંતોષ મળે !

શિવદત્ત—ત્યાંતો કહે છે કે ભાતભાતનાં રોજ મિષ્ટ ભોજન ખાવા મળે છે.

કરુણાનંદ—અરે ! ત્યારે તો ખાતાં ધરાઈએજ નહિ.

હરિદત્ત—ધન્ય ભાગ્ય છે શહેરમાં રહેનારનાં !

શિવદત્ત—અપાર પાપ છે અરણ્યમાં વસનારનાં, પિતાજીને કહી આપણે તો એ રાજકુમાર સાથે શહેર જોવા જશું, કેમ તમે આવશોને ?

કરુણાનંદ—(આંગળીથી બતાવીને) અરે ! એ રાજકુમારજી આપણી તરફ આવે છે, તેને પૂછી જોઈએ કે અમને તમારી સાથે લઈ જશો.

હરિદત્ત—(જોઈને) એનો દેખાવ કેવો મોહક છે !

સત્યવાન—(પ્રવેશ કરીને) મુનિકુમારો ! વંદન કરું છું.

કરુણાનંદ—કલ્યાણમસ્તુ.

સત્યવાન—આજે અમે અમારી રાજધાની તરફ જવાના છીએ, માટે તમારી રજા લેવા આવ્યો છું; તમારા પરિચયથી મને બહુ સંતોષ થયો છે.

શિવદત્ત—અમને પણ તમારા પરિચયથી નવી લાલસા ઉત્પન્ન થઈ છે.

સત્યવાન—શું થઈ છે ? કહી દો તે પૂર્ણ કરવા હાજર છું.

કરુણાનંદ—અમારે તમારું શહેર જોવું છે, ત્યાં નવું નવું જોવાનું બહુ હોય છે; તે જાણસા અમારી પૂર્ણ કરશો.

સત્યવાન—ઋષિરાજની રજા મેળવો તો તેડી જાઉં.

શિવદત્ત—તે રજા નહિ આપે તો પરાણે લેશું.

સત્યવાન—પરાણે રજા માગો તો અમે દોષિન થઈએ, માટે તેમ કરશો નહિ; ગુરુને વિનયથી વિનવી રજા મેળવજો.

શિવદત્ત—હવે તેમ કરશું.

કરુણાનંદ—(સત્યવાનના ગળામાં મોતીની માળા છે તે બતાવીને) આ માળા તમારી ડોકમાં છે તે શેની હશે ?

અમારી માળા ફરતાં તે ભારે ચળકે છે !

સત્યવાન—તમને તે પહેરવાનું મન થતું હોય તો લ્યો, તે પહેરો. (કાઠી આપે છે.)

કરુણાનંદ—(જોઈ રાજી થવાના આળા કરે છે તથા પહેરે છે)

હરિદત્ત—આ વસ્ત્ર ચકચકિત દેખાય છે તે શાથી હશે ?

સત્યવાન—લ્યો, એ તમે ધારણ કરો. (આપે છે)

શિવદત્ત—આ માથે છે તે શું કહેવાય ?

સત્યવાન—એ મુગટ કહેવાય તે તમે પહેરો. (આપે છે)

કરુણાનંદ—વાહ વાહ ! રાજકુમાર ! તમે તો બહુ ઉદાર છો.

સત્યવાન—આ તમે પહેરો. (ડાંગલો ઉતારી આપે છે)

મારા રાજ્યમાં તમે આવશો, ત્યારે આથી પણ વિશેષ મૂલ્યવાન આપીશ.

શિવદત્ત—તોતો તમારું કલ્યાણ થાઓ, અમે તો આ મૃગચર્મ ઉપાડી ઉપાડીને કાઢી ગયા છીએ.

હરિદત્ત—આ વલ્કલ તો પીડારૂપ છે. (જમીન પર નાંખી દે છે)

ઋષિકુમારો—

ગાયન

કુમાર બન્યા કેવા રાજના કુમાર ! (૨)
મોટા મોટા મણકા વાળી, માળા ગળામાં ધાલી;
મેં આજ અહિં નિહાળી, ચળકે એ સુમાર—કુમાર.
અમે ધર્યો તાજ માથે, ઉપાડ્યાં ચર્મ હાથે;
છે તુંખી પાત્ર સાર્યે, શોભાનો નહિ પાર—કુમાર.
જાણે જડયા ઝીણા તારા, જણાય ન્યારા ન્યારા;
જામે કરે ઝબકારા, બહુ તેજનો અંબાર—કુમાર.

સત્યવાન—(સ્વગત) ઋષિ કુમારો રાજ્ય જનોના પરિચયમાં આવવાથી મૂળ સ્વરૂપ વિસરી ક્ષણિક પદાર્થોમાં લોભાણુ છે, રજોગુણોનું કેવું પ્રાપ્ત્ય છે ! નિર્દોષ સ્વચ્છ અંતઃકરણનાને પણ ચલિત કરે છે.

શિવદત્ત—અહિં તો વેદાધ્યયન કરી અમારી જીભ થાકી જાય છે, તેવું તમારે નહિ કરવું પડતું હોય ?

સત્યવાન—અમારે પણ વિદ્યાભ્યાસ તો કરવો પડે છે, ફરક એટલો કે અમારે રાજનીતિ શીખવાની અને તમારે વેદનું પઠન કરવાનું.

કરુણાનંદ—અરે ! પણ અમારે તો રાજ સમિધના લાકડાં વીણવા વનેવન અથડાવું પડે છે, તેવું તો તમારે નહિ ના ?

સત્યવાન—અમારે પણ વનમાં મૃગયા રમવા જવું પડે છે, જંગલી પ્રાણી વાઘ વરુનો નાશ કરી, પ્રજાને તે ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવા જંગલે જંગલ આથડવું પડે છે.

શિવદત્ત—પણ તે તો અશ્વપર સ્વારી કરીને ના ?

સત્યવાન—હા તે ખરું, ફરક માત્ર એટલો કે તમારે સાત્ત્વિક કામો કરવાનાં ને અમારે રાજસી કરવાનાં.

હરિદત્ત—રજોગુણી કાર્યો કેવાં હશે તે જોવાની ઇચ્છા થઈ છે, માટે અમને સાથે લઈ જાઓ તો તમારો પાડ.

ગૌતમ—(પ્રવેશકરી ઋષિકુમારોને જોઈને) આ મર્કટ ચેષ્ટા શું માંડી છે ? રાજકુમારનાં લુગડાં ઉતરાવ્યાં કે ?

સત્યવાન—મેં મારી ખુશીથી આપ્યાં છે.

ગૌતમ—પણ આ રાજ ચિન્હ તો તમનેજ શોભે, આ લલુક્ષોને હાસ્ય જનક દેખાય છે; અલ્યા મૂર્ખાઓ ! એ પાછાં આપો, આપણને તો વડકલ શોભે.

સત્યવાન—પણ દાન કરેલું હું પાછું કેમ લઉં !

ગૌતમ—ધન્ય છે ક્ષત્રિય પુત્ર ! ધન્ય છે તને ! યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો, જે રાજા દાનેશ્વરી નથી તે શુષ્ક પ્રજા પર શાપ સમાન છે.

સત્યવાન—પ્રજાનું પાલન કરવું એ અમારો મુખ્ય ધર્મ છે, આપ જેવા તપોધનોની સેવા કરવામાં ધનનો સદુપયોગ કરવો એ અમારું કર્તવ્ય છે.

ગૌતમ—સત્ય છે, જે રાજા એ ત્રણ ગુણથી વિમુખ હોય છે, તે કીર્તિવંત થતો નથી; લોભીનું ધન એજે જાય છે અને તે અધોગતિને પામે છે, પ્રજાનો રક્ષકજ ને ભક્ષક બને તો પછી તે દેશની દુર્દશા સિવાય બીજું શું થાય.

શિવદત્ત—ગુરુજી ! અમને શહેર જોવાની જાણાસા થઈ છે, માટે રાજકુમાર સાથે તેના નગરમાં જવાની રજા આપશો.

ગૌતમ—નગરમાં જઈએ તો કર્મ બ્રહ્મ થઈએ.

સત્યવાન—તેમની જાણાસા પૂર્ણ કરવામાં પ્રતિબંધ ન હોય તો રજા આપશો.

ગૌતમ—આ જંગલીઓ શહેરમાં લઈ જવા જેવા નથી, રાજ ભુવનમાં મર્કટ ચેષ્ટા કરી નુકસાન કરે તેવા છે.

હરિદત્ત—પણ અમે શહેર જોયા વિના રહેવાના નથી, રાજ ખુશીથી રજા નહિ આપો તો નાશી જઈશું.

ગૌતમ—વાહ ! ઠીક વિનય શિખ્યા છે, મૂર્ખા દોર નહિ તો !

શિવદત્ત—દોર કહો કે ચોર કહો પણ અમે તો જવાના.

ગૌતમ—રાજ્ય જનોના થોડા પરિચયમાં આવવાથી બુદ્ધિમાં ફેરફાર થયો, તો વિશેષ પરિચયથી બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાઓ; પણ તમને અહિં શહેર બતાવું તો કેમ ?

કરુણાનંદ—અહિં શી રીતે બતાવશો ! અમારે તો ત્યાં હાથી જોવા છે, ઉંટ જોવાં છે.

હરિદત્ત—અરે અમારે તો શહેરનાં ગધેડાં પણ જોવાં છે.

ગૌતમ—એ બધું અહિં બતાવું તો ?

સત્યવાન—તો તો બતાવોને, પછી જવાની જરૂર નથી.

કરુણાનંદ—તો ભલે ચાલો બતાવો.

સત્યવાન—ગુરુ ! બતાવશે, ખરું કહો છો ?

ગૌતમ—તમારી ઇચ્છા હશે તો બતાવશું.

સત્યવાન—તો તો અલભ્ય લાલ મને પણ મળે.

ગૌતમ—જરૂર, ચાલો. (સહુ જાય છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—સાવિત્રીનું રાજ્યભુવન.

પાત્ર—સાવિત્રી, માલતી, માધવી, સખીઓ, પાછળથી
અશ્વપતિ તથા માલવી.

સખીઓ— ગાયન

એ...રજની ! શરદની રળીયામણીરે;

રહી ખીંચી રૂપાળી ચંદની આકાશે રહી ખીંચી.

એ...વૃષ્ટિ વર્ષાવે અમૃત તણીરે,

રેલ જમી ઉરમાંડી આનંદની; હાંહારે રેત જમી.

એ...ઠરે નયનો નિહાળી પ્રકાશ (૨)

‘હર્ષધેત્રાં હૃદાં કહે હાથ;

ઝલક શ્વેત શી છવાઈ (૨) ખીંચી.

સાવિત્રી—(પ્રવેશ કરી)

ચંદ્ર વિના સજની નહિ, રજનીને સન્માન;

સજની ! શું સમજ કરો રજનીનાં ગુણગાન.

માલતી—સખી ! ધન્ય છે તારા ચાતુર્યને ! તારી આવી
કવિત્વ શક્તિ જોઈ અમે તો આશ્ચર્ય પામીએ છીએ !

માધવી—પણ એનો વ્યંગાર્થ સમજ ?

સાવિત્રી—સખી ! તમને સર્વને રજનીનાં વખાણ કરતાં
જોઈ મને સહુજજ એ વાક્ય બોલવાની પ્રેરણા થઈ,
એમાં કદાચ વ્યંગાર્થ હશે તો પણ જાણી જોઈને રાખ્યો નથી.

માધવી—ગરબાની પાદપૂર્તિ તો એમણે ચંદ્રમાંજ સમાવી.

માલતી—ચંદ્રિકાનું મન તો ચંદ્રમાંજ સમાય, એને ખીંચું
સમાવાનું સ્થાન કયું.

માધવી—સખી ! ખરેખર અમને તો તું આકાશમાંથી
ભૂલી પડેલી ચંદ્રિકાના જેવીજ જણાય છે.

માલતી—તારા વાક્યનો વ્યંગાર્થ અમે સમજ્યાં છીએ.

સાવિત્રી—તમે મારા વાક્યમાંથી શો વ્યંગાર્થ કાઢ્યો ? અને તેથી તમે શું સમજ્યાં ?

માલતી—ચંદ્ર એટલે પતિ અને એના વડેજ સ્ત્રી શોભે છે, કેમ બા ! ખરું કે ખોટું ?

સાવિત્રી—તમને સહુને પરણવાનાજ વિચાર આવતા જણાય છે.

માલતી—બા ! પરણવું કેને ન ગમે ?

માધવી—સહુને ગમે.

સાવિત્રી—પણ કેવા વરથી ?

માલતી—માળાપ વરાવે એવા.

સાવિત્રી—ત્યારે માધવી ! તને ?

માધવી—મને નસીબ સંયોગે મળે તે ખરો.

સાવિત્રી—પણ પરણ્યા પછી મેળ ન મળેતો ?

માલતી—પરણ્યા પછી મેળ એની મળે.

સાવિત્રી—પણ તમને સહુને મન ગમતો પતિ મળે તો તેમાં રાજી ? કે માળાપ ગમે તેવાને હાથ સોંપે તેમાં રાજી ?

માધવી—મન ગમતો પતિ કેને ન ગમે ! પણ પતિની પસંદગીમાં બા ! આપણે શું સમજીએ.

અશ્વપતિ—(માલતી સહિત પ્રવેશ કરી) આપણને જોશે તો સર્વ શરમાઈ જશે અને એમના રંગમાં ભંગ થશે, એ મને ઠીક લાગતું નથી; માટે છુપાઈને તેમની ચેષ્ટા જોઈએ.

માલતી—મને પણ એમજ દરવું ઉત્તમ લાગે છે, સમાન વયની સહચરીઓના ઉદ્દગાર સાંભળીએ.

માધવી—પણ તને કેવો વર હોય તો ગમે ?

માલતી—સહુ પોત પોતાનું કહે તો હું મારું કહું.

સાવિત્રી—હા, સહુ કહેશે, પ્રથમ તું તારું કહે ?

માલતી—તરુણવય ગુણિયલ રૂપાળો,
ક્ષમા વિનય શિલ સંપત્ત વાળો;
દોષ અદ્ય દ્વિત્વમાં નવ લાવે,
એવો પ્રિયતમ મુજને ભાવે.

સાવિત્રી—અલી ! તને ?

સખી ૧ લી—ગુપ્ત સ્થાન સમજે સમજાવે,
મીઠી નજરમાં નજર મીલાવે;
ભૂરફા નાંખી ભાન ભૂલાવે,
એ મોહન મારે મન ભાવે.

સાવિત્રી—હવે તું કહે ?

સખી ૨ છ—પુણ્ય થકી ભવ પાર ઉતારે,
સદા કુળની લાજ વધારે;
પરાક્રમી શરવીર રણ ધીરો,
એ મારી નણદીનો વીરો.

માધવી—(ત્રીજી સખીને) અલી નાની ! હવે તું કહે ?

સખી ૩ છ—ખાન પાન ખુબ ન્યારાં ન્યારાં,
મજે વસ્ત્ર આભૂષણ સારાં;
જે ઘેર ધાયું મારું થાય,
એ વરને મન મારું રહાય.

માલતી—હવે તું રહી.

સખી ૪ થી—હુકમ કરું સહુ કહે શેકાણી,
મજે દુધ કહેતામાં પાણી;
ખમા ખમા મુખથી ખોલાય,
એ ધરને મન મારું રહાય.

માધવી—હવે તું કહીદે ?

સખી ૫ મી—જેતું જ્યાં અંજળ લાં જાય,
લહે બ્રાન્તિમાં ગોથાં ખાય;
કહ્યાગરી દીકરીને ગાય,
અણુ ખેલી દોરે લાં જાય;

માધવી—ખેન ! જો આ મારા વિચારને મળતી આવી,
જ્યાં જઈએ ત્યાં પ્રારબ્ધ એ ડગલાં આગળને આગ-
ળજ છે.

સાવિત્રી—તે ખરું, પણ પ્રારબ્ધ ઉપર આધાર રાખી સ્ત્રી પુરુષે એક બીજના ગુણ દોષ જાણ્યા વિના ગુંથાવું; એ તો કેવળ મૂર્ખતાજ છે.

માલતી—તમે રાજપુત્રીઓ જેમ કરો તેમ પોષાય, પણ અમારે તો માળાપની હાથે હા કરવી પડે.

સાવિત્રી—માળાપ પુત્રીના હિતા હિતનો વિચાર કરે છે ખરાં, પણ તેમાં આપણી સંમતિ લેતાં હોય તો કેવું સારું.

માલતી—કાંઈ ખોટું નહિ, બાપુને સમજાવી કાયદો કરાવો તો સહુને સુખ થઈ જાય.

અશ્વપતિ—સાંભળી બાળાં! ચેષ્ટા !

માલતી—બાળ લગ્ન તો અવશ્ય અટકાવવાં જોઈએ.

સાવિત્રી—રાજપુત્રીઓ માટે સ્વયંવર સર્વોત્તમ છે, તો પણ પ્રથમથી તેના ગુણ દોષનું ખરાબર અવલોકન કર્યા પછી વરમાળ આરોપાય તો પાછળથી પ્રશ્નાત્તાપ ન થાય.

માલતી—ત્યારે હવે તમે શું ધાર્યું તે તો કહો ?

માધવી—માલતીએ ઠીક પ્રશ્ન કર્યો.

સાવિત્રી—મેં જે ધાર્યું છે તે હજી મારા મનમાં છે, અનુકૂલ પ્રસંગે મારા વિચાર મારાં માળાપને જણાવીશ ત્યારે તમે પણ જાણજો.

માધવી—વાહરે શાણી ! સૈના મનની વાત તેં જાણી, પણ તારી તું કોઈને કહેતી નથી.

સાવિત્રી—સ્ત્રીનું ખરું સુખ તેના પોતાના સ્વામિમાં સમાયલું છે, તેનાથી સંસાર સુધરે છે, અને તેનાથીજ બગડે છે; માટે ગુંથણી જો યોગ્ય ગુંથાય તોજ આ સંસારની બલિહારી બોલાય.

માલતી—(પ્રવેશ કરી) બેટા ! તું કેવી ગુંથણીને યોગ્ય ગણે છે ?

સાવિત્રી—(અમકીને) કોણ માતુઃશ્રી ! (શરમાઈ નીચે જોઈ) તમે અમારી ચેષ્ટા સાંભળી ?

અશ્વપતિ—(પ્રવેશ કરી) અમે બન્નેએ સાંભળી.

માલવી—પણ સાંભળવાથી અમે નારાજ થયાં નથી,
અમે તારી ઈચ્છાનુસાર કરવા ખુશી છીએ.

માલવી—ખેન ! હવે શરમાઓ છો શા માટે, કહી
દોને જે કહેવાનું હોય તે.

સાવિત્રી—એસ એસ ડાહીલી ! મર્યાદાનું ઉદ્વેગન થાય.

અશ્વપતિ—પુત્રી ! તું સમજે છે કે લગ્ન સંબંધ એ
કરાર નથી, પરંતુ એક પવિત્ર બંધન છે, અને તે
બંધનથી બંધાઈનેજ સ્ત્રી પુરુષ એક બની રહે છે,
માટે હવે હું એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે
તમને દેશાટન કરવા મોકલવાં, અને પ્રવાસ કરતાં જે
રાજકુમાર તમને તમારે યોગ્ય લાગે, તેની સાથે તમારું
પાણિગ્રહણ કરાવવું.

માલવી—ખેન ! તને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો, હવે દેશાટન
કરાવી દેશ વિદેશની રીત ભાતથી વાકેફ કરવી, એટ-
લુંજ બાકી હતું, તે આ નિમિત્તે પૂરું થશે.

અશ્વપતિ—આ મહત્વનું કાર્ય એજ પ્રયાસથી ઉત્તમ
પ્રકારે પાર પડશે, માટે શત્રુશત્રુ તથા વીરમિત્રને
સાથે લઈ હું તમને પ્રવાસે નીકળવાની આજ્ઞા કરું છું.

સાવિત્રી—પિતાજીની આજ્ઞા હું શિરપર ચઢાવું છું.

અશ્વપતિ }
માલવી } --(બન્ને જાય છે)

સખી ૨ જી—વાહ ખેન ! તમારા લગ્નની રીત તો
કાંઈ નવલીજ નેઈ.

સાવિત્રી— ગાયન.

લગ્ન તે શું સમજે છો ખેલ સાહેલી !
ગુંચવણી સમજવી નથી એની સહેલી;
મૂકયાં દાવે દુઃખને આનંદ હેલી,
ભાવિ તણો ખેલ શકે કાણુ ખેલી.

સખીયો—

ભોગી તણી સાથે બની જાવું ભોગી,
રોગી તણી સંગે રહી કરવો નિરોગી;

પ્રારબ્ધે જે મેળવ્યો ભોગી કે રોગી,
ભોગવવાં તે સુખ દુઃખ થઈને સંયોગી.

સાવિત્રી—

રહાએ બાળા ભોળી બની ભવ બાળે,
રહાએ પૂર્વ જન્મનાં પાપ પ્રજાળે;
નથી ફળ લેવાનું એકે ઉછાળે,
મોતી તો પાકેછે ઉડે પાતાળે.—લગન.
(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—ઉલ્લુસિંહ, ગરીબદાસ (પાછળથી) તર્કટશંકર.
ઉલ્લુસિંહ—

ગાયન.

ભાઈ ભાઈ ! છુડો વાંઢાનો અવતાર,
શ્રી વિના કહેવાય મુનો સંસાર.—ભાઈ.
વાંઢા ઉપર વિશ્વાસ ઝટ નાવે,
બેમીલા લોક બેમ કંઈ કંઈ લાવે;
નિલ નવા બુદ્ધા ઉઠાવે.—ભાઈ.

“ભરવાં કરવાં પાણી જાણી,
ઝાટકવા નિલ દણો દુણી;
રળ્યો રોટલો બાળી ખાતાં,
આંખોમાં નિલ ભરાય ધૂણી.”

એકલા રહ્યામાં દીઠો ન કાંઈ સાર.—ભાઈ.

ગરીબદાસ—ભાઈ ! હું તો જાણું છું કે કુંવારા રહે-
વામાં જેવી સ્વતંત્રતા છે, તેવી પરણ્યા પછી રહેતી
નથી.

ઉલ્લુસિંહ—કુંવારા રહી આવી સ્વતંત્રતા ભોગવવી
તેના કરતાં પરણીને પરતંત્ર થવાનું હોય તો ભલે
થવાય, વાંઢાનો તે કાંઈ મનખો છે, જ્યાં જઈએ ત્યાં
નફરખંદામાં ખપીએ, માટે મારો વિચારતો પરણુ-
વાનો થયો છે.

ગરીબદાસ—ત્યારે આજ સુધી કુંવારા શા માટે રહ્યા ?

ઉલ્લુસિંહ—રાજા ખુશીથી તો કોઈ થોડુંજ કુંવારું રહે છે, અમારી ન્યાતમાં કન્યાની રહી અછત, એટલે દોકડા ગણ્યા વિના કોઈ દીકરી આપે નહિ.

ગરીબદાસ—તો દોકડા ગણીને પરણવું હતું.

ઉલ્લુસિંહ—પણ તે લાવવા ક્યાંથી ! કન્યા વિક્રય એટલો મોટો છે કે નામ સાંભળીને મારા તો હાજાજ ગગડી જાય છે, આખી જીંદગી કમાઉં તો પણ પૂરું ન થાય એવું છે.

ગરીબદાસ—તમારા કરતાં અમારી ન્યાતમાં એ વાતનું સુખ છે, કન્યાની રહી છત એટલે દોકડા ગણનાર કોઈ મળેજ નહિ.

ઉલ્લુસિંહ—ત્યારે તમે શાથી ભૂલ ખાધી કે કુંવારા રહ્યા ?

ગરીબદાસ—અમારા કર્મે ! નાતરીયા વર્ણ રહી એટલે બેને મળતી રાસ ન આવે તો છેડા છુટકો કરતાં વાર નહિ. વળી આપણી પ્રકૃતિ રહી જરા શાન્ત, એટલે કોઈ કન્યાની મળે તો આખો હહાડો કંકાસ અને કવરાવે, તેથી કુંવારાજ રહ્યા.

ઉલ્લુસિંહ—એમ બાયડીની જીડીકે કાંઈ કુંવારા રહેવાય ! તમે તો મોટી ભૂલજ કરી.

ગરીબદાસ—અરે ભાઈ ! ભૂલ નથી કરી, મહા મહેનતે થોડો ઘણી પુંજ લેળી કરી છે, તે કુભાજી વખતે લઈને ચાલતી થાય તો કેને કહું; માટે મુડી સાચવીને બેઠો છું, અને અમન અમન કરું છું.

ઉલ્લુસિંહ—છતે પસે કુંવારા રહેવું એ તે કાંઈ અમન અમન કહેવાય ! મારે તો માયા મુડીમાં હુંજ છું, બાકી તમારા જેટલા (તર્જની સાથે અંગુઠો હલાવી) મારી પાસે હોય તો ક્યારનો એ ઘર માંડી બેઠો હોઉં; તમારી પેઠે બેઠો બેઠો મુડીને પંપાળુ નહિ.

ગરીબદાસ—દામ તે કાંઈ રસ્તામાં ફેંકી દેવાય છે !

ઉલ્લુસિંહ—ફેંકી દેવાતા નથી તો મુવા પછી સાથે પણ થોડા લેતા જવાય છે, કાંતો ગાંઠેથી ખોવાઈ જાય, કે ચોર ચોરી જાય, કાંતો અગ્નિમાં બળી જાય, કે જળમાં ડુબી જાય, હરેક પ્રકારે એનો નાશ થાય કાંઈ પુણ્ય દાન કર્યું હોય તો તે સાથે આવે બાકી કાંઈ નહિ.

ગરીબદાસ—તે તો હજી હવે કરવાનું છે, પૈસા લેળા કરતાં કરતાં આઘેડ વય થઈ ગઈ, એટલે હવે પરણે તરની કન્યા તો ન મળે, ઘરઘું તો મળે ખરી.

ઉલ્લુસિંહ—તો ઘરઘો, પણ જન્મારો એળે જાય છે તેનું કાંઈ કરો તો સારું, મનુષ્ય જન્મ લઈ કાંઈ સાર્યક નહિ કરો તો અવગતિયા થશો; પછી મુડી બુડી કાંઈ કામ નહિ આવે સમજ્યા.

ગાયન.

જે હાથે તે સાથે કહેવાય, (૨)

રહે પડ્યું પાછળ તે પિત્રાર્થ ખાય, (૨)

હાથે તો પુણ્યદાન કાંઈ ન કીધું,

પોતે ન ખાધું કે ખાવા ન દીધું;

દમડી સાટે જીવ જાય, તમારો એક

દમડી સાટે જીવજાય,—રહે.

ગરીબદાસ—

કોને માટે હું મજૂરી કરું છું,

પશુની પેટે રોજ પેટ ભરું છું;

ઉલ્લુસિંહ—

ધમ્યું સોનું ધૂળ થાય, તમારું ધમ્યું સોનું

ધૂળ થાય.—રહે.

ગરીબદાસ—ત્યારે એ સંબંધી વિચાર કરવા આપણે ઘેર ચાલો.

ઉલ્લુસિંહ—વાંઢાનું તે કાંઈ ઘર કહેવાય ! એનું તો મુસાફર ખાનું, માત્ર પાંચ સાત લેળા થઈ અલક મલકની વાતોનાં ગપ્પાં સપ્પાં મારી મોંઢાની મોળે.

ઉતારે એજ, બાકી સ્ત્રીના હાથથી બનાવેલી રસોઈ
ન્યારે જમીએ, ત્યારે તે ભોજન કર્યું કહેવાય, નહિ
તો પેટ ભર્યું કહેવાય, અને સ્ત્રીએ બીછાવેલી સેજ
ઉપર ન્યારે સૂઈએ, ત્યારે પોઢયા કહેવાય, નહિ તો
પડી રહ્યા કહેવાય; ચાર ! સ્ત્રીનાં સુખ તે કેટલાં
વર્ણવું ! એનો પાર આવે તેમ નથી.

ગરીબદાસ—હા ! પણ એ બધું તો જો સ્ત્રી સારી મળી
હોય તો, બાકી કુભાર્જની પાનું પડ્યું હોય તો આથી
પણ ભુંડા હાલ થાય.

ઉદ્ભુસિંહ—એટલા માટે હું તો રોજ ન્યાત ગોરને કીધા
કરું છું કે કોઈ સારી હોય તો ચોકડું બેસાડી આપે,
એણે આશા તો આપી છે.

ગરીબદાસ—ત્યારે ખેલા તમે પરણો, પછી હું વિચાર
કરીશ.

ઉદ્ભુસિંહ—પરણવું તો બેચે સાથે, નહિ તો વાંઢાને
પરણેલાની દોસ્તી નભે નહિ.

ગરીબદાસ—અરે ન નભે શું !

ઉદ્ભુસિંહ—ખરું કહું છું, આજ સુધી આપણે એક
બીજાને ઘેર જઈએ આવીએ છીએ ને જેવો હેતલાવ
રહે છે, તેવો પરણ્યા પછી ન રહે.

ગરીબદાસ—કારણ ?

ઉદ્ભુસિંહ—કારણ એજ કે તમે પછી લપરૂપ થાઓ.

ગરીબદાસ—લપરૂપ થઈશું તો નહિ આવીએ.

ઉદ્ભુસિંહ—એટલા માટેજ કહું છું કે બેચે સાથે
પરણવું.

ગરીબદાસ—પણ એવી કોઈ મળે તો પરણીએ ના !

ઉદ્ભુસિંહ—એતો મળી રહેશે, ગોર મહારાજ તમારું પણ
ચોકડું બેસાડી આપશે; લાલચ આપશું તો.

તર્કટશંકર—(પ્રવેશ કરી) કેમ ઉદ્ભુસિંહ ! હમણાં ક્યાં
વસોછો ?

ઉલ્લુસિંહ—અમારાં તે કાંઈ ઠામ ઠેકાણું હોય છે, ન્યાં અસુરુ થાય ત્યાં રાત રહીએ.

તર્કટશંકર—હાસ્તો, ઘેર થોડીજ વાટ જીવે તેમ છે !

ઉલ્લુસિંહ—તમે મહેરબાની કરો તો રખડતા મટીએ, બાકી અમને તો કોઈ ગામમાં ઘરે ભાડે આપતું નથી; તેથી પથારી બગલમાં મારીનેજ ફરીએ છીએ.

તર્કટશંકર—(આંગળીના ચાળાથી) કાંઈ કાઢો તો કામ થાય, વગર પૈસે બાયડી મળે ખરી ?

ઉલ્લુસિંહ—પૈસા હોત તો પછી વલખાં શું કામને મારત !

તર્કટશંકર—વગર પૈસાની તો એક છે, પણ એણે એવું નીમ લીધું છે કે જેને પરણે તેને એક ભેડા મારીને ખેસાડે, અને એક મારીને ઉઠાડે, જે તમારાથી ખમાય તો ભેગ મેળવી દઉં.

ગરીબદાસ—નીમ તો આકરું, ટાલ પાડે એવું !

તર્કટશંકર—ઘરને ખુણે છાનો માનો માર બાઈ લેવો પણ બહાર આબરુદારમાં બપરો, ગૃહસ્થ કહેવારો. (સ્વગત) બાઈને કોઈ લેનાર નથી, અને બાઈને કોઈ દેનાર નથી, લાકડે માંકડું વળગાડી દઉં. (પ્રકાશ) બોલો મરણ છે ?

ઉલ્લુસિંહ—મરણ તો થાય છે, પ....ણ.

તર્કટશંકર—પણ બણ કાંઈ નહિ ચાલે, આકરા પણ વિના આજ સુધી કુંવારી રહે ખરી ! કોઈ માઈનો પુત માર ખાનારો મળે તો પરણે તેમ છે

ઉલ્લુસિંહ—બલે તેનું પણ પૂરું કરીશું, મેળવી આપો તો ખરા.

તર્કટશંકર—ચાલો મારી સાથે.

ઉલ્લુસિંહ—ગોર ! આ પણ મારા જેવા પરણવાના ઉમેદવાર છે, જે ક્યાંઈક એમનો પણ ભેગ મેળવી આપો તો તમને રાજ કરે એવા છે; જે પૈસાના જીવવાળા છે, મારા જેવા સુકા નથી.

ગરીબદાસ--લીલાછમ જેવા છીએ (સ્વગત) લીંબડા જેવા !

તર્કટશંકર--કાકા ! તમારી ન્યાતમાંથી કુંવારી કન્યા તો મળવી મુશ્કેલ છે, પણ ઘઘરણું કરવું હોય તો મારા હાથમાં એક છે.

ઉદ્ભુસિંહ--કુંવારા ઘઘરણું થાય !

ગરીબદાસ--રાંડયાનું કહીએ તો થાય ! ઘઘરણું તો ઘઘરણું, પણ ગોર ! જરા ઠીક છે કે નહિ ?

તર્કટશંકર--ચાર ઘર ફરીને પાંચમું માંડવાનું છે, જે મરણ હોય તો તમારુંએ ચોકડું બેસાડી દઉં.

ગરીબદાસ--ચાર ઘર ફરીને આવે છે તે તો પાવરધી હોવી જોઈએ.

તર્કટશંકર--એ વિષે તો કાંઈ પૂછવાનું નથી, એ પણ એક જોડે બેસાડે ને એક જોડે ઉઠાડે એવી ખટાશ દાર છે.

ઉદ્ભુસિંહ--ત્યારે તો બેયને સરખી મળશે !

ગરીબદાસ--સુખ પણ બેયને સરખું મળશે.

તર્કટશંકર--છે પણ બન્ને જહેનપણીઓ, એક પાંડે ભણેલીઓ છે.

ગરીબદાસ--બનાવતા તો નથી ના ! જોડા તે મારે ખરી !

તર્કટશંકર--જોડા વિના તો હસ્ત મેળાપ થાય તેમ નથી, સહુથી પહેલો શુકનમાંજ જોડો, પછી બીજી વાત.

ઉદ્ભુસિંહ--તેમ તો તેમ, એ પણ આપણા નસીબની બલિહારી સમજવી !

ગરીબદાસ--ચાલો જોડા ખાશું પણ સંસારતો લોગવશું.
(સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—તપોવન.

પાત્ર—ધુમત્સેન, શૈળ્યા, સત્યવાન, ધૌમ્ય, ગૌતમ, ઋષિ-
કુમારો અને પાછળથી નીતિવલ્લભ

ધૌમ્ય—મહારાજ ! આપના આગમનથી આશ્રમવાસીયો
બહુ સંતોષ પામ્યા છે.

શૈળ્યા—તો અમને પૂર્ણ સંતોષ, ગુરુવર્ય ! અમને અમારા
રાજ્યને માટે કે સમૃદ્ધિ માટે લેશ પણ આકાંક્ષા થતી
નથી, પરંતુ પ્રભુએ અમારાં નેત્ર રત્ન છીનવી લીધાં
એને માટે અત્યંત શોક થાય છે.

મત્સેન—દેવિ ! હુઃખનું વારંવાર સ્મરણ કરવાથી તો
ઉલટી તેની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે જેનો કંઈ ઉપાયજ
નથી, એ વાતને તો વિસરી જવામાંજ ડહાપણ સમાએલું છે.

સત્યવાન—પ્રભુએ શેષનાગને જે હજાર નેત્ર આપી પોતાની
મહાન્ ઉદારતા બતાવી, અને મારાં પૂજ્ય માતપિતાને
બખ્ખે નેત્ર આપી, પાછાં હરી લીધાં, એવું હરિનું
અમારા પ્રત્યે સાંકડું મન શા માટે હશે ?

ગૌતમ—સત્યવાન ! ઈશ્વરની કળા અકળ છે, તમને આ'વું
કષ્ટ હોવામાં પણ એનો કંઈ શુભ સંકેત હશે, એમ
સમજી ધૈર્યનોજ આશ્રય કરવો ઘટિત છે.

સત્યવાન—ગુરુવર્ય ! પણ મારાં માતા પિતાને આ અસહ્ય
હુઃખમાંથી મુક્ત કરવાને પૃથ્વીની પીઠપર કોઈ પણ
સ્થળે એવું અંજન મળી શકે એમ હોય તો કૃપા
કરીને મને કહો તો હું તે મારા પ્રાણ સાટે મેળવવા
તૈયાર છું.

ધમત્સેન—મુનિ ! વસ્તુ માત્રનું ખરેખરું મૂલ્ય તેની
અછત વખતેજ અંકાય છે, અમારી અંધની લાકડી
રૂપ આ પુત્ર રત્ન અમને ઈશ્વરે આપ્યું છે, એજ એની
મોટી કૃપા સમજીએ છીએ.

ગૌતમ—કુમાર ! રાજ્યનો ભાર તને ઉપાડી હવે તો
મહારાજને વાનપ્રસ્થાશ્રમનો લાભ આપો.

સત્યવાન—ગુરુવર્ય ! આપનું વચન સફળ થાયો, પરંતુ મને મારાં માતા પિતાની સેવા સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ પ્રિય નથી, મને રાજ્યની ઇચ્છા નથી, સમૃદ્ધિની ઇચ્છા નથી; મારે તો મારાં માતા પિતા એજ મારું સર્વસ્વ છે, અને તેમની સેવા એજ મારો પરમ ધર્મ છે.

ધૌમ્ય—કુમાર ! તમને ધન્ય છે ! માતા પિતા પ્રત્યે પુત્રનો શો ધર્મ છે, તે તમે યથાર્થ સમજો છો, એમાંજ તમારું કલ્યાણ છે.

ગૌતમ—જે માળાપે જન્મ આપી પાળી પોષી મોટા કર્યા, તે માળાપની અવગણના કરનાર અધમ ચંડાળને ધિક્કાર છે.

ધુમત્સેન—પ્રિય પુત્ર ! રાજ્યનો ભાર ઉપાડી હવે અમને વાનપ્રસ્થ થવા દેવા ઘટે છે.

સત્યવાન—પૂજ્ય પિતાજી ! તમારી આવી અપંગ સ્થિતિમાં તમારી સેવાનો અલભ્ય લાભ મૂકી, રાજ્યવૈભવ ભોગવવા મને રુચતા નથી, મને તો આપ વાનપ્રસ્થ થાઓ તો ત્યાં સાથે રહી તમારી સેવા કરી પિતૃના ઋણમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા છે.

શૈબ્ય—તેમ કર તો પછી રાજ્ય કોણ સંભાળે ?

ધુમત્સેન—રાજ્ય સત્યવાનના વતી ચંડસેન સંભાળે તો શી હરકત છે ?

શૈબ્ય—મહારાજ ! તમે રામરૂપ છો એટલે એમ ધારો છો, પણ ચંડસેન ભરત જેવો ન સમજવો.

ધુમત્સેન—એના વિષે એવા અભિપ્રાય ખાંધવા એ ભૂલ ભરેલું છે, હું સત્યવાન અને ચંડસેનમાં ફેર નથી સમજતો, એ લઘુ ખંધુ પણ મારે સત્યવાન સમાનજ છે.

શૈબ્ય—સત્યવાન સમાન છે ! તો તેની ખબર આગળ પડશે.

સત્યવાન—પિતાજી ! મને પણ એમ કરવું ઉત્તમ લાગે છે, કાકા ચંડસેન રાજ્ય સંભાળે તો હું નિશ્ચિંતપણે આપની સેવા કરી કૃતાર્થ થાઉં.

ગૌતમ—તમારા જેવા સુપાત્ર પુત્રો હોય તેજ શ્રદ્ધાપૂર્વક માતા પિતાની સેવા કરે છે, બાકી ઘણા કપુત એવા પણ હોય છે કે જે માળાપની સેવા લાકડીથી કરે છે.

સત્યવાન—ધિક્કાર છે એવા કપુતને !

ગાયન.

કુકર્મી કપુતને ધિક્કાર,

વિસરે અગણિત જે ઉપકાર.—કુકર્મી.

કરી લાલન પાલન દુઃખ કાપ્યાં, તન સાટે તન મન ધન આપ્યાં;

વિસરે એ ઉપકાર.—કુકર્મી.

માતા ગંગા યમુના જાણે, તીર્થ સ્વરૂપ જે પિતા પ્રમાણે;

પામે મોક્ષનું દ્વાર.—કુકર્મી.

શિવદત્ત—ગુરુ ! હવે શહેર ક્યારે બતાવશે ?

હરિદત્ત—અમારી ધીરજ રહેતી નથી.

ધૌમ્ય—ગૌતમ ! તમે આશા આપી છે, તે જોયા વિના

ઋષિપુત્રો હઠ છોડશે નહિ માટે બતાવો.

ગૌતમ—ભલે ત્યારે બતાવીએ, જોજો જોઈને ભય પામશે.

નહિ; નહિ જોએલું અનુભવશે.

સત્યવાન—ગુરુ ! ખરું દેખાશે કે સ્વપ્નવત્ ?

ગૌતમ—જેવું ત્યાં હશે તેવું અહિં પ્રત્યક્ષ દેખાશે.

સત્યવાન—ત્યારે તો અમને અમારું નગર છોડે ધણે

સમય થયો છે, તો પાછળ શી સ્થિતિ છે તે જાણવાની.

જાણાસા મારી પૂર્ણ કરશે.

હરિદત્ત—હા ગુરુ ! અમારે પણ અમારા મિત્રનું નગર જોવું છે.

ધમત્સેન—વાહ ! પુત્ર, યોગ્ય ઇચ્છા કરી, અત્યારથી પ્રજા

પરની તારી પ્રીતિ જોઈ અમને બહુ સંતોષ થાય છે, તારી

રાજ્યધાની છે, તેની સ્થિતિ તારે અવસ્ય જાણવી જોઈએ.

શૈળ્યા—અમે અંધ તો જોઈ શકશું નહિ, પણ તું જોઈને

કહેતો જાજે એટલે અમને પણ સંતોષ થશે.

ગૌતમ—જુઓ, મંત્રબળના પ્રભાવથી હવે તમને દિવ્ય

દર્શન થશે.

સત્યવાન—બહુ સારું, તૈયારજ જોઈ છીએ.

ગૌતમ—(ધ્યાન ધરી મંત્ર બોલે છે તથા પાણી છાંટી

મોરપીંછ ફેરવે છે એટલે ઋષિ આશ્રમ દૂર થઈ શહેર

બહારનો દેખાવ દેખાય છે) જોઈ લ્યો. (ગધેડાં ભૂંકતાં

નીકળે છે.)

હરિદત્ત—ગુરુ ! આ શું ?

ગૌતમ—એ ખર. (સ્વગત) તમારા જેવાં.

શૈળ્યા—મુહૂર્તમાં શું ગધેડાં ભૂંક્યાં ! (ગધેડાં જાય છે અને શહેર દેખાય છે.)

સત્યવાન—આતો અમારું શહેર !

ધુમત્સેન—શું આપણું શહેર છે ?

સત્યવાન—હા આપણું જ શહેર.

શૈળ્યા—પણ એમાં સહુથી પહેલાં ગધેડાં ભૂંકતાં દેખાયાં, એ ખોટું થયું.

ગૌતમ—એ રાજા તથા પ્રજા વચ્ચેનો કુસંપ સૂચવે છે.

ધુમત્સેન—દેવિ ! આતો ઇંદ્રજાળ છે, શંકાશીલ નહિ થશે.

શૈળ્યા—ભૂલી નથી ગઈ, પણ મુહૂર્તમાં ગધેડાં નીકળ્યાં, તે અપશુકન છે. ત્યારે હવે તેમાં જે દેખાય તે કહેતો જજે.

સત્યવાન—ઋષિયોના તપોબળ આગળ રાજ્યબળ તુચ્છ છે.

ધુમત્સેન—તેથીજ મુનિયો પૂજવા યોગ્ય છે.

સત્યવાન—ગુરુ ! અદૌકિક વિદ્યા બતાવી.

શિવદત્ત—હવે શહેરની અંદર શું હશે ?

ગૌતમ—તે પણ આવે છે. (મોટો રસ્તો દેખાય છે.)

સત્યવાન—આતો અમારા ન્યાય મંદિર આગળનો રાજ્ય માર્ગ !

શૈળ્યા—ખરાખર એજ છે ?

સત્યવાન—હા એજ છે, આપણો રાજ્ય મહેલ પણ દેખાય છે; વસ્તી જણાતી નથી ?

શૈળ્યા—એ ગધેડાંનો પ્રતાપ !

ગૌતમ—જેવી સ્થિતિ અત્યારે ત્યાં હશે તે સર્વ દેખાશે. (રસ્તો ગેબ થાય છે અને કચેરી દેખાય છે)

સત્યવાન—આતો અમારું રાજ્ય ભુવન ! તખ્ત ઉપર મારા કાકા ચંડસેન બેઠા છે, સેવકો ચાખર વીંજન કરી રહ્યા છે, પાસવાનો ખમા ખમા પોકારે છે, અને નીતિવદ્ધભ સિવાય બાકીના તમામ અમલદારો તથા સરદારો હાથ જોડી ઉભા છે; વારાંગનાઓ નૃત્ય કરે છે.

શૈળ્યા—દેવ ! જેયાં ચંડસેનના લક્ષણ ! પાછળથી તખ્તપર ચઢી બેઠો છે, તે એ તખ્ત તો સત્યવાનનું છે, તેના ઉપર એનાથી બેસાય ખરું ?

દુમત્સેન—સૂતું મૂકી અહિં આવ્યા એ ભૂલ કરી.

ગૌતમ—ભૂલ નથી કરી પણ શ્રેય થયું છે.

ચંડસેન—સેનાપતિ ! તમે આપણું સર્વ સૈન્ય લઈને જાઓ અને રાજા રાણી તથા સત્યવાનને જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લાવી કારાગૃહમાં કેદ કરો, સત્યવાન માટી ઉંમરનો થશે તો કોઈ દિવસ પણ મને પીડારૂપ થઈ પડશે, માટે એ કંટકને તો મૂળમાંથી કાઢી નાંખવો જોઈએ; નીતિવલ્લભ દિવાનને પણ જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લાવી હાજર કરો.

સેનાપતિ--જેવો હજુરનો હુકમ. (દિવ્યદર્શન બંધ થાય છે)

શૈળ્યા--દેવ ! ચંડસેન તો કુળદ્રોહી નીકળ્યો, શું આપણું સર્વને પકડીને કેદ કરશે ?

ધૌમ્ય--હુષ્ટ મનુષ્ય જે ન કરે તે થોડું.

સત્યવાન--હું જીવતો છું ત્યાં સુધી તો તમને કોઈ પકડવાને સમર્થ નથી.

શૈળ્યા--ભાઈ ! તું એકલો તે મોટા દળ સામે શી રીતે ટકી શકે ?

દુમત્સેન--તને કંઈ થાય તો અમે અમારી અંધની લાકડી ગુમાવી બેસાએ, હું વૃદ્ધ અને ચક્ષુહીન છું તો પણ મારા બાહુ નિર્બળ અને પરાક્રમ હીન નથી, લાવ મારાં ધનુષ્ અને બાણ ક્યાં છે ?

ધૌમ્ય--રાજા ! આ તપોવનમાં તેઓ પ્રવેશ કરવાનેજ શક્તિમાન નથી તો પછી ધનુષ્ બાણની શી આવશ્યકતા છે ? નિર્ભય રહે.

શૈળ્યા--આપણે અહિં આવ્યાં એ સારું થયું, નહિ તો ઓશિંતા પકડાઈ જાત.

દુમત્સેન--આપણા સરદારો પણ સર્વ ખૂટી ગયા લાજે છે, તે વિના આમ બને નહિ.

ગોતમ—એમજ થયું છે, હુદ્ ભાણસોએ તમારી ગેર હાજરીનો લાભ લીધો છે.

ધૌમ્ય--

સંપદો મહત્તામેવ મહત્તામેવ આપદઃ ।

વર્ધતેક્ષીયતે ચન્દ્રો નતુ તારાગણઃ કશ્ચિત્ ॥

તેમ મહાનુનેજ આપત્તિ અને મહાનુનેજ સંપત્તિ આવે છે, જેમ ચન્દ્ર ઘટે છે, અને વધે છે, પણ તારા ગણ વૃદ્ધિ ક્ષયવાન થતા નથી.

શૈળ્યા—હું તો રોજ કહેતી હતી કે આ તમારો નાનો ભાઈ કુપાત્ર છે, તે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી પણ તમે માનતા નહિ.

ધુમત્સેન--ભાવી મિથ્યા થતું નથી માટે ગતં નશોચં ક્રતં નમન્યે.

શૈળ્યા--તમે પિતા પુત્ર જેવા છો તેવો તે નથી, હમણાંજ તેને રાજ્ય સોંપવાના વિચાર કરો છો ત્યાં તો તે પચાવીજ બેઠો, કેટલો તમારામાં અને એનામાં ફેર !

ધૌમ્ય--જમીન અને આકાશ બેટલો.

ધુમત્સેન--ભવિષ્યમાં વાનપ્રસ્થ થવાનો તો આપણો સંકલ્પ હતો, તે એણે ફળીભૂત કર્યો તેથી ખોટું શું થયું ?

શૈળ્યા--ખોટું કેમ નહિ ! સત્યવાનનો કંઈ વિચાર કરો છો ?

ધુમત્સેન--એનો વિચાર ઈશ્વર કરશે.

સત્યવાન--માતુઃશ્રી ! એમાં કોઈનો દોષ નથી.

ગાયન.

કાળ બળ અકળ ભૂતળ પર ભાળ્યું,
ટળે જે કોઇ થકી નહિ ટાળ્યું;
ખળે નહિ ખાળ્યું, ભૂતળ પર ભાળ્યું.-કાળબળ.
ઉજડ જંગલમાં ગામ વસાવે,
જળ સાં સ્થળ, સ્થળ જળ દર્શાવે;

ચાય સમયનું ધાર્યું.-કાળબળ.

કંઈક ઉંચા ગિરિવર ઉચ્ચાવે,
મહીપતિને પણ રંક બનાવે;

સહુ એનાથી હાર્યું-કાળબળ.

નીતિવદ્વલભ--મહારાજ ! નાસો નાસો તમને પકડવા મોટું
સૈન્ય આવે છે.

દુમત્સેન--કોણ મારા દિવાન નીતિવદ્વલભ ! શું ખરું કહો છો ?

નીતિવદ્વલભ--હા ખરું કહું છું, દુષ્ટ ચંડસેને આપનું
રાજ્ય કમળે કર્યું છે; હું ગુપ્ત રીતે નાસી તમને
ચેતાવવા આવ્યો છું.

દુમત્સેન--દિવાનજી ! તમારા આવ્યા પહેલાં અમે ગૌતમ
ઋષિના તપોબળથી સર્વ જાણ્યું છે. હરિષ્ચિંધા !

નીતિવદ્વલભ--એનો દુષ્ટ સેનાપતિ અહિં આવશે તો
કેમ કરશું ?

ગૌતમ--એ ચિંતા કરવી નહિ, તેમનું રક્ષણ કરવા અમે
સમર્થ છીએ.

નીતિવદ્વલભ--ક્ષમા કરજો, ભયને લીધે આપના તપોબળને
વિસરી ગયો હતો; આપની છાયામાં એ નિર્ભય છે,
તેમાં કશો સંદેહ નથી.

દુમત્સેન--નીતિવદ્વલભ ! ધન્ય છે તમારી સ્વામિ ભક્તિને,
આખા રાજ્યમાંથી માત્ર તમે એકલાજ રાજ્યભક્ત નીકળ્યા.

નીતિવદ્વલભ--મહારાજ ! આપનું નિમક રગે રગે મારામાં
ભર્યું છે તે કેમ ભૂલી જઈ, સ્વજનની પરીક્ષા આક્રમ
વખતેજ થાય છે; આ દુઃખદાયક ખખર આપવા કરતાં
મરવું હું ઉત્તમ માનું છું.

શૈલ્યા--તમે આવ્યા તેથી અમને શાન્તિ થઈ છે, બન-
વાનું હતું તે બન્યું, હવે તમે પાછા રાજ્યધાનીમાં
જાઓ, ત્યાં તમારાં બાળ બચ્ચાં તમારા વિના ટળ-
વળતાં હશે તેનું જઈને સાન્ત્વન કરો, અમે હાલ
અહિંજ રહેશું.

નીતિવદ્વલભ--તમને છોડી હું જવા ઇચ્છતો નથી, અહિં
તમારી સેવા કરી પાવન થઈશિ

દુમત્સેન--એમ થાય નહિ, તમે ત્યાં હશે તો અમારું
શ્રેય કરી શકશો, માટે ત્યાં જઈ પ્રજા જનને જણા-

વશે કે ચંડસેન પણ મારો નાનો બંધુ છે, માટે જે થયું છે તે યોગ્યજ થયું છે.

(શૈળ્યા—હજી પણ તમે તમારી બલાઈ નથી છોડતા.

નીતિવલ્લભ— ગાયન.

કલ્પ વૃક્ષ તજી કોણ અભાગી, બાવળ પાસે જાય;

ફળની આશે જળ સિંચેતો, લાગે કંટક પાય.—અભાગી.

સંપત્તિ રૂપ મધ દીપાં પાસે, બહુ કીડીઓ ઉભરાય;

સ્વજન મિત્રની ખરી કસોટી, વિપત્તિ સમયમાં થાય.—અભાગી.

પ્રવેશ ૬ ફો.

સ્થળ—મોહોલ્લો.

પાત્ર—જુમખી, છપ્પરપગી અને સખીઓ.

૧ લી સખી—અલી જુમખી ! તને તારાં માળાપ ક્યાંઈ વરાવશે કે કુંવારીજ રાખશે ?

૨ જી સખી—કુંવારીજ રાખશે.

૧ લી સખી—કુંવારી તે ક્યાં સુધી રાખશે ! ઋતુ ધર્મમાં આવશે તો પાપમાં પડશે, તે નહિ સમજતાં હોય ?

જુમખી—સમજે છે તો ખરાં, પણ મારે તો કહ્યાગરો ધણી મળે તો પરણવું છે, નહિતર કુંવારાંજ રહેવું છે.

૨ જી સખી—બોલ કુંવારી ન રાખે તો શું કરે, એવો કહ્યા ગરો મળવો જોઈએ ના.

૧ લી સખી—એવો તે કોણ નવરો જોઠો હશે જે તારા કોડ પૂરા કરાવશે ?

જુમખી—જેને સાડી સાતવાર ગરજ હશે તે ઘેર જોઠો ગોતતા આવશે, કન્યા ક્યાંઈ કુંવારી રહી છે જે હું રહીશ ?

૧ લી સખી—ભલે ત્યારે, કહ્યાગરાની વાટ જોઈને બેસ.

૨ જી સખી—આપણું સાવિત્રીબા મહારાજની આજ્ઞાથી પતિ શોધવા પરદેશમાં નીકળ્યાં છે, તેમ તું પણ તારા બાપની રજા લઈ શોધવા નીકળી પડ.

સુમ.ખી--એતો રાજકુત્રીઓ નવરો તે શોધવા જાય, મારે જાય છે બહારાત ! હું એના જેવી નવરો નથી જે શોધવા બહાર, એની રંગે શોધતા આવશે; જેને તો ખરાં એવાં હૂંયા પુટા છે કે નહિ.

૧ લી સખી--એવા હૂંયા કુટાને સાત જોડા મારીને બેસાડજ, અને સાત જોડા મારીને ઉઠાડજે, તો તું ખરી.

છપ્પરપગી--(આવીને) મારા જેવી હોય તો એમજ કરે.

૨ છ સખી--લ્યો આ પાવરધી આવી ! તે કેઈનું પૂરું પાધરું ઉતાર્યું નહિ. અલી ! કેટલાં ઘર બદલ્યાં ?

છપ્પરપગી--ચાર વર્ષમાં ચાર.

૧ લી સખી--તને રંગ દેવાય છે ! વર્ષે વર્ષે બદલતી આવીના.

છપ્પરપગી--મને તો અડકલું થઈ ગયું છે, જેવું નવું ઘર બદલવું તેવો ધણી બદલવો.

૩ છ સખી--ચલક ચલાણું, એલે ઘર બાણું, ધણી બેઠો સૂકાય, ને તારે મોડું વહેલું વાય બહાણું; તેની કાંઈ પહીક છે ? વાહરે છપ્પરપગી વાહ !

છપ્પરપગી--મારે ભૂખરાત પહીક રાખે છે, ન પોષાય તો છેડા છુટકો ક્યાં નથી આવડતો, ચારે વેળાબ્યા પણ હું અખંડ સોહાગણ રહી.

૨ છ સખી--તું સોહાગણ ખરી !

૧ લી સખી--અલી ! પાંચમો કરીશ કે બેસી રહીશ ? હવે તો પગવાળીને બેસતો સારું.

છપ્પરપગી--પાંચ તો પૂરા કરવા.

૩ છ સખી--કોઈ નજરમાં બાલ્યો છે ?

સુમખી--હવે તો કોઈ પડખે ચડે તેમ નથી, જેને ત્યાં ગઈ તેનું આવડ કર્યું.

૧ લી સખી--ત્યારે તો નામ પ્રમાણેજ કર્યું.

છપ્પરપગી--એમાં હું શું કરું ! એમનાં કર્મ ! હમણાં તો જરા વિસામો લઉં છું, ચાર સાથે માથા ઝીકણું કરી કરીને કાઠ ગઈ છું.

૨ જી સખી—તારી સાથે પરણે તેને માથાઝીકજ કરવાની,
અતે તેનેા મુવે છુટકો ! એવા વરંવાર મળશે ખરા કે ?

છપ્પરપગી—ન મળે શું ! ચાર મળ્યાના ? મારી મરજી
થશે, ત્યારે પાંચમેા પણ કાચી ઘડીમાં શેધી કાઢીશ.

૩ જી સખી—તારો ભરંસો છે, આ જુમખીને મારે પણ
લેજો ગોતજે એ બિચારી વળખાં મારે છે તે ઠેકાણે પડે.

છપ્પરપગી—એના બાપને મુડલો ભરીને ઉહાવા છે, તે
જુમખીનું અને એના બાપનું મન મનવેં તંવો વરે.

૧ લી સખી—કોઈ ઘરડો બુદ્ધો મનાવશે.

છપ્પરપગી—ઘરડા બુદ્ધા વના કદ્ય ગરો અને ભરખ
ભરનારો બીજો કોણ મળશે.

જુમખી—એય શું ખોટો.

૨ જી સખી—ખોટો ન હોય તો આખો ભવ તેની પછવાડે
ગળજે, આપણમાં છપ્પરપગીની પેઠે દેાડુજ છે જે
સોહાગણુ રહીશ.

છપ્પરપગી—બળ્યો તમારો અવતાર, ઘણી મુવો એટલે
થઈ રહ્યું, તેની પાછળ આખો ભવ બળવો, અને
રાંડીરાંડ કહેવરાવવું, અને અપશુકનામાં ખપવું; અમેતો
નવાં નવાં ઘર બઢલીએ, ને સહુની વચમાં સોહાગણુ
થઈને ફરીએ.

૧ લી સખી—તે તારે પોષાય, પણ અમારે ન પોષાય
તો, તારાં જેવાં હોત તો અમે ઉંચવર્ણુ ન કહેવાત;
તમે રદ્યાં નાતરીયાં તે કાતરીયાં, એનો ઘર સંસાર તો
કાતર જેવો, તમારા અને અમારા સંસારનો મેળજ ન મળે.

છપ્પરપગી—ત્યારે વળી તમારો ઘર સંસાર કેવો હશે ?

૧ લી સખી—અમારો ઘર સંસાર સાકર જેવો બળ્યો,
પતિને પરમેશ્વર પ્રમાણે પૂજયે, પતિજ અમારું દૈવત,
એ અમારો શિરછત્ર, એને સુખે સુખી ને એને દુઃખે
દુઃખી, સાતે ભવમાં એજ પતિ મળે, એવું માગીએ,
આ હાથ જેને આપ્યો તે બીજાને આપીએ નહિ, મન,
વચન અને કર્મથી એનેજ ભજીએ, અન્ય બ્રાતા સમાન,
એમાંજ સંતોષ માનીએ. એવો અમારો ઘર સંસાર સમજી ?

છપ્પરપગી—હા, સમજી, અમારો ઘર સંસાર તો ખાસડા જેવો, એક ફાટયું કે બીજું પહેરીએ, ધણીથી સંતોષ ન મળે તો મુવાની વાટ જોઈએ, મરે નહિ તો છેડા છુટકો કરીએ. સમજ્યાં અમારો સારો કે તમારો ?

૨ જી સખી—તમારો સંસાર બળતા અંગારા જેવો, તેમાં તે દંપતી શું સુખ મેળવે; એનાં મન એક ક્યાંથી થાય.

૩ જી સખી—એનાં મન એક થાય મશાણે.

ઝુમખી—મશાણે પણ ન થાય.

૧ લી સખી—અલી ઝુમખી ! જોજો આને વાદે ચડતી નહિ, નહિતર ખુવાર મળીશ; કઢ્યાગરો ધણી ગોતવા કરતાં તું કઢ્યાગરી થઈશ તો સુખી થઈશ.

છપ્પરપગી—તમે કઢ્યાગરા ધણીની મજા જોઈ નથી એટલે શું સમજો, તમને ધણીની ગુલામગીરી કરવા સરજ્યાં છે તે કરો; અમે તો અમારે કરતાં હથું તે કરશું ને નવે નવે ઘેર ફરશું.

૧ લી સખી—બલે ફર ને તેતું પરિણામ છેવટ જોજો.

છપ્પરપગી—છેવટે વિમાનમાં બેસી સદેહે સ્વર્ગે સિધાવીશ, અને ધર્મ રાજાને રૂબરૂમાં જઈને કહીશ કે પાંચને પાંચરા કરીને આવી છું.

ઝુમખી—ત્યારે તો તું સ્વર્ગને પણ સુધારી દઈશ !

૧ લી સખી—ચાલો ચાલો, આની સાથે તો વાત કરવા જેવું પણ નથી; ક્યાંક એનો પાશ લાગશે તો ભવ બોળશું.

ઝુમખી—જેવો સંગ તેવો રંગ !

લી સખી— ગાયન

ઓ સહિયર ! સુણો શિખામણુ સારી;

સદા કરો સંગત જોઈ વિચારી.—ઓ

કુસંગ કાજળ કોટડી, કુસંગીતું મુખ શ્યામ;

દુર્જન કેરા સંગથી, થાય નામ બદનામ.

જડી જેને સોબત, જગમાં નહારી;

ગયું તેતો આ ભવ, પરભવ હારી —ઓ

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—ચંડસેનનો દરબાર.

પાત્ર—ચંડસેન, પ્રધાન, નગરશેઠ, સરદારો, હજુરી, સેનાપતિ, નીતિવલ્લભ.

ચંડસેન—પ્રધાનજી ! હજી પણ પ્રજામાં સર્વ સ્થળે શાન્તિ ફેલાયલી જોવામાં આવતી નથી.

પ્રધાન—મહારાજ ! પ્રજા તો સંપૂર્ણ રાજ્યભક્ત અને વફાદાર છે, પરંતુ નવા રાજ્ય અમલથી અકળાય છે; જેમ જેમ સમય જતો જશે તેમ તેમ ધોંસરું પડતું જશે.

નગરશેઠ—નેક નામદાર ! આપ પ્રજાની હાઝ દિલમાં રાખશો તો દેશમાં શાન્તિ ફેલાતાં કાંઈ વાર નહિ લાગે પણ જો સખતાઈથી વર્તશો તો ઠામોઠામ ટંટા બખેડા ઉઠ્યા કરશે અને તેનાં કડવાં ફળ બન્નેને આપવાં પડશે; માટે પ્રજાના હિતમાં જો સંપૂર્ણ લક્ષ આપશો તો આપ નિર્ભયપણે રાજ્ય કરી શકશો.

ચંડસેન—રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય અધિકારપર મારાં અંગત માણસો ગોઠવ્યા વિના મારી સત્તા જડ ધાલશે નહિ, માટે પ્રથમ તો એની યોજના થવી જોઈએ.

સરદાર—અમે સરદાર વર્ગ આપની સત્તા સ્વીકારીએ છીએ, માટે અમારી જાગીરોને આપ હાથ નહિ લગાડો એવી આશા છે.

રજો સરદાર—અમારા બાપદાદાએ માથા સાટે તે મેળવી છે, અમે તેના વંશજો તેનો ભોગવટો કરીએ છીએ અને રાજ્યના સ્થંભ બનીને રહીએ છીએ; માટે તેમાં જો ફેરફાર થશે તો ભાયાતો બારવટોયા બનશે.

ચંડસેન—તમને જાણી બુજીને નારાજ કરવાની મારી ઈચ્છા નથી, હું જુના અમલદારોને કાયમ રાખીશ, પણ મારી સત્તાને અણુવિશ્વાસથી જોનારની જાગીરો જપ્ત કરી તેમને તો તેમના પદ ઉપરથી દૂર કરવામાં આવશે.

સરદાર—મહારાજ ! અમે તો ગાદીના નોકર છીએ, જે ગાદીપર બેસે તે અમારા શિરતાજ.

અંડસેન—મારા બાઈની બુની રાજ્યપદ્ધતિ ફેરવી, હું ન્યાયસર રાજ્ય સ્થાપિત કરીશ.

નગરશેઠ—(સ્વગત) પ્રજામાં અરસપરસ કુસંપ ન હોત તો રાજ્ય શી રીતે સ્થાપિત કરત તેની ખબર પડત.

અંડસેન—નગરશેઠ ! તમે પ્રજામાં આ મારાં દિલાસા ભર્યાં વાક્યનો ફેલાવો કરો, કે હું પ્રજાના ધર્મોની વચમાં નહિ આવું, તમારા સંસારી રીત રીવાજોનું ખંડન નહિ કરતાં તેને માન આપીશ, દેશની આબાદાની માટે વિદ્યાની વૃદ્ધ થાય એવી નવી નવી યોજનાઓ દાખલ કરીશ, આજનો આ દરબાર ખાસ એજ કારણથી ભરવામાં આવ્યો છે.

નગરશેઠ—મહારાજ ! આપનાં વચનો વા વાટે પ્રસરી ગયાં સમજો, આપ તે પ્રમાણે વર્તન શરૂ કરો એટલીવાર.

હબ્બુરી—મહારાજ ! લશ્કરી માણસો જહારથી કેાઇ રાજ્ય કેદીને આપની હબ્બુરમાં લાવવાની આજ્ઞા માગે છે.

અંડસેન—સત્વર પ્રવેશ કરાવ.

નગરશેઠ—મહારાજ ! રાજ્ય અમલની ઉથલપાથલને લીધે સિપાહીઓ જેને તેને રાજ્ય કેદી કરી પકડી લાવે છે, તે પણ દેશમાં અશાન્તિનું એક કારણ છે.

અંડસેન—હાલમાં તો એ સિવાય બીજો માર્ગજ નથી, મારા ધારવા પ્રમાણે તો તેથી અશાન્તિ ઓછી થશે.

પ્રધાન—(સેનાપતિ નીતિવલ્લભને પકડી લાવેલા બેઠ) અહો ! આ તો રાજ્યના માણ દિવાન નીતિવલ્લભ.

નીતિવલ્લભ—હા મહારાજ ! આપને પ્રણામ કરું છું.

અંડસેન—વૃદ્ધ નીતિવલ્લભ ! તમને તમારી નીતિનું અભિમાન હતું તે કયાં ગયું ? અમારી રાજ્ય નીતિ આગળ તમારી ધર્મ નીતિનો પરાભવ થયો કે નહિ ?

નીતિવદલલ—મહારાજ ! રાજ્યનીતિ અને ધર્મનીતિ એક બીજાથી ભિન્ન નથી, અત્યારે તો આપની નજરમાં હું કેદી છું; પરંતુ અતે સત્યનોજ જય, અને અસત્યનો પરાજય.

ચંડસેન—અત્યારે તો મારા પાસા સવળા પડ્યા છે, કાલની કેને ખબર છે. (પ્રધાન તથા સરદારો પ્રત્યે ધીમેથી) સુસ્ત પ્રધાનજી ! તમે નીતિવદલલને માણ રાજાનો પક્ષ છોડી દેવાનું સમજાવો, એ વૃદ્ધ અને રાજકાજ સંબંધમાં અનુભવી હોવાથી આપણને ઉપયોગી થઈ પડશે તેથી તેનો અપરાધ માફ કરું છું.

પ્રધાન—હા મહારાજ ! પણ એ માને તેમ મને લાગતું નથી.

ચંડસેન—નહિ માને તો કારાગૃહમાં પડ્યો પડ્યો સડ્યા કરશે અને દુઃખી થશે, જોઉ છું કેાણ એને છોડાવવા આવે છે.

પ્રધાન—(નીતિવદલલ પ્રત્યે) વૃદ્ધ નીતિવદલલ ! મહારાજ તમને માણ રાજાનો પક્ષ છોડી દેવાની ભલામણ કરે છે અને હુકમ કરે છે કે એમનું કહેવું માન્ય કરશે તો સુખી થશે, નહિ તો કારાગૃહનું સેવન કરી પીડા પામશે.

નીતિવદલલ—હું માણ રાજાનો પક્ષ કરતો નથી પરંતુ સત્યનો પક્ષ કરું છું, પાટવીકુમાર સત્યવાન રાજ્યનો ખરે! હુકદાર હોવા છતાં તે ઉપર ચંડસેનનો શો હુક છે ?

સરદાર—એ હુક તપાસવાનું કામ તમારું નથી, રાજકાજમાં તો બીજીના બે લાગ છે સમજ્યા, માણ રાજાને પકડવા મોટું સૈન્ય તપોવનમાં મોકલવામાં આવ્યું છે, માટે માની જાઓ નહિ તો પસ્તાશો.

નીતિવદલલ—જેનો વિનાશકાળ પાસે આવે છે, તેની પ્રથમ બુદ્ધિજ હરાર્થ જાય છે અને બુદ્ધિ હરાર્થ જવાથી માણસને નીચ કર્મ કરવાંજ સુજે છે. તમારા

આવા ધમકીવાળા શબ્દો મારા હૃદયને કંઈપણ અસર કરી શકવાના નથી, હું અસત્યનો પક્ષ કદી પણ કરનાર નથી.

પ્રધાન—એમાં અસત્ય જેવું શું છે ? જે ગાય ઘણા કળે દોહવા દેતી હોય તે ગાય ઘણું કષ્ટ પામે છે; અને જે ગાય કલેશ વગર દોહવા દે છે, તેને કોઈપણ દુઃખ દેતું નથી.

નીતિવદ્વલ્લભ—તમારું કહેવું હું સમજું છું, પરંતુ જે તપાવ્યા વગર વાંકું વળી શકે છે, તેને અગ્નિમાં તપાવવાની શી જરૂર છે ?

પ્રધાન—તમે રાજ્યના નોકર હતા કે રાજાના ? તમે તમારું પોતાનું હિત કેમ વિચારતા નથી.

નીતિવદ્વલ્લભ—હું તમારી પેઠે રાજાનો નહોતો પણ રાજ્યનો હતો, રાજ્યના હિતમાંજ મારું હિત સમાયલું હું સમજતો હતો અને હજી પણ તેમજ સમજું છું.

ચંડસેન—(ક્રોધથી) સુર પ્રધાનજી ! હજી પણ એ પોતાના મિથ્યા ધર્માભિમાનનો ત્યાગ કરતો ન હોય તો ભલે તેને કારાગૃહમાં પડ્યા પડ્યા સડવા દો; આપણે તેનું કામ નથી.

નીતિવદ્વલ્લભ—મહારાજ ! વૃક્ષનાં કાચાં ફળ તોડનારને તેમાંથી રસની પ્રાપ્તિ કદાપિ થતી નથી, તેથી તો ઉલટો ખીજનો પણ નાશ થાય છે, પરંતુ જે મનુષ્ય સમય ઉપર પરિપક્વ થયેલાં ફળ ઝાડ ઉપરથી ઉતારે છે, તેજ તેમાંથી રસ મેળવી શકે છે તથા ખીજમાંથી ફળ ફરીને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; માટે સેવકનું કહેવું માન્ય રાખી સત્યવાનને રાજ્યાભિષેક કરો.

ચંડસેન—મારે તમારી સલાહની જરૂર નથી, તમારે આ સહાયરણનો ઢાંગ છોડી એ આંધળાના પક્ષને ત્યાગ કરવો છે કે કારાગૃહમાં કેદ ભોગવવી છે ? તેના ઉત્તર આપો એટલે બસ છે.

નીતિવદ્વલ્લભ—મહારાજ ! સહાયરણથી તો કુળનું રક્ષણ થાય છે, અભ્યાસથી વિદ્યાનું રક્ષણ થાય છે, અને

સત્યમાર્ગ ગ્રહણ કરવાથી ધર્મનું રક્ષણ થાય છે, માટે એ માર્ગે વિચરતાં કદાચ મારા પ્રાણનો પણ ભોગ આપવો પડે તો તેને માટે મને બિલકુલ અફસોસ નથી, પરંતુ હું અસત્ય માર્ગ કદી ગ્રહણ કરનાર નથી.
ચંડસેન—તમે હમણાં ક્યાં ઉભાછો અને કોની સાથે બોલો છો તેનું તમોને લાન છે ? તમે તમારી આવી હઠને લીધે મહા આપત્તિમાં આવી પડશો.

નીતિવદ્વલ—મહારાજ ! જે મનુષ્ય ગુણમાં પણ દોષારોપ કરનારો હોય છે, તથા મર્મમાં દુઃખ ઉપભવી કઠોર ભાષણ કરનારો હોય છે, તેજ મહા આપત્તિમાં આવી પડે છે; હું તો પરના ગુણો જોઈ પ્રસન્ન થનારો છું. તો મને આપત્તિ શી !

પ્રધાન—નીતિવદ્વલ ! નીતિવદ્વલ ! હવે હદ થઈ, ખુદ હજુરનું કહેવું પણ તમને માન્ય નથી ? અમારા પક્ષમાં આવવાથી તમને ઘણો લાભ થશે, અને તમારી ઇજ્જત આખરું પણ સચવાશે.

નીતિવદ્વલ—જેમ સૂકાં કાષ્ટ લેળું લીલું કાષ્ટ પણ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે, તેમ પાપીઓના સંગથી પુણ્યશાળીઓ પણ પાપીઓના જેટલીજ શિક્ષાને પાત્ર થાય છે, માટે હવે તમને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. હું તે સર્વ સહન કરવા તૈયાર છું.

સેનાપતિ—(હાંફતો હાંફતો પ્રવેશ કરી) મહારાજ ! અમારું રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો.

ચંડસેન—કેમ સેનાપતિ ! આ શું ! એ આંધળાને પકડી લાવ્યા કે નહિ, ક્યાં છે ? હાજર કરો.

સેનાપતિ—મહારાજ ! હાજર કેને કરું, હું થયો છું એટલું પણ ઘણું છે.

ચંડસેન—તમારા આવા ગલિત શબ્દો ઉપરથી અમારે શું સમજવું ?

સેનાપતિ—મહારાજ ! આપની આજ્ઞાથી મોટું સૈન્ય લઈ હું ફરીથી તપોવનમાં ગયો પણ અંદર પ્રવેશ કરતાની

સાથેજ આપણા તમામ લશ્કરને દાવાગ્નિએ ખાળી ભસ્મભૂત કરી દીધું; આ માઠા સમાચાર આપને જણાવવા સારું હું એકલોજ જીવતો છું.

ચંડસેન—અરે! પણ ત્યાં જંગલમાં તે એવો અગ્નિ ક્યાંથી? આશ્ચર્ય!

નીતિવલ્લભ—આશ્ચર્ય શું તપોવનનો પ્રભાવ! મહર્ષિયોના આશ્રમમાં રાજ્ય સત્તા ચાલતી નથી, ત્યાં તો ધર્મ સત્તા હોય છે.

ચંડસેન—તેને પણ જોઈ લઈશું, પ્રથમ તમે તો રાજ્ય સત્તાનો ચમત્કાર જુઓ. (સરદારો પ્રત્યે) જાઓ આ ધર્મસત્તાનાં બળુગાં કુંકનારના હાથ તથા પગમાં લોખંડની મજબૂત બેડીઓ નાંખી કારાગૃહમાં કેદ કરો.

સરદારો—જેવી આજ્ઞા.

નગરશેઠ—વૃદ્ધ પ્રધાનજી! તમને આવી સ્થિતિમાં જોઈ, મને અત્યંત ખેદ થાય છે.

નીતિવલ્લભ—શેઠજી! મારે માટે આખે ખેદ કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

થતો નથી શું ઓટ, ભરતી સાગરમાં આવી;
અંધકાર નહિ થાય, દિવસ જવ જાય સિંધાવી.
શું નથી જોતાં સર્વ, કદાચિત દ્રષ્ટિ બળથી;
આકાશ તણી આંખ, રવિ ઝાંખો વાદળથી.
આ પૃથ્વીપર વા ઉંચા આકાશ તળે છેજ શું;
જેહ અચળ થઈને રહે, વિના ઇશ અન્યજ કશું.

નગરશેઠ—અહાહા! ધન્ય છે તમારી રાજભક્તિને! આવદ આપત્તિના સમયમાં પણ તમે ધૈર્ય છોડતા નથી, પણ (ધીમેથી) સમયને માન આપી હુમણાં હાથે હા કરવામાં તમારું જાય છે શું? વખત આવે સહુ થઈ રહેશે; દુશ્મન તો દગાથી મરાય. વિચાર હોય તો તમારી વતી હું મહારાજને અરજ કરું અને તમારી બેડીઓ તોડાવી તમને આ દુઃખમાંથી છોડાવું.

નીતિવદ્ધલ—

ગાયન.

હવે કરવી જઈ ક્યાં ફરિયાદ !
 જ્યાં સુણુનાર નહિ કોઈ દાદ.—હવે.
 સદા હું સત્યનો તાબેદાર,
 ધર્મ માટે મરવા તૈયાર;
 ત્યાં જ'જીર તણા શા બાર.—હવે.
 મૂખ કરતા હાજી હાજી,
 કરતા દાલી જન પતરાજી;
 થાય નવ તેથી રામ રાજી.—હવે.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ગરીબદાસનું ઘર.

પાત્ર—ગરીબદાસ, છપ્પરપગી, પાછળથી ઉલ્લુસિંહ
 તથા ઝુમખી.

ગરીબદાસ—આ મારું ઘર તે હવે આજથી તમારું છે
 ને હું પણ તમારો છું.

છપ્પરપગી—પણ હું મારી છું તો !

ગરીબદાસ—વાહ મારી ખ્યારી ! તું બહુ સારી છે,
 આજ તો બનાવો કંસાર લાપસી, બેય ભેળાં બેસીને
 જમીએ.

છપ્પરપગી—ભેળાં કે નોખાંની પછી વાત, પણ પ્રથમ
 મારું વત આટોપવાદો.

ગરીબદાસ—સુખેથી આટોપો, શેનું વત છે ?

છપ્પરપગી—ખાસડાંનું, તમારા ઘરમાં આવી તેનું; પ-
 હેલા શુકન સાચવવા જોઈએ.

ગરીબદાસ—ભલે સાચવો.

છપ્પરપગી—ઘરો માથું. (ખાસડું પગમાંથી કાઢે છે.)

ગરીબદાસ—તમે કહેતાં હતાં તે ખરું કહેતાં હતાં ?
 જરૂર મારશે ? મેં તો બહુયું હતું જે કહેવાનું
 હશે, પણ મારવાનું નહિ હોય.

છપ્પરપગી—મારવાની તો ખરી, હું મારું વ્રત ખંડિત નહિ કરું.

ગરીબદાસ—(સ્વગત) ના પાડશું તો ચાલી જશે ને આવી રૂપાળી નહિ મળે, માટે હશે ! આજ તો ખાસડું ખાઈ લેવું, રોજ રોજ તો થોડીજ મારશે. (પ્રકાશ) તમારું વ્રત ખંડિત થતું હોય તો ભલે મારો, પણ જરા હળવેથી મારજો, શુકન સાચવજો પણ જોજો જોરથી મારતાં નહિ.

છપ્પરપગી—હળવે હળવે ટેવ પડશે, તેની ચિંતા ર-
ખોમાં. (માથું ઉઘાડું કરીને ખાસડું ઉગામી મારતાં
મારતાં.) ગાયન.

આવો આવો, હું લેવરાવું લ્હાવો,

આ મારા સંસારનો;

ગરીબદાસ—થયો આજ અનુભવ ભવપારનો.—આવો.

છપ્પરપગી—તમારા વિનાહાવું નથી કોઈ મારે,

તે માટે કરું પૂજા તમારી પેજરે;

ગરીબદાસ—“આ તે બાયડી કે શાયડી !”

છપ્પરપગી—શાયડી, શાયડી; શાયડી !

દીડો માલશું મફતીઓ બખરનો,

આ મારા સંસારનો.—આવો આવો.

હા....શ, હવે મારું કાળજી ઠર્યું, શુકન સચવાયું !

ગરીબદાસ—તમારું ઠર્યું, ને મારું બજ્યું. શુકનમાં ખાસડાંનો માર તો તો અપશુકન, આવું આકરું વ્રત ન રાખો તો ન ચાલે ? આવાં વ્રત બધી બાયડીઓ કરતી હશે ! (માથું ખંજવાળેછે.)

છપ્પરપગી—તમે પરણ્યા હોત તો બખર પડત, બીજી ઘઘ-
રણાની બાયડીઓ આથી પણ કઠણ વ્રત કરે છે, તમે તો કુંવારા ઘરધ્યા એટલે શું જાણો, પાંતે બેઠ્યા હોય તે જાણે.

ગરીબદાસ—તોખા ! આથી કઠણ હોય તો લોગ મળે !

છપ્પરપગી—લોગ તો વાંસે છે, પારકી દીકરી બાયડી કરવી ક્યાં સહેલી છે; સંસાર સુખ સોંધું ન સમજવું.

ગરીબદાસ—તમારું તો બહું મોઘું ! આવી ખબર નહોતી કે માથા સાટે માલ છે.

છપ્પરપગી—ખબર નહોતી તો હવે પડીના ?

ગરીબદાસ—તું માથામાં જડી, ત્યારે પડી, તું તો બડી પહોંચેત્રી દેખાય છે, પણ બાપુડી ! મારાથી અવું દુઃખ રોજ ખમશે નહિ.

છપ્પરપગી—ખમશે નહિ તો મારી સાથે રમશે નહિ.

ગરીબદાસ—તારી સાથે રમતાં તો મારા રામ રમી જશે.

છપ્પરપગી—એમ કાચે કાંઈ છુટકો છે, નહોતું ઘર માંડવું.

ઉલ્લુસિંહ—(નેપથ્યમાં) ગરીબદાસ ! એ ગરીબદાસ ! !

ગરીબદાસ—આવો આવો ઉલ્લુસિંહ ! (છપ્પરપગીને) તમે ઘરમાં જાઓ, મારો મિત્ર આવે છે.

છપ્પરપગી—અહિં બેસું તો શી હરકત છે ?

ગરીબદાસ—અહિં બેસો તો તમારું વ્રત જાણી જાય.

છપ્પરપગી—એમ ઢાંક પીછોડો કેટલાદિ રાખશો ?

ગરીબદાસ—જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાંસુધી. (છપ્પરપગી ઘરમાં જાય છે)

ઉલ્લુસિંહ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ આનંદમાં છોને ?

ગરીબદાસ—આથી પછી કયો વિશેષ આનંદ ! (સ્વગત) હજી માથું દુઃખે છે. (માથું ખંજવાળેછે.)

ઉલ્લુસિંહ—તો ખસ, જીવતર સફળ થયું.

ગરીબદાસ—વાંઢાતું તે કાંઈ જીવતર છે !

ઉલ્લુસિંહ—(હળવેથી) કેમ ! જોડા તો માર્યા નથીના ?

ગરીબદાસ—બીલકુલ નહિ, બહુ સરલ ! હું તો એની રીતભાત જોઈને છક થઈ ગયો છું. (સ્વગત) તું પરણ્યું, એટલે તુંને પણ ખબર પડવી છે, તારી પણ આની જોડેનપણી છે. (પ્રકાશ) મિત્ર ! તમારાં લગ્ન કયે દિવસે નિર્ધાર્યાં ?

ઉલ્લુસિંહ—વસન્ત પંચમીનાં.

છપ્પરપગી—(બહાર આવીને) તમને પોંખીશ હું.

ગરીબદાસ—(સ્વગત) મને પોંખો છો એટલે નહિ રહે!

ઉલ્લુસિંહ—અંટલા માટેજ આવ્યો છું, મારે કોઈ સગું
બહાલું નથી; જે કહું તે તમેજ છો.

છપ્પરપગી—તો હું તૈયાર છું.

ગરીબદાસ—પોંખવામાં તો એ કુશળ છે, સમે સમે
સાચવે એવાં છે; મારા બધા સમા સાચવ્યા.

ઉલ્લુસિંહ—તો તો મોટો ઉપકાર, હવે હું રજા લઉં છું.

ગરીબદાસ—ભલે પધારો. (સ્વગત) વધારે રોકાશે તો
એનાં દેખતાં આ મારશે ને આબરુના કાંકરા થશે,
મને તો આને જોઈને ટાઢ વછુટે છે; મારા ક્યંદ
ભોગ લાગ્યા કે આ ભૂંડી ભાર્યા મને મળી.

ઉલ્લુસિંહ—(જતાં જતાં) રામ રામ.

ગરીબદાસ—રામ રામ (સ્વગત) થોડા દિમાં મારા
બોલવા છે.

છપ્પરગી—(ઉલ્લુસિંહના ગયા પછી) તમારા મિત્રનો
વિવાહ સુધારવો.

ગરીબદાસ—તે તમારા હાથમાં છે, પણ વિવાહમાં મારી
પૂજા થાય તો હું નહિ આવું.

છપ્પરપગી—નકટા દેવને હુઈડક પૂજારા, તમારા પહેલાંના
મારા ચાર ભરથાર જેવા તમે મને નથી લાગતા.

ગરીબદાસ—કેવા દેખાઈએ છીએ, ગરીબ કે મારકણા ?

છપ્પરપગી—તમારામાં તો હું કાંઈ માલ જોતી નથી,
જેવું તમારું નામ છે તેવા છો.

ગરીબદાસ—જેવા છીએ તેવા તારી પાસે ઉભા છીએ.

છપ્પરપગી—બાયડીના વહેવાર તમે જોયા નથી તેથી
વસમું લાગે છે, પણ પળોટાશે ત્યારે સદી રહેશે.

ગરીબદાસ—સદે એમ લાગતું નથી, ઘરઘવા કરતાં પરણ-
વામાં વધારે મુખ હશે ?

છપ્પરપગી—તે તો તમે જાણો, હું તો ચાર ઘરનો અનુભવ
લઈને આવી છું તેનો લાભ તમને આપીશ, તે
પરજોલીથી ન મળત, નવી હવી આવે તે શું સમજે.

ગરીબદાસ—તમારો અનુભવ પાકો, એકના ઘરનો તો મને આપ્યો, ત્રણનો કેવો હશે તે હવે જાણીશ; તમારાં જેવાં સમજી કરતાં કુંવારી પરણવી સારી, જે મુંડ તો ન ફેડે.

છપ્પરપગી—(ગળે હાથ નાંખીને) આવો મારા ગરીબદાસ ! તમને બહુ વાગ્યું ? (માથું ખંજવાળે છે,) કાલે હળવેથી મારીશ.

ગરીબદાસ—પણ મારીશ તો ખરીજના ?

છપ્પરપગી—કાલની વાત કાલ, પણ તમે કહ્યું જે આ ઘર તમારું છે તો તમારા પટારાની કુંચીઓ મને સોંપો, જોઉં મારે માટે તમે શું શું લેળું કર્યું છે.

ગરીબદાસ—(ઉંચે શ્વાસે) મારો શ્વાસ જરા હેઠો ખેસવા દે પછી આપીશ, (સ્વગત) રાંડને કુંચીઓ આપું ને ક્યાંક લઈ ચાલતી થાય તો પછી ક્યાં જોતું ?

છપ્પરપગી—મારો તમને વિશ્વાસ નથી તો પછી ઘર સંસાર કેમ ચાલશે ?

ગરીબદાસ—ખાસડાંથી.

છપ્પરપગી—તો લલે.

ગરીબદાસ—તમે રસોઈ કરો, ત્યાં હું જરા બહાર જઈ આવું. (સ્વગત) મલમ પટો કરી આવું.

છપ્પરપગી—લલે જઈ આવો. (જાય છે) આ પીટયો છે ગરીબ એટલે મારો ખેસાડયો, ખેસશે ને મારો ઉઠાડયો ઉઠશે, આવતાં વેંત ધાક ખેસાડયો, તે ખસવાનો નહિ.

ઝુમખી—(પ્રવેશ કરીને) કાં ખડેન ! નવો વાસ માંડયો ?

છપ્પરપગી—હા માંડયો.

ઝુમખી—બધું પાર ઉતર્યું ના ?

છપ્પરપગી—મારું તો પાર ઉતર્યું પણ હવે તારું શું થાય છે તે જોવાનું રહ્યું.

ઝુમખી—જે તારું તે મારું થવાનું, એક મારીને ઉઠાડું, ને એક મારીને ખેસાડું, ત્યારે હું ઝુમખી ખરી..

છપ્પરપગી—જેજે ડરી જતી નહિ, તું નવીહવી છું.

ઝુમખી—પણ તારા પ્રતાપથી પાવરધી થઈ છું.

છપ્પરપગી—ત્યારેજ સ્ત્રી ચરિત્ર ખરું કહેવાય, ભાયડાને
ભમાવવો તેમાં તે શી મોટી વાત, આમ ચપટીમાં ઉડાડીએ.

[ચપટી વગાડી બતાવે છે.]

ઝુમખી—આટલું બધું તું ક્યાંથી શીખી ?

છપ્પરપગી—ચાર ઘર ફરીને, આ પાંચમું નવું માંડ્યું
છે તેમાં વળી નવું શીખીશ.

ઝુમખી—તારા જેવું નવું નવું શીખવાનું અમને ના
મળે, અમારે તો એકને પરણ્યાં એટલે થઈ રહ્યું.

છપ્પરપગી—બહુ તમારો ઉંચ વર્ણનો અવતાર, એકને
એક ઘરમાં તે દિ કેમ જાય !

ઝુમખી—જાય કે ન જાય પણ કાંઈ છુટકો થાય છે, હવે
હું જાઉં છું.

છપ્પરપગી—ભલે જા પણ જેજે આ બધું ભોળવાઈને
ભૂલતી !

ઝુમખી—

ગાયન.

હું નથી એવી બોળી ! (૨)

હવે તો રહી રે—હું.

પાવરધી થઈ પૂરી મારી, જોડ જડે ના બોળી—હું.

નિત્ય કજીઆ કંકાસ કરી, ઘરમાં સળગાવું હોળી;

છપ્પરપગી—

“પ્રસંગ આવે પરખાશે, બાઈ ! તું ગળણું કે ગોળી.”—હું.

બહે ભાયડો બીખ માંગે, બાંધે ભેરવી ઢોળી;

“આપણે તો બાઈ ધીમાં ઝબોળી બાઈએ ખીરને પોળી.”—હું.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

છપ્પર પગીનો ગરીબદાસને ખાસડાનો પ્રદાર.

લક્ષ્મી આર્ટ, બાયખળા, મુંબઈ.

પ્રવેશ ૬ મો.

સ્થળ—તપોવન.

પાત્ર—સાવિત્રી, સખી, સાવિત્રીદેવી, સત્યવાન, હરિદત્ત,
રાક્ષસ, યક્ષકન્યા, શત્રુશલ્ય તથા વીરમિત્ર.

સાવિત્રી—

ગાયન

ઓ હરજી ! શા કાજે મને સરજી ?
વિધાતાએ નિરમ્યો નથી મમ વરજી—ઓ હરજી.
સરજન હારે શી રચી, જગમાં જોડ અનેક;
વિધિને મન હું એકલી, પડી વધારે એક.
સુંદર વૃક્ષ સંગે શુભ વેલી,
મળી ચંપાને ચતુર ચમેલી;
નિરમ્યો નથી મમ વરજી.—ઓ હરજી!

સખી—(પ્રવેશ કરી) અલી સાવિત્રી ! આમ અરણ્યમાં
એકલી ક્યાં ચાલી જાય છે ? શત્રુ શલ્ય દાદા કેટલી
ચિંતા કરે છે તેની તને ખબર છે ! મને શોધવા
મોકલી છે.

સાવિત્રી—તું પાછી જા, હું તો આ તપોવનમાં તપ કરીને
મારો દેહ ગાળીશ, પિતાશ્રીએ પતિ શોધવા મોકલી
પરંતુ હજી કંઈ મારી મનકામના પુર્ણ ન થઈ તો
હવે પાછાં ઘેર જઈ એમને શું મોં બતાવવું !

સખી—એમ તે થાય ! તું તો ખરેખર ઘેલી દેખાય છે,
ઘેર જઈને સ્વયંવર રચાવીએ તેમાંથી મનમાન્યો
પસંદ કરી લેજે.

સાવિત્રી—સખી ! સ્વયંવર રચાવવો હોત તો આમ દેશા-
ટન કરવા શા માટે નીકળત ! સ્વયંવરમાં તો માત્ર
રૂપ અને વૈભવ ઉપરજ પસંદગી કરવાની મળે, પરંતુ
શુભની પરીક્ષા વિના બધું નકામું.

સખી—રાજકન્યાઓને માટે તો તેજ માર્ગ છે, તું તો
સર્વ શુભ સંપન્ન શોધવા નીકળી છે, પણ એવા તે
ક્યાંથી મળે ! (સ્વગત) નાનો મોટો કરતાં કુંવારી
રહેવાની.

સાવિત્રી—એટલા માટેજ હું તપ કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવી છું, મન પસંદ પતિના અભાવે ગમે તેની સાથે ભવ બાળવા કરતાં તપ કરી દેહ ગાળવો મને ઉત્તમ લાગે છે.

સપ્તમી—પાર્વતીએ તપ કરીને જેમ શંભુનાથને મેળવ્યા તેમ તું પણ કરજે, અને તારા મનના દેવને વરજે; પણ પિતાજીને તમામ હકીકત નિવેદન કરીને પછી તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જજે, પણ હુમણાં તો ચાલ.

સાવિત્રી—મારે તમારી મોટી મોટી આશાઓમાં નથી ફસાવું, મારે ઘેર નથી આવવું, તમે સર્વ જાઓ.

સપ્તમી—ખંડેન ! અમે તારી સાથે આવેલાં તે તને આમ અરણ્યમાં એકલી મૂકી, અમારાથી રાજ્યધાનીમાં શી રીતે જવાય ?

સાવિત્રી—મારે હવે એ રાજ્યધાનીના મહેલમાં નથી રહેવું, કૃત્રિમ બાગ બગીચાઓમાં નથી ફરવું; મને તો આ કુદ્રતનો બગીચો તપોવન પ્રિય છે, માટે હું તો અહિંજ રહીશ. (એસે છે)

સાવિત્રીદેવી—(આકાશમાં) આ મારા પ્રસાદથી ઉત્પન્ન થએલી સાવિત્રી પોતાને માટે પતિ શોધવા નીકળી છે, તેમાં નિરાશ થવાથી તપ કરવાનો વિચાર કરે છે; પરંતુ તે જાણતી નથી કે તેને લાયક પતિ અહિં આટલામાંજ છે.

સપ્તમી—(હાથ ઝાલી) ખંડેન ! મારું માન, આમ હઠ શું કરે છે ?

સાવિત્રીદેવી—શ્રીતું ખરું સુખ પોતાના મન માનતા પતિમાંજ સમાયલું છે, એ વાત આ ઉત્તમ સંસ્કાર પામેલી મારી પુત્રી સાવિત્રી સારી પેઠે જાણે છે, એટલે તેને આવો બોધ કંઈ પણ અસર કરશે નહિ, સત્યવાન પણ સમિધ લેવા માટે ઋષિ કુમારો સાથે આ તરફજ આવતો જણાય છે.

સપ્તમી—મારે તને હવે શી રીતે મનાવવી ! શત્રુ શલ્ય દાઢાને અહિંયાં બોલાવું ?

સાવિત્રીદેવી—સત્યવાન આવી પહોંચ્યો, હવે દ્રષ્ટિપાત કરાવું, કે જેથી એની મનઃકામના પૂર્ણ થાય.

સખી—અલી ! જો તો ખરી, સામેથી કોઈ ઋષિ કુમાર આવતા જણાય છે !

સાવિત્રી—(તે તરફ દ્રષ્ટિ કરી) ક્યાં ?

સખી—આમ જો ! એ કુમારોની વયમાં જે કુમાર છે તે તો જાણે તારા મંડળની વયમાં ચન્દ્ર શોભતો ન હોય !

સાવિત્રી—એ ઋષિ કુમાર નથી પ.....ણ (દ્રષ્ટિ લંબાવે છે)

સખી—(સ્વગત) આને જોઈ કંઈક મન પલ્લવ્યું જણાય છે ! (પ્રકાશ) ખડેન ! એ ઋષિકુમાર નહિ ત્યારે કોણ હશે વારું ?

સાવિત્રી—તે તો કેમ કહી શકાય ! તું શા ઉપરથી કહે છે કે એ ઋષિકુમાર છે ?

સખી—એમના વેષ ઉપરથી.

સાવિત્રી—ના ના, એમ અભિપ્રાય બાંધી લેવામાં ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ; તેમની ચિકિત્સા જોયા વિના કેમ ખબર પડે !

સખી—ત્યારે એતો આ તરફજ આવે છે, આપણે છુપાઈને તેમની ચિકિત્સા જોઈએ, એટલે જણાશે કે એ કોણ છે.

સાવિત્રી—મને તો આ મનુષ્ય કોઈ દેવાંશી હોય એમ જણાય છે ! (તે તરફ દ્રષ્ટિ કરે છે)

સખી—(સ્વગત) આના મુખમાંથી આવાં વચનો આજેજ સાંભળ્યાં, કદાચ દૈવેજ આ યોગ નિર્માણ કર્યો હોય તો શી ખબર ! (પ્રકાશ) બેન ! એ ઋષિકુમાર હશે, તો તું રાજકુમારી થઈ ઋષિકુમારને વરીશ ?

સાવિત્રી—જે મારા મનને પસંદ પડે તેને વરું, રાજપુત્રીઓ ઋષિકુમારોને ક્યાં વરી નથી; ચ્યવન ઋષિને સુકન્યા, અગસ્ત્યને લોપામુદ્રા અને જમદગ્નિને રેણુકા, તે શું રાજપુત્રીઓ નહીં ?

સખી—એ તો છેક નજીક આવી પહોંચ્યા, ચાલ આપણે સત્વર છુપાઈ જઈએ (સંતાઈ જાય છે)

સત્યવાન—(નેપથ્યમાં) મિત્રો ! હવે આપણે સહુ વેરાઈ જાએ, તમે જ્યાં સમિધ મળે તે તરફ જઈ સમિધ લઈ આવો, અમે કૃણ પુષ્પાદિ માટે આ તરફ જઈએ છીએ.

હરિદત્ત—(પ્રવેશ કરી) મિત્ર સત્યવાન ! તમારી ગુરુ ભક્તિ અમારા કરતાં અધિક છે, કારણ કે તમે રાજ દેહી છો છતાં આવું કષ્ટ સહન કરો છો.

સત્યવાન—એ તો મારું કર્તવ્ય છે, તેમની સેવા કરવી એ તો મારો પરમધર્મ છે. મારાં માતા પિતા વિષે અને મારા શ્રી સદ્ગુરુ વિષે મારિ અચળ ભક્તિ રહો એમ હું ઈચ્છું છું; હું ધનની ઇચ્છા કરતો નથી, હું રાજ્યની ઇચ્છા કરતો નથી, અને હું સ્વર્ગની પણ ઇચ્છા કરતો નથી, મારી તો ઇચ્છા માત્ર માતા પિતાની અને શ્રી સદ્ગુરુના ચરણ કમળની સેવા કરવાની છે.

હરિદત્ત—પણ તમને શું અહિં રાજ્ય વૈભવ સાંભરતા નથી ?

સત્યવાન—રાજ્ય વૈભવ કરતાં આ મને વિશેષ પ્રિય છે, વિપત્તિ એજ મનુષ્યની ઉન્નતિના માર્ગ ખુલ્લા કરે છે; ઈશ્વર જે કરે છે તે સર્વ સારા માટેજ છે.

હરિદત્ત—હુઃખને પણ સુખ માની લેવું એ મનુષ્યની વડાઈ છે, પણ તમારું રાજ્ય ગયું, એમાં ઈશ્વરનો શુભ સંકેત હું તો ન માનું !

સત્યવાન—રાજ્યવૈભવમાં ઉછરનારા રાજકુમારોને કુછંદી બની જવાનો ભય વિશેષ હોય છે, તેમાંથી હું મુક્ત છું એ હું મારાં સદ્ગુણો માનું છું.

હરિદત્ત—યથાર્થ કહ્યું, દારિદ્રવસ્થાનાં હુઃખ કેવાં છે એ રાજાઓ શી રીતે જાણે ! જાતે અનુભવ મેળવ્યો હોય તેજ રાજા રંક રૈયતની ભીડ લાંગે.

समुद्रमांथी राक्षसे मायावी यक्षकन्यासाथे प्रहट थवुं.

वईभी चार्ट, लायपणा, मुंजई.

સત્યવાન—તે પ્રસંગ મને જો દૈવ પ્રાપ્ત કરાવશે તો તારાં આ વાક્યનો ફલીતાર્થ અવશ્ય પ્રત્યક્ષ થશે.

હરિદત્ત—પણ લાઈ ! મને તો ગુરુની સેવાથી હુંવે કંટાળો આવે છે, આખો દિવસ મહેનત સિવાય ખીનું હોતું જ નથી.

સત્યવાન—જેના ચરણાવિંદની સેવાથી આપણે પાવન થઈએ એવા ગુરુની સેવા કરતાં કંટાળો આવે એ તો હત્ લાગ્યજ ગણાય !

સખી—સાંભળ્યાં વચનો ?

સાવિત્રી—સખી ! કોઈ રાજખીજ છે, લાવણ્યનો સમુદ્ર, કમળ જેવા નેત્રવાળો, પૂર્ણ ચન્દ્રમાના જેવા મુખવાળો, ખીજે જાણે કામદેવ હોય નહિ ! એમની કાન્તિ, ને આકૃતિ ઉપરથી તો એમ અનુમાન થાય છે, કે કોઈ રાજકુમાર પોતાનું રાજ્ય છોડી ઋષિ આશ્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે રહે છે.

સાવિત્રીદેવી—સાવિત્રીના મનોબળનો વેગ હુંવે નરમ પડ્યો, આ સત્યવાનજ એનો ભાવિએ નિર્માણ કરેલો પતિ છે, હુંવે તેના ગુણની પરીક્ષા થાય, એવી માયા રચું કે જેથી એની સર્વ શંકાઓનું સમાધાન થાય.

હરિદત્ત—મિત્ર ! જુઓ જુઓ ! આ સમુદ્રમાંથી ધુમાડો નીકળે છે.

સત્યવાન—હા જોયો, તેમાં ડરે છે શું ?

હરિદત્ત—ડરવા જેવું છે ! અરે ધુમાડામાંથી તો રાક્ષસ થઈ ગયો ! વળી ખાંધે કોઈ સ્ત્રીને ઉપડી આ તરફ દોડ્યો ધસી આવે છે, માટે નાસો નહિ તો મુવાજ સમજવા. (ધ્રુજે છે)

સત્યવાન—પ્રાણણુ સ્વભાવ તારામાં ખરેખરો ખડો થયો દેખાય છે ! હું સાથે છું તે તને મરવા નહિ દઉં, તું ડરે છે શામાટે !

હરિદત્ત—મને તો માત્ર જીવની પડી છે. ઝટ ચાલો નહિતર દીકા એટલી વાર છે; બાપરે ખાધા !

સત્યવાન—આ ઝાડપર ચઢી છુપાઈ બેસીએ, ને તે અહિંયાં આવી શું કરે છે તે જોઈએ.

હરિદત્ત—મને પહેલો ચઢી જવા દો.

સત્યવાન—ભલે ખુશીથી ચઢી જા, હજી એણે આપણને ઠીકા નથી; ગભરાઈશ નહિ, (ઝાડ પર ચઢે છે.)

સાવિત્રી—સખી ! ધૈર્યવાન પણ જણાય છે.

સખી—ક્ષત્રિય વિના તેવા ગુણ ન હોય !

રાક્ષસ—(સત્યવાન જે ઝાડ ઉપર ચઢેલો છે તેની નીચે સ્ત્રીને ઉતારીને) પ્રિયા ! હવે ઘણે દૂર આવ્યાં, મને નિદ્રા આવે છે; માટે તારા ખોળામાં માથું મૂકી સુવા દે.

યક્ષકન્યા—ખડુ સારું (એસે છે અને રાક્ષસ તેના ખોળામાં માથું મૂકી સુઈ જાય છે, નિદ્રા આવવાથી ઘસ ઘસાટ ઉઘે છે એટલે તે આબુખાબુ દૃષ્ટિ કરી સત્યવાનને જોવાથી તેને નીચે આવવા ઈસારો કરે છે.)

સત્યવાન—(ઈસારાથી ના પાડે છે.)

યક્ષકન્યા—(રાક્ષસના માથા તળે એક પથ્થર મૂકી,) તમે નીચે આવો, હવે ખિલકુલ ભય નથી; આને તો અઘોર નિદ્રા આવી છે તે ઉઠશે નહિ.

હરિદત્ત—પણ ઉઠે તો ખાઈજ જાય !

યક્ષકન્યા—તમે નીચે નહિ આવો તો હું એને જગાડીશ.

હરિદત્ત—ઓય બાપરે ! જગાડીશ નહિ. (સત્યવાનને) બાઈ ! આશુ' કહે છે, તે નીચે જઈને જાણો; નહિ તો ઉઠાડશે તો બેય માર્યા જઈશું.

સત્યવાન—તું ઉપર રહે હું જાઉં છું.

હરિદત્ત—મને તો આ ડાળી સાથે મડા ગાંડ બંધાઈ ગઈ છે. તે છુટે તેમ નથી.

સત્યવાન—(નીચે ઉતરી) બોલ તું શું કહે છે ! તું કોણ છે ?

યક્ષકન્યા—હું યક્ષકન્યા છું, આ રાક્ષસે મારું બગાડકારે હરણ કરી પોતાની ખ્યારી બનાવી છે, પણ મને એ જરાય ગમતો નથી.

सुकन्या-सावित्री नाटक

अन्यथांति भायवी यदसुकन्यां जुगोपा आवनुं.

सुकनी अपाई, भायवीगी, सुंयद

સાવિત્રી—સાંભળ સખી ! મન પસંદ પતિ વિનાનું
પરિણામ,

સખી—બિચારીને પરાણે પકડી લાવ્યો તે એને કેમ
ગમે ! મુવો અળખામણો આ દેવકન્યાને શું લાયક છે ?

સાવિત્રી—કોઈ પૂર્વના પાપે આ દુષ્ટના પંજામાં સપડાઈ
ગઈ છે, તેમાંથી છુટવા માટે એ રાજકુમારને
વિનવે છે.

સખી—સખી ! સાંભળ, રાજપુત્ર એની સાથે શી વાત
ચિત કરે છે.

સત્યવાન—પણ તું તેની સ્ત્રી થઈ તો પ્રીતિ રાખવી
જોઈએ.

યક્ષકન્યા—એના ઉપર તે પ્રીતિ શી રીતે થાય !

સત્યવાન—પ્રીતિ નહોતી થતી તો શિયળ સાચવવું હતું.

યક્ષકન્યા—શી રીતે સાચવવું ?

સત્યવાન—જેમ સીતાએ રાવણ પાસે સાચવ્યું હતું
તેમ, તું જો તારા નિશ્ચયમાં અડગ રહી હોત તો
અંતે તેનોજ પરાજય થાત.

યક્ષકન્યા—મહોત્તર સિવાય સચવાય તેમ ન હતું.

સત્યવાન—તો મરવું હતું, તેનો બદલો તને ઉત્તમ
મળત.

યક્ષકન્યા—શિયળ માટે કાંઈ મરાય ખરું કે ! આવો
જન્મારો કંઈ ફરી ફરી મળે છે, માટે જે જે સુખ
લેવાય તે લેવું.

સત્યવાન—આમાં તને શું સુખ મળે છે ?

યક્ષકન્યા—આમાં પણ હું મારું મન માન્યું સુખ
મેળવી શકુ છું, આ પાપીને મારો જરા પણ વિશ્વાસ
નથી. એટલા માટે એ મને પાતાળમાં પૂરી રાખે છે,
માત્ર મહીનામાં એકવાર બહાર આવી, એકાંત સ્થાન
જોઈ મારા ખોળામાં માથું મૂકી સુઈ જાય છે, પણ
એને નિદ્રાનું એવું ધારણ વળે છે કે પછી હું ગમે
તે કરું તેની એને ખબર પડતી નથી, હું ઘણા પુરુષો

સાથે રતિ સુખ ભોગવું છું, અને પછી જ્યારે એને જગાડું છું, ત્યારે જાગે છે, માટે આજે મારી સાથે તું રતિ રમણુ કર, એ મારી માગણી છે.

સત્યવાન—હું બાળપ્રદ્ધચારી છું, વળી પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવું એ તો મહા પાતક કહેવાય ! માટે મારામાં આસક્ત થવાથી તને કાંઈપણ ફળ પ્રાપ્ત થવાનું નથી, હું કોઈ રીતે તારી માગણી સ્વીકારી શકું એમ નથી.

યક્ષકન્યા—મારી ઈચ્છા પૂર્ણ નહિ કરે તો આને જગાડીશ અને તેં મારું શિયળ ભંગ કર્યું, એમ તેને સમજાવીશ, તો તને ઉભોને ઉભોજ ગળી જશે.

સત્યવાન—ભલે ગળીજાય પણ હું મારો નિશ્ચય બદલવાનો નથી.

સખી—સાવિત્રી ! આતો કોઈ મહાન્ પુરુષ જણાય છે ! રૂપવતીને બેઠ લોભાતો નથી.

યક્ષકન્યા—તું મારી ઈચ્છા પૂર્ણ નહિ કરે કેમ ? હું કામથી પીડિત છું, તને કાલાવાલા કરું છું છતાં તું માનતો નથી; હું આપઘાત કરીને મરીશ અને તને હલ્યા આપીશ.

સત્યવાન—તેનું નિવારણ કરીશ પરંતુ અધર્મ માર્ગ ગ્રહણ નહિ કરું.

યક્ષકન્યા—હું તો તારી સાથે રંગભોગ ઉડાવ્યા વિના તને છોડનાર નથી. (ભેટવા જાય છે, સત્યવાન ખસી જાય છે.)

ગાયન.

ના તરસાવ (૨) મધુકર ડંખ દષ ક્યાં ઉડે;
ફરી ફરી નહિ મળે આવો દાવ.....ના
સ્નાન કરીલે તન સરવરમાં, કળશ કનકના ગ્રહીને કરમાં;
લલલે સુખનો લહાવ.....ના.

સત્યવાન—

કાકળનું જળ હોય નમીડું, જાણી જમશે કોણ અજીડું;
તજ તુજ શ્વાન સ્વભાવ.....ના.

હરિદત્ત—ભાઈ ! માની જાઓ, નહિ તો મુવા સમજવા, થોડુંક બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થવાથી પાપ નહિ લાગે, તેના નિવારણ માટે હું એટલા મંત્ર જપીશ, પણ જીવથી જમશું તો પછી થઈ રહ્યું.

ચક્ષુકન્યા—(સત્યવાનનો હાથ પકડવા આવે છે.) મારી સાથે ભોગ ભોગવવાથી તને અમૃત્ય વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થશે, કહે તો અંધને ચક્ષુ મળે એવું અંજન મારી પાસે છે તે તને આપું, મૃત સંજીવની માત્રા મારી પાસે છે તે તને આપું, પણ તું મારી ઈચ્છા પૂર્ણ કર.

હરિદત્ત—ભાઈ ! ભૂલવા જેવું નથી, તમારાં માતા પિતા બિચારાં અંધાપાને લીધે અત્યંત દુઃખી છે, તેમનું કાર્ય પણ સાથે થશે માટે માની જાઓ.

સત્યવાન—મારાં માતા પિતા તો શું ! પરંતુ હું પણ કદાચ અંધ હોઉં, તોપણ તારી વાતનો સ્વીકાર કરી પરત્વી ગમનનું મહા પાપ હું બોલું નહિ.

સખી—આટલું આટલું કર્યા છતાં પણ માનતો નથી !

સાવત્રી—ધન્ય છે એની ટેકને ! ક્ષત્રિય પુત્ર તો આવા જ હોવા જોઈએ.

ચક્ષુકન્યા—જ્યારે તું મારું કહેવું કોઈ રીતે માનતો નથી, ત્યારે હવે તું પણ મારું ચરિત્ર જો. (રાક્ષસને પાદું મારીને.) ઉઠો ! ઉઠો ! આ દુષ્ટે મારી છેડ કરી. (રૂંધે છે)

રાક્ષસ—(જે બાકજો ઉઠીને) હે ! એવો કોણ જે માથા નો માનવી છે, કે હું અહિંયાં મુતો છું છતાં તારી છેડ કરવાની હિંમત કરે ? ક્યાં છે ! બતાવ ?

હરિદત્ત—અહિં નથી ત્યાં છે. (સત્યવાનને બતાવે છે.)

ચક્ષુકન્યા—આ ઉભો પાપી, મેં ઘણા કાલાવાલા ક્યાં પણ માન્યું નહિ, માટે હવે તેને તમે તમારા હાથનો સ્વાદ ચખાડો.

રાક્ષસ—અલ્યા અલપ બુદ્ધિવાળા મનુષ્ય ! શેષ નાગની કણી ઉપર બેસતાં તને જરાપણ ડર ન લાગ્યો ? હવે તારું આવી-જ બન્યું એમ સમજ.

સત્યવાન—અરે પાતકી ! કુમારિકાનું બળાત્કારે હરણ કરી તેનું શિયળ ભંગ કરનાર, તારાથી હું બિલકુલ ડરતો નથી; સિંહના બાળકને હાથીના કુંભ સ્થળ તોડતાં વાર નહિ લાગે, ચાલ આવીજ, (બન્ને લડે છે.)

સખી—સાવિત્રી ! શૂરવીર પણ છે ! જરાપણ નમ્યું આપતો નથી.

સાવિત્રી—હું તે એના કયા ગુણનું વર્ણન કરું ! ખરેખર સખી ! આ તો કોઈ દેવાંશી નર છે.

સખી—સખી ! દરેક રીતે એ તારે યોગ્ય છે.

રાક્ષસ—(ઉભો રહી) અલ્યા મનુષ્ય ! તારું શૂરાતન જોઈ હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, તું ખરેખરો અખંડ પ્રહારી તથા ધર્મિષ્ઠ છે, તે વિના તારું મનોબળ આટલું બધું હોઈ શકે નહિ, ધર્મિષ્ઠ મનુષ્ય કદી પણ અનીતિ કરે નહિ, માટે તું સત્ય બોલ તો તને છોડી મૂકું.

સત્યવાન—શું બોલું ?

રાક્ષસ—મારી સ્ત્રીની તેં છેડ કરી છે કે નહિ ?

યક્ષકન્યા—(સત્યવાન પ્રત્યે હળવેથી) સત્ય બોલશે તો મને મારી નાંખશે, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, હું અબળા તમારે શરણે છું.

સત્યવાન—ધર્મ સંકટ આગ્યું ! સત્ય બોલું છું તો સ્ત્રી હત્યા થાય છે, અને અસત્ય બોલું છું તો વ્યભિચારી ઠરું છું; હવે શું કરવું !

હરિદત્ત—અસત્ય બોલવું.

સત્યવાન—માથું નાચ તો પણ અસત્ય બોલું નહિ. માટે મૌન્ય રહેવું જોઈ ઉત્તમ છે,

રાક્ષસ—બોલ બોલ ? શું વિચાર કરે છે ?

સત્યવાન—હું હાકે ના કાંઈ કહી શકતો નથી, તારે જે કરવું હોય તે કરી લે.

રાક્ષસ—શું તું મારો સંશય દૂર નહિ કરે ?

સત્યવાન—હું કદી સત્ય છોડીશ નહિ, હું સત્યજ યોડું છું, અને તેથીજ સત્યવાન એવું મારું નામ પડેલું છે. સત્યને આધારે સૂર્ય તપે છે, સત્યને આધારે વરસાદ વરસે છે, સત્યને આધારે વાયુ વાય છે, અને સત્યને આધારે આકાશ અવકાશ આપે છે; સત્યનું રક્ષણ કરવા માટે રાજા હરિશ્ચંદ્રે અનેક દુઃખો સહન કર્યાં છે, સત્યના પાલન માટે મહારાજા દશરથે પોતાના પ્રિય પુત્ર રામચંદ્રજીને વનમાં મોકલી પોતાના પ્રાણ છોડ્યા છે, સત્યને માટે અનેક રાજાઓએ પોતાના પ્રાણ અને સર્વસ્વ પણ આર્પી દીધેલ છે, અને દેવી પૃથ્વી પણ એમ કહે છે કે હું બધું ઉપાડવા શક્તિવાન છું, અર્થાત્ મને કોઈનો ભાર લાગતો નથી, પણ જે અસત્ય બોલે છે તે માણસનો ભાર મારાથી સહન થતો નથી; આવું ઉત્તમ સત્ય તારા પામર જેવાને માટે હું કેમ છોડીશ.

રાક્ષસ—રાજપુત્ર ! મેં તારી તરફ વિવેક અને વિનય નો ઉપયોગ કર્યો પણ તેં તો તારો હઠ છોડ્યોજ નહિ, એટલે હવે વિવેક દૂર કરી તારો નાશ કરું છું. (સામે ધસવા જેવો ડાળ કરે છે)

સત્યવાન—જો મારાં માતા પિતા સત્યવક્તા હોય, હું બાળ બ્રહ્મચારી સત્યવક્તા હોઉં, અને માતા પિતાની ભક્તિ ધન્યર ભક્તિ તુલ્ય મારી શુદ્ધ હોય, તો તારો પરાભવ થશે. (રાક્ષસ અને યક્ષકન્યા અદશ્ય થઈ જાય છે.)

હરિદત્ત—(ઝાડ ઉપરથી ઉતરીને.) હાથ ! હવે શ્વાસ હેઠો બેઠો, ધન્ય છે રાજપુત્ર ! ધન્ય છે તમને, મારા તો હોસજ ઉડી ગયા હતા, તમે તો સત્યની મૂર્તિ છો તે આજ મેં જાણ્યું.

સખી—સાવિત્રી ! કેમ હવે છતાં યથશું ?

સાવિત્રી—મારું હૃદય તો ક્યારનું એ ઉછાળા મારી રહ્યું હતું પણ શું કરવું તે સુજ પડતી નહોતી, હવે એ પીડા ગઈ માટે ચાલો પ્રકટ થઈએ.

સખી—ધન્ય છે રાજકુમાર ! તમને ધન્ય છે, તમારું પરાક્રમ જોઈ અમે અત્યંત પ્રસન્ન થયાં છીએ.

હરિદત્ત—(ગભરાઈને.) આ વળી બીજી ક્યાંથી આવી !

સખી—રાજપુત્ર ! અશ્વપતિ રાજાની પુત્રી સાવિત્રી તમને વિજયમાળા અર્પે છે તે સ્વીકારશો.

સત્યવાન—રાજકુમારી ! હું તો પદબ્રષ્ટ રાજાનો પુત્ર છું, માટે મારા કરતાં આ વિજયમાળા કોઈ બીજા રાજકુમારના વક્ષઃસ્થલને વધારે હીપાવશે.

સાવિત્રી— ગાયન

એ...મન મોહન ! નવ બોલાવશો,
મુજને કહી રાજકુમારી;

સત્યવાન—.....રાજકુમારી.

સાવિત્રી—હવે હું થઈ છું દાસી તમારી, વાલમ ગઈ હું તમપર-
વારી.—નવ.

સત્યવાન—બાળા ! હું નથી રાજકુમાર, વિકટ વન જંગલમાં વસનાર;
જોડી મમસાય તમારો પ્યાર, તમે સકુમાર,
શું સુખ પામશો ? કહું માનો મનહરનારી.—
એ...મન મોહન !

સાવિત્રી—હૃદયેશ ! હું રાજકુમારી છતાં કંઈ રાજ્ય વૈભવ ને રહાનારી નથી, હું તો માત્ર આપના ગુણનીજ ગુલામ છું; આપની પર્યુકુટી મારા પિતાના રાજમહેલ કરતાં પણ મારે મન અધિક છે, હું આપને હૃદયથી વરી ચુકી છું. (ગળામાં માળા આરોપવા બંધ છે, હરમ્યાન શત્રુશત્ર્ય તથા વીરમિત્ર પ્રવેશ કરી અટકાવે છે.)

શત્રુશત્ર્ય—સખુર રાજકુમારી ! સખુર, આવું સાહસ થાય નહિ.

વીરમિત્ર—પિતાજીની સંમતિ સિવાય વરમાળા આરોપાય નહિ.

(ટુલ્સી)

सुकन्या-सावित्री नाटक ७

सावित्रीक्रे सत्यवानने वरभाग आरोपतां प्रधानोनी अटकायत.

दशमी आर्ट, लायपुजा, मुंबई.

અંક ૨ જો

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—આકાશ.

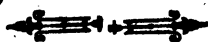
પાત્ર—નારદ.

નારદ—

ગાયન.

લજને શ્રી યદુરાય, ઓ જીવડા લજને શ્રી યદુરાય;
તારે! અમૂલ્ય અવસર જાય.—ઓજીવડા.
કામ ક્રોધ મદ્યલોભ મોહમાં, અધ જની લપટાય;
હરિ લજન રૂપ ખટરસ ભોજન, તજી મૂર્ખ ખડ ખાય.—ઓ.
કાયા કાય તણી છે કોઠી, ફટ દમ પુરી જાય;
ગઈ પલક પાછી નવ આવે, આયુષ્ય ઓછું થાય.—ઓ.

(નીચે જોઈને.) પૃથ્વી પર્યટન કરતાં કરતાં હું મદ્રદે-
શમાં આવી પહોંચ્યોને શું! સાવિત્રી પણ દેશાટન
કરીને આજ આવ્યાં છે, તેણે કયા દેશના રાજકુમારને
પસંદ કર્યો છે તે અશ્વપતિના દરબારમાં જઈને જાણું.
(નીચે ઉતરે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અશ્વપતિનો દરબાર.

પાત્ર—અશ્વપતિ, માલવી, સાવિત્રી, વીરભિત્ર, શત્રુશલ્ય,
માલતી, માધવી, નારદ.

(સાવિત્રી દેશાટન કરીને આવ્યા પછી)

અશ્વપતિ—આર્ય વીરભિત્ર! અને સુસ શત્રુશલ્ય! પુત્રી
સાવિત્રી સાથે તમે જે જે દેશોનું અવલોકન કર્યું હોય,
તે વિસ્તારપૂર્વક ફરી મને કહી સંભળાવો?

વીરભિત્ર—મહારાજ! અમે ભર્તખંડની ચારે દિશામાં
ફરી વળ્યા, મહાન્ મહાન્ ભૂપતિઓનાં કીર્તિવંત નગરો
જેયાં પણ જઈને સાવિત્રીનું મન કયાંય વિરામ
પામ્યું નહિ.

શત્રુશત્રુ—રાજન્ ! અમે જ્યાં જ્યાં ગયા, ત્યાં ત્યાંના રાજાઓ તરફથી અમારો આદરપૂર્વક સત્કાર થયો, દેશે દેશના શૂરવીર સૌન્દર્યવાન, વિદ્વાન અને સર્વગુણાલંકૃત યુવરાજો જોયા, પણ સાવિત્રી જોઈને તું મન કોઈ રાજ-કુમાર આકર્ષવા લાગ્યશાળી થયો નહિ.

વીરમિત્ર—છેવટે નિરાશ થઈ ઘર તરફ વળતાં માર્ગમાં ઋષિ મુનિનાં તપોવનો નિરખતાં નિરખતાં, છેલ્લે શાલ્વ દેશના રાજર્ષિ દ્યુમત્સેનના આશ્રમમાં આવી ચડ્યા.

અશ્વપતિ—અહો ! એતો મારા બાળમિત્ર ! શું એ વાન પ્રસ્ત થયા છે ?

શત્રુશત્રુ—વાન પ્રસ્ત તો નથી થયા પણ પ્રારબ્ધ યોગે એ દંપતી ચક્ષુહીન થવાથી, તેમના બંધુ અંડ સેને બંડ કરી રાજ્યગાદી છીનવી લીધી, તેથી તે પુત્ર પરિવાર સહિત તપોવનમાં આવી કાળ નિર્ગમન કરે છે.

અશ્વપતિ—શિવ ! શિવ ! આ હું શું સાંભળું છું !! મારા મિત્રની એવી સ્થિતિ છે, તેની મને આજસુધી ખબરજ નથી; તેમ દ્યુમત્સેને પણ કહેવરાવ્યું નહિ.

વીરમિત્ર—એ રાજર્ષિ સદા સંતોષી અને પ્રાપ્ત થયેલ સ્થિતિને પણ ઉત્તમ માનનારા છે, વિપત્તિમાં પણ સ્થિર વૃત્તિથી ધર્મ પરાયણ છે; તેમ તેમના પુત્ર સત્યવાન પણ વર્તમાન સ્થિતિમાં આનંદ માની નિરંતર પિતૃ ભક્તિમાં તલ્લિન છે.

શત્રુશત્રુ—એવી રાજ્ય બ્રહ્મ સ્થિતિ છતાં, પોતાના મિત્રની પુત્રી સાવિત્રીને જોઈ એ દંપતીએ પુત્ર કરતાં પણ વિશેષ ંહાલ દાખવ્યું, જે જોઈ અમને તેમની વર્તમાન સ્થિતિ માટે ઘણાજ ખેદ થયો.

અશ્વપતિ—ધન્ય છે ! એમના મિત્ર ધર્મને !! અને ધિક્કાર છે મને કે મેં એમની આજસુધી સંભાળ લીધી નથી.

માલવી—હજી પણ તે સમય વીતી ગયો નથી.

વીરમિત્ર—એ માયાળુ દંપતીના પ્રેમથી, ખંડેનપણ બહુજ પ્રસન્ન થયાં.

અશ્વપતિ—પિતાના મિત્રને પિતાતુલ્ય માનવા એ સુશીલ પુત્રીનું ભૂષણ છે.

શત્રુશત્રુ—ખંડેને પણ તેવુંજ આચરણ કરી બતાવ્યું છે.

માલવી—કેવું ?

વીરમિત્ર—એમના પુત્ર સત્યવાનને વરમાળ આરોપી પુત્રીલાવ પ્રકટ કર્યો.

અશ્વપતિ—એતો! મને બહુ ગમતું થયું !

વીરમિત્ર—પણ અમે ગમતું ગણતા નથી.

માલવી—શા કારણથી ? શું સત્યવાનમાં તેવી યોગ્યતા નથી ?

વીરમિત્ર—યોગ્યતા તો ભરપૂર છે, સર્વ ગુણ સંપન્ન છે, સ્વરૂપમાં બ્રહ્મરૂપિને પણ લજાવે તેવા છે.

શત્રુશત્રુ—શૂરવીરતામાં એની ખરોખરી કરે એવો બીજો કોઈ ક્ષત્રિય પુત્ર ભાગ્યેજ હશે !

અશ્વપતિ—ત્યારે પછી કહેવા જેવું શું છે ?

વીરમિત્ર—પદ્મજ છે એજ ખામી છે, ખાકી સર્વ સદ્ ગુણોથી અલંકૃત છે.

શત્રુશત્રુ—લાડમાં ઉછરેલાં કોમળાંગી ખંડેન સાવિત્રી, શું તપોવનમાં રહેવાને લાયક થશે !

માલવી—ના, એ તો ખમા ખમા થતા રાજભુવનને શોભાવશે.

સાવિત્રી—(શરમાઈ નીચું જોઈ.) પણ હું તો વિક્ષેપ વિનાના ઋષિ આશ્રમે ઉત્તમ માનું છું, જ્યાં એક ચિત્તે પ્રાણપતિની સેવાનો અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.

અશ્વપતિ—સાંભળ્યું સાવિત્રીના મનનું મોટાપણું, હું પણ એનાજ મતને મળતો છું.

માલવી—આપ ભલે હો પણ આ બંને રાજ્ય ભક્ષા પ્રધાનો હા પાડે નહિ, ત્યાં સુધી સાવિત્રીનો વિવાહ સત્યવાન સાથે થાય નહિ એવો મારો મત છે.

અશ્વપતિ—એ મતથી હું પણ વિરુદ્ધ છું નહિ, સાવિત્રી આપણ બન્નેને સમાન પ્રિય છે, પણ પ્રધાનો માત્ર સત્યવાનની અયોગ્યતા પદબ્રષ્ટ સિવય બીજી બતાવતા નથી, તો પ્રથમ તેમના શત્રુને છુંદી તખ્તનશીન કર્યા પછી લગ્ન કરવામાં કાંઈ વાંધો છે ?

માલવી—તો પછી હું વાંધો જોતી નથી.

વીરમિત્ર—આપ નથી જોતાં પણ અમારું મન તો એ સંબંધ થવાજ ના પાડે છે.

અશ્વપતિ—કારણ ?

શત્રુશત્રય—તેનું કારણ શું છે તે અમે કાંઈ કહી શકતા નથી, માત્ર અંતઃકરણજ કોણ જાણે શા કારણથી પ્રસન્ન થતું નથી.

નારદ—(નેપથ્યમાં) ભજગોવિન્દમ્ ભજગોવિન્દમ્.

અશ્વપતિ—વાહવાહ ! નારદ મુનિનું આગમન યોગ્ય સમયેજ થયું.

માલવી—એમને પૂછવાથી પ્રધાનોના મનનો સંશય ટળશે.

નારદ—(પ્રવેશ કરી) મહારાજાને જય હો.

સર્વ—પ્રભુ ! નમન કરીએ છીએ.

નારદ—કલ્યાણ મસ્તુ. (આસનપર બેસે છે)

અશ્વપતિ—દેવ ! આપની અગત્યતા હતી, ત્યાંજ આપનું આગમન થયું.

નારદ—એવી શું અગત્યતા છે ?

અશ્વપતિ—આ મારી પુત્રી સાવિત્રી એક વર્ષ દેશાટન કરીને આવી.

નારદ—હા તે હું જાણું છું, મન ઇચ્છિત પતિ શોધવા આપે મોકલ્યાં હતાં.

અશ્વપતિ—તે પ્રમાણે કોઈ તખ્તનશીન રાજકુમાર પસંદ નહિ કરતાં, શાલ્વ દેશના પદબ્રષ્ટ મારા મિત્ર ધુમત્સેનના પુત્ર સત્યવાનને તે વરવા ઇચ્છા રાખે છે, તેમાં આપનો શું અભિપ્રાય છે; એ જાણવા હું ઇચ્છા રાખું છું.

નારદ—આ પૃથ્વી ઉપર સત્યવાન જેવો બીજો કોઈ રાજ
પુત્ર વખાણવા યોગ્ય છે નહિ, માટે તેને રાજ્ય
પર સ્થાપિત કરી વરમાળ આરોપાવો તો ઉત્તમ છે.

સાવિત્રી—(સ્વગત) મહામુનિ નારદજી અત્યારે તો બંધ
બેસતું બોલ્યા.

અશ્વપતિ—ત્યારે સત્યવાનમાં પદબ્રષ્ટ સિવાય બીજો કોઈ દોષ
આપના જોવામાં આવતો નથી ?

નારદ—લેશ માત્ર નહિ, સર્વ વિદ્યાથી સુજાણ છે, વિનય
અને વિવેકનો તે ભંડાર છે, શૂરવીર ક્ષમાવાંત તથા
ધૈર્યવાન છે. દરેક ઉત્તમ ગુણોથી સુશોભિત છે, સૌન્દ-
ર્યવાન છે, એટલુંજ નહિ પણ અનુપમ ઉદારતા સુજન-
તા તથા સરલતાથી ભરપૂર છે. પિતૃભક્તિમાં તે
એનો જોડો હું કયાંય જોતો નથી; એના પ્રત્યેક ગુણનું યથા
સ્થિત વર્ણન કરવા બેસું તો પાર આવે તેમ નથી.

સાવિત્રી—(સ્વગત) નારદજીનું એકે એક વચન મને હર્ષ
ઉપજાવે છે, સાંભળતાંજ મારું હૃદય આનંદથી ઉભ-
રાઈ જાય છે.

અશ્વપતિ—વાહવાહ ! ધન્ય છે એવા ઉત્તમ લક્ષણવંતા
રાજકુમારના માત પિતાને, કે જેની પ્રશંસા અમે
આપના મુખથી શ્રવણ કરીએ છીએ.

માલવી—લગવન ! સત્યવાનના ગુણનું વર્ણન સાંભળી
અમે ઘણાં પ્રસન્ન થયાં છીએ પણ તેનું આયુષ્ કેટલું
છે તે કૃપા કરીને જણાવશો ?

સાવિત્રી—(સ્વગત) માતુઃશ્રીએ આયુષ્યનો પ્રશ્ન પૂછી, મને
વિમાસણમાં નાખી; એ જાણવાની અત્યારે શી અગત્ય
છે; દૈવે નિર્માણ કર્યું હશે એટલું હશે, આપણું પણ
કોણે ભરી રાખ્યું છે.

અશ્વપતિ—મુનિ ! સ્ત્રીઓ સદા સૌભાગ્યને ઇચ્છે છે,
માટે પુત્રી કરતાં જમાત્ર દીર્ઘાયુષી હોવો જોઈએ.

નારદ—રાજ ! એ પણ એની જન્મ કુંડલીનો વિચાર
કરીને કહું છું-

વીરમિત્ર—જન્મ કુંડલી અમે સાથે લેતા આવ્યા છીએ.
(આપે છે.)

સાવિત્રી—(સ્વગત) પ્રભુ ! લાંબુ આયુરવાળા કહેજો.

નારદ—(જન્મ કુંડલી જોયા પછી ધ્યાનથી જોઈને, સ્વગત)
શિવ ! શિવ ! આ શું !! સત્યવાનનું આયુષ્ય હવે
માત્ર એકજ વર્ષનું બાકી છે. (જત્રત થઈ પાછી
જન્મકુંડલી જુવે છે,

અશ્વપતિ—મુનિરાજ ! આપની મુખ મુદ્રા જન્મકુંડલી
જોવાથી કેમ બદલાઈ ! શું અશુભ ગ્રહો છે ? વિચા-
રના વમળમાં ઉંડા ઉતરી ગયા !!

નારદ—રાજન્ ! શું કહું ! જેના પર વિપત્તિ પડે છે, ત્યારે
તે પરિવાર સહિત આવે છે, અંધની લાકડી સમાન
સત્યવાન સર્વ ગુણ સંપન્ન છે, પણ એક દોષ એવો
છે કે, તેની સાથે સાવિત્રીનો વિવાહ કરવો મને યોગ્ય
લાગતો નથી.

સાવિત્રી—(એકદમ ઉઠીને) ગમે તેવો દોષ હોય તો પણ
તે મારે મંજુર છે, કૃપા કરી એ દોષ કહેશો નહિ,
નહિતર મારાં માત પિતા મને અટકાવશે અને હું
એને વર્યા વિના રહેવાની નથી.

માલવી—(હાથ પકડી બેસાડીને) જાણુવા તો દે, સાધારણ
દોષ હશે તો અમે ના નહિ પાડીએ.

નારદ—ખેન ! સાહસ કરવાનું નથી, આતો જીંદગીનું
સાટું છે, માટે વિચાર કરીને પગલું ભરાય તો પાછ-
ળથી પશ્ચાત્તાપ ન થાય.

સાવિત્રી—મારા ઉતાવળાપણને માટે ક્ષમા માગું છું.
હું આપની પુત્રી ક્ષમાને પાત્ર છું.

વીરમિત્ર—મહારાજ ! એ દોષને લઈનેજ અમારું અંતઃ
કરણ હા પાડતું નહોતું, એ પ્રત્યક્ષ નારદ મુનિના
કહેવાથી જાણ્યું,

અશ્વપતિ—એવો તે શો દોષ છે કે જે તેના સર્વ ગુણોને
ઢાંકી દે છે ?

सुकन्या-सावित्री नाटक

नारदं अश्वपतिं दशरथात्मज्ञं सत्यवानं लघिन्य सुयत.

सईमी आर्ट, नायभणा, भ'यई.

નારદ—રાજા ! હું શું કહું, કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી.
માલવી—તો પછી લગ્ન માટે હું કદી સંમતિ આપવાની
નથી.

સાવિત્રી—પ્રભુ ! વિશેષ સંશયમાં નહિ રાખતાં ઝટ કહીદો,
મારો ધીરજ રહેતી નથી.

નારદ—મહારાજા ! અને મહારાણી ! સત્યવાનની જન્મ
કુંડલી પરથી એનું આયુષ્ય હવે માત્ર એક વર્ષનુંજ
બાકી છે.

સાવિત્રી—હેં !! (મુર્છાંગત થાય છે)

માલવી } —હેં !! (આશ્ચર્યતાથી) એકજ વર્ષનું બાકી
અશ્વપતિ } છે !! (સ્તબ્ધ થઈ જાય છે)

માલતી—(ગભરાઈને) અલી ! દોડો દોડો, જ્ઞેન મુર્છાંગત
થયાં, ગુલાબજળ લાવો.

માધવી—પવન ઢાળો. (પવન ઢાળે છે)

માલવી—(સાવિત્રીને મુર્છાંગત જોઈ ચમકીને) અંદનરસ
લાવો. (સાવિત્રીને ખોળામાં લઈ) શિવ ! શિવ ! દેવી
શૈળ્યા, પુત્ર અવસાન શી રીતે ખમી શકશે !!

માલતી—ટળવળીને મરી જશે. (ગુલાબજળ તથા અંદન
ચોપડી સાવિત્રીને સાવધ કરે છે.)

અશ્વપતિ—(ગદ્ગદ કંઠે) અરે દૈવ ! આ શું !!
રાજા પિં ધૂમત્સેન આના કરતાં તમને પુત્ર ન હોતો
વધારે સારું હતું, પુત્ર રત્ન આપી તમને દૈવે ભૂલા-
વ્યા છે; શું એક વર્ષપછી શીતલ છાયામાંદાહ લાગશે !
શું અમૃત ઝરો એકદમ સુકાઈ જશે !!

માલવી—વિધાતા ! વિધાતા ! જેની ઉપમા ન આપી શકાય
એવું ઉત્તમ મનુષ્ય રત્ન ઉપજાવી અલ્પકાળમાં તેનો
નાશ કરે છે, અં કેવી તારી કરતા !!

નારદ—રાજા ! દૈવેચ્છા અટકાવવા મહાન પુરુષો પણ
સમર્થ નથી, સહુ તેને આધીન છે.

અશ્વપતિ—હરિ ! હરિ ! માતૃપિતાની સેવામાં શ્રવણની પેઠે
પ્રીતિ ધરાવનાર, એ પુત્ર રત્નનો વિયોગ અધઘટી
શી રીતે સહન કરી શકશે !!

માલવી—આર્યપુત્ર! ભવિષ્ય આગળ દેવ, દાનવ કે મનુષ્ય સર્વ નિર્ભળ છે, માટે ખેદ નહિ કરતાં હવે શું કરવું એજ મહામુનિને પૂછો.

અશ્વપતિ—એક તરફથી પુત્રી સાવિત્રીનું મન સત્યવાન પ્રત્યે આકર્ષાયું છે તે વળે તેમ નથી, અને બીજી તરફથી મારા પરમમિત્રના પુત્રનું એક વર્ષ પછી મરણ થશે ! બન્ને બાબતથી હું દુઃખી છું.

માલવી—ભગવાન નારદજી ! હવે અમારે સાવિત્રીના સંબંધમાં કેમ કરવું, એ આપ કૃપા કરીને જણાવશો ?
નારદ—પુત્રી સાવિત્રીએ બીજો યોગ્યવર પસંદ કરવો, એવી મારી સલાહ છે.

અશ્વપતિ—મને પણ એમજ ઉત્તમ લાગે છે. (સાવિત્રી પ્રત્યે) પુત્રી ! મહામુનિના કથનને તારે અનુસરવું એવી મારી ઈચ્છા છે.

સાવિત્રી—પણ મારું મન તેમ કબુલ કરે તેમ છે નહિ.

માલવી—છે નહિ શું ! ફરી દેશાટન કરવું. (સાવિત્રી મૈન્ય રહી વિચાર કરે છે.) શું વિચાર કરે છે ? બહુ રતના વસ્ત્રધરા, માટે ફરી દેશાટન કરી તારે યોગ્યપતિ શોધી કાઢ, એક વર્ષ પછી કેવું થાય તે જોતી નથી ?

સાવિત્રી—(ગદ્ ગદ્ કંઠે) માતા પિતા પ્રત્યે પુત્રીનો શોધર્મ છે તે હું સમજું છું, પુત્રીએ પરણ્યા પહેલાં માતા પિતાની આજ્ઞામાં રહેવું એ સનાતન ધર્મ છે, તે મારાથી અજાણ્યું નથી. આપે મને ઉછેરવામાં અથાગ કષ્ટ સહન કર્યાં છે, પ્રાણથી પણ પ્રિય ગણી પોતાના સુખનો ભોગ આપી કુલની પેરે ઉછેરી છે, એ આ જન્મમાં વિસરું તો મારા જેવી કોઈ કૃતઘ્ની નહિ, આપના ઉપકાર તળેથી હું તસુ પણ ખસી શકું તેમ છું નહિ, વળી અત્યારે પણ મારાજ સુખને માટે આપ ના પાડો છો એ પણ હું સમજી શકું છું છતાં હે જનની.....

માલવી—જનની કહી કેમ અટકે છે ! જે તારા મનમાં હોય તે કહીદે ?

સાવિત્રી—હે જનની ! હું મનથી પણ ખીજ પતિની ઈચ્છા કરતી નથી, હું જેને આહુ છું તેજ મારો પતિ, તેજ મારો ગુરુ, અને તેજ મારો ઈશ્વર છે; પછી ભલે તે અદ્વાયુષી હોય કે દીર્ઘાયુષી, પણ મારે તો એજ વંદ્ય છે.

માલવી—પરણ્યા પહેલાં વંદ્ય !

સાવિત્રી—

ગાયન

ખોડું ન કદી ખોલજે, પગે ના પડ્યા (૨)

લલાટે લખ્યા લેખને ટળે શું ટળ્યા.

સુણ્યાં શું કદી નેવ નીર મોભે વળ્યાં,

શુદ્ધ પ્રેમે હૃદય જે મળ્યાં તે મળ્યાં;

સંકલ્પ અચળ મારા ચળે ના ચળ્યા (૨)

સાકર કેરા હીરા ગળ્યા તે ગળ્યા.—ખોડું.

માલવી—પુત્રી ! તારાં આ વચનો મારું કાળજી ચીરી નાખે છે, અઢાર વર્ષ પર્વત વ્રત કરી, મંત્રથી અગ્નિ ને આહુતિ આપી તૃપ્ત કર્યા, ત્યારે તારું મોં જોયું છે, તેને શું હું વૈધવ્ય દશામાં જોઉં ? કદી નહિ, એના કરતાં તો હુંજ મરણને શરણ થાઉં, માટે ફરી વિચાર કરીને ખોલ.

સાવિત્રી—(ગદ્ ગદ્ કંઠે) આપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા હું શક્તિવાન નથી, તમે મારું શ્રેય ઈચ્છીનેજ સંમતિ આપતાં નથી, એ હું સમજું છું, પણ મારું મન સર્વત્ર સત્યવાન સત્યવાનનેજ જીવે છે, તેનું શું કરું ! કાંતો હા પાડો ને કાંતો તપ કરવાની આજ્ઞા આપો, એટલે એક વર્ષમાં હું પણ આ દેહને ગાળી, ખીજ લવમાં મારા પતિની સમભાગી થાઉં, પણ ખીજની પત્ની નહિ થાઉં.

સાવિત્રી દેવી—(અંતરીક્ષથી)

ગીતી.

પ્રિય પુત્રી સાવિત્રી ! ઇચ્છિત વરને પ્રેમ થકી વરજે;

અખંડ ચુડા પામીશ, વટ સાવિત્રી વ્રત તું કરજે.

સાવિત્રી—(સાનંદાશ્ચર્યથી) અરે! આ અમૃત વાણી
ક્યાંથી વર્ષી!!

માલવી—(એ તરફ દષ્ટિ કરી) અહિં કેઈ દેખતું નથી!
શું આકાશ વાણી થઈ!!

નારદ—હા એ દેવવાણી છે (ધ્યાનથી) સાવિત્રી દેવીના
પ્રસાદથી ઉત્તમ થયેલી પુત્રી સન્નિત્રીનું એજ લક્ષ્ય
છે, વટ સાવિત્રીનું વ્રત કરવાથી સત્યવાન દીર્ઘાયુષી
થશે; માટે વ્રત લઈ સવિત્રી સત્યવાનને ખુશીથી
વરમાળ આરોપે.

સાવિત્રી—મુનિવર નારદને મારા સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામહો.
(પગે પડે છે.)

સાવિત્રી દેવી—(પ્રત્યક્ષ આકાશ માર્ગે જતાં જતાં, ફરી
એની એ ગીતી બોલે છે સહુ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ તેમનું
ગમન જુવે છે.)

ગીતી.

પ્રિય પુત્રી સાવિત્રી! ઇચ્છિતવરને પ્રેમ થકી વરજો;
અખંડ ચુડા પામીશ, વટ સાવિત્રી વ્રત તું કરજો.

~~~~~

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—ઈન્દ્રની કચેરી.

પાત્ર—અસરાઓ, નારદ, ઈન્દ્ર, યમ, શશિ.

(અસરાઓ નૃત્ય કરે છે બાદ નારદજીનું આગમન થાય છે)

નારદ—

ગાયન

સમર મન સમર સમર ધનશ્યામ (૨)

પુરુષોત્તમ ત્રિગુણાત્મક સ્વામી;

વ્યાપક અંતર્યામિ— સમર.

ત્રિલોક પાલન પ્રજા લવ તારન;

અચળ અવિચળ ધામ—સમર.

લોચન લલિત, અમંગલ મોચન;

જન મન પૂરન કામ—સમર.

ઈન્દ્ર—મુનિરાજ! વંદન કરું છું, બહુકાળે દર્શન દીધાં ?

નારદ—દેવેન્દ્ર ! હમણું હું મૃત્યુ લોકમાં વિચરતો હતો.

ઈન્દ્ર—મુનિ ! સ્વર્ગ લોક, બ્રહ્મલોક કે વિષ્ણુ લોકમાં નહિ વિચરતાં આપને મૃત્યુ લોક નિરખવાની જિજ્ઞાસા શાથી થઈ ?

નારદ—સુરપતિ ! મૃત્યુલોકમાં મનુષ્યો નાના પ્રકારના મૃતો કરી ઇચ્છિત ફળ મેળવે છે, યજ્ઞો કરી સ્વર્ગ કે મોક્ષના પણ અધિકારી થાય છે; એવો ઉત્તમ મનુષ્ય લોક પણ જોવા જેવો છે.

ઈન્દ્ર—મૃત્યુ લોકમાં એવાં ઉત્તમ મનુષ્યો તમે ક્યાં ક્યાં જોઈ આવ્યા તે કહેશો ?

નારદ—હમણું હું અશ્વપતિ રાજાને ત્યાંથી આવું છું, તેની પુત્રી સાવિત્રીનો પતિ પ્રત્યેનો અડગ પ્રેમ જોઈ અકિત થયો છું.

યમદેવ—સાવિત્રી દેવીના વરથી ઉત્પન્ન થએલી તે સાવિત્રી તેવી હોય તેમાં નવાઈ નથી.

ઈન્દ્ર—તેના અજીત હૃદયને જીતનાર એવો કોણ રાજાખીજ છે ?

નારદ—નિરંતર માત પિતાની સેવામાં તત્પર રહેનારો, સદા બ્રહ્મચર્ય પાળનારો, તથા કદી અસત્ય નહિ બોલનારો, પદબ્રષ્ટ રાજા ધુમત્સેનનો સત્ય મૂર્તિ પુત્ર સત્યવાન.

યમદેવ—તેનું આયુષ્ય તો માત્ર હવે એકજ વર્ષનું બાકી છે, તેથી સાવિત્રી શું સુખ મેળવશે ?

નારદ—એક વર્ષનું છે એવું જાણતા છતાં જેનો પ્રેમ અડગ રહેલો છે, એજ આશ્ચર્ય જેવું છે.

ઈન્દ્ર—મુનિ ! ખોટું બોલવું, સાહસ કરવું, મૂર્ખપણું, અતિ લોભપણું, અપવિત્રપણું, આટલા દોષો સૌ વિષે સ્વાભાવિક રહેલા છે, તો તેનું અડગપણું ટકી રહે એ અસંભવિત છે.

નારદ—દેવેન્દ્ર ! એ કન્યા સુશીલ છે, મન વચન અને કર્મથી પવિત્ર છે.

ઇન્દ્ર—તમે બાળપ્રજ્ઞચારી છો એટલે સ્ત્રીના ચરિત્રોથી અ-
ભણ્યા છો, પણ મનુષ્ય લોકમાં સ્ત્રીઓનાં મન ચલિત
હોય છે, સૌન્દર્યવાન પુરુષો તેનું મન આકર્ષે છે,
જ્યાં સુધી તેવો પ્રસંગ નથી પડ્યો ત્યાં સુધી
તે દઢ રહે છે, પણ તેવો પ્રસંગ આવવાથી તેની
કસોટી થાય છે.

નારદ—સુરપતિ ! સ્વર્ગ મૃત્યુ કે પાતાળમાં આપ જેવો
હું કોઈ સૌન્દર્યવાન જોતો નથી, સોળે કળાથી સં-
પૂર્ણ દેવેન્દ્ર પણ એ બાળાને ચલિત કરવા સમર્થ
નથી તો અન્ય પુરુષની તો શી વિસાત ! સત્યવાન
સિવાય જેની દૃષ્ટિ અન્ય જોતીજ નથી, તેવી દઢ પ્રેમ
વાળીતો એક સાવિત્રીજ જગતમાં મેં જોઈ.

શચિ—ત્યારે તો મારા જેવી.

નારદ—તમેતો સ્વર્ગના અધિપતિ સર્વગુણ સંપન્ન સૌન્દ-
ર્યવાન ઇન્દ્રનાં પત્ની છો, પણ આતો પદ્મવ્રત રાજાનો
પુત્ર, રાજ ચિન્હથી વિભુષ, એક વર્ષના આયુષ્યવાળો.
અને રંક છતાં તેના પ્રત્યે જેનો અચળ પ્રેમ છે, એ
તમારા જેવી કેમ કહી શકાય !

શચિ—પ્રાણપતિ ! નારદજી સાવિત્રીનાં વિશેષ વખાણ કરે
છે તે તેમની પ્રકૃતિ પ્રમાણે તો નથી કરતા ? એ
બાળવું જોઈએ, હું ધારું છું કે તેણે આપને જોયા
નથી ત્યાં સુધી એ અડગ પ્રેમવાળી છે, તો તેને
દૃષ્ટિ ગોચર થશે.

ઇન્દ્ર—દેવિ ! મને ઉપાધિમાં ક્યાં નાખો છો ? મનુષ્ય
લોકમાં એવાં સ્ત્રી રત્ન હોય તો વધારે ઉત્તમ છે,
તેના પ્રેમની કસોટી કરવી એ આપણને યોગ્ય નથી.
ગૌતમઋષિનાં પત્ની અહલ્યાની કસોટી કર્યા પછી મેં નીમ
લીધું છે કે કોઈ સત્તાની છેડ કરવી નહિ.

શચિ—નારદજીએ મારા કરતાં તેને શ્રેષ્ઠ કહી તો મારે
તેનું સત્ય જોવું છે, પ્રભુ ! જ્યાં સુધી તેની તમે

કસોટી નહિ કરો ત્યાં સુધી હું આપની પાસે બેસવાની
નથી (ઉઠે છે)

ઈન્દ્ર—(શચિને હાથ ઝાલી)

ગાયન

ઓ શાણી ! શાણી હઠ છેડો તમારી,

શચિ—મેં જાણી જાણી મીઠી વાણી તમારી

નારદ—બેત્રી શ્રી નાયક સાહ્યક નાથ,

ઈન્દ્ર—દેવાધિ દેવે ગ્રહો તમ હાથ;

પ્રેમ તમારો શું દેશે વિસારી—ઓશાણી !

ખાંધેલી મુઠ્ઠી જે લાખ સમાન,

ખોલી તે ખાલી ખોશો હાથે માન;

હાંસી તમારે જનશે પતમારી—ઓશાણી !

શચિ—મારે તો નારદજીને જીઠું ઠરાવ્યા વિના બેસવું નથી.

ઈન્દ્ર—નારદજી ! તમે તો બહુ દિવસે આવીને લાવ
સારો લજવ્યો.

નારદ—એમાં હું શું કરું ! શચિને અલિમાન થયું છે

તો લલે ખુવે; સાવિત્રી ડગે તેવી નથી, તમારે તમારું

ભૂષણ બેવું હોય તો જાઓ, એમાં મારી ના નથી.

ઈન્દ્ર—તમારી તો ના નથી પણ સાવિત્રીને વિનાકારણે

ચિત્તભ્રમ કરવી તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? વિશેષ ન

બોલ્યા હોત તો આ પરિણામ ન આવત.

નારદ—હું શું જાણું જે શચિ ઈર્ષાળુ હશે !

શાચ—હું ઈર્ષાળુ છું કે શુદ્ધ મનની છું, તેની ખાત્રી
કરી આપીશ.

ઈન્દ્ર—તમારી ખાત્રી કરવા જતાં મારે મારું માન
ગુમાવવું પડશે.

શચિ—પોતાની અર્ધાંગનાનું માન સાચવવા જતાં તેમ
પણ થાય.

નારદ—શક્તિને આધીન કેણું નથી થયું ! બ્રહ્મા વિષ્ણુને
મહેશ પણ થયા છે તો તમારો શો ભાર છે; તમને

પણ તમારા રૂપનું બહુ અલિમાન છે તેની ખબર પડશે.

શચિ—નારદજીની જીલ બંધ કરવી જોઈએ.

ઈન્દ્ર—નારદજીની જીભ બંધ કરતાં મારી જીભ બંધ થશે, તમને પ્રસન્ન કરવા હું ચન્દ્ર સૂર્યને લેઈને જઈશ, પણ પરિણામ આપણા લાભમાં ઉતરશે એમ હું માનતો નથી.

શશિ—તમે નથી માનતા પણ હું તો માનુ છું (સ્વગત) સાવિત્રી ચળશે તો નારદજી ખોટા પડશે, અને નહિ ચળે તો પ્રાણપતિને પોતાના રૂપનો બહુ મોહ છે તે ગર્વ તેમનો ઉતરશે; આપણે બેય રીતે લાભ છે.

નારદ—(સ્વગત) સાવિત્રીનાં વખાણ કરતાં તેને વિધન ઉત્પન્ન કર્યું, બહુ ખોટું થયું! પણ હરિ લાજ રાખશે; કુળવાન કન્યા કસોટીમાં પાર ઉતરશે એ મને ખાત્રી છે અને આ મહાંધ ઇન્દ્ર સ્ત્રી વશ થઈને જાય છે તો પાછો પડશે. (પ્રકાશ) મહેન્દ્ર! હું રજા લઉં છું.

ઈન્દ્ર—ભલે પધારો અને પાછા વહેલા વહેલા કાર્યનું કારણ જાણવા પધારજો.

નારદ—કાર્યનું કારણ મેં તો જાણી મૂક્યું છે. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ઉલ્લુસિંહનું ઘર.

પાત્ર—ઉલ્લુસિંહ, ઝુમખી, છાપરપગી, ગરીબદાસ ચડસુદી વગેરે.

ઉલ્લુસિંહ—(વરના વેષમાં ઉઘાડી તલવારે) બેસતો રાજા અને આવતી વહુ, પો પડ્યો તો પડ્યો નહિ તો અંત સુધી રખડ્યો; અત્યારે ઘરમાં પેસતાં મીંદડી આડી ઉતરી એ ઠીક જોગ છે, માટે તોફાન મચાવું. (ચા તરફ જોઈને) તારી માની મીંદડી તું અત્યારે આડી ઉતરી, મારીજ નાખું. (ચારે તરફ શોધે છે)

છાપરપગી—(આવીને) ઉલ્લુસિંહજી! આ શું માંડ્યું છે? ગોત્રિજને પગે તો લાગો, અમને ત્યાં મૂકીને

તમે અહિં ક્યાં નાશી આવ્યા ? ગોર કહે છે વરને બોલાવો.

ઉલ્લુસિંહ—(નહિ સાંભળતાં) તારી માની મીંદડી; શુકન માં અપશુકન કયું, અત્યારે આડી ઉતરી હાથમાં આવે તો રેંસીજ નાખું. (ચારે તરફ જોતાં છાપર પગીને કચરે છે)

છાપરપગી—(પડીને) હં ! હં ! એતો હું છું. મને કચરી મારી, મીંદડી મીંદડી શું કરો છો ?

ઉલ્લુસિંહ—હમણાં તમે મને બોલાવશો નહિ, મારો જીવ ઠેકાણે નથી; ઘરમાં પેસતાં મીંદડી આડી ઉતરી એને મારી નાખું, એ ગર્ધ ક્યાં સમે ના જોયો.

છાપરપગી—સમે સાચવના ત્યાં ચઢો, સહુ વાટ જીવે છે.

ઉલ્લુસિંહ—(નહિ સાંભળતાં) તારી માની મીંદડી ! મારા હાથમાં આવતો તને ખખર પાડું. (ચારે તરફ ફરે છે)

છાપરપગી—ન સાંભળો તો તમે જાણો, હું તો આ ચાલી—(જાય છે)

ઉલ્લુસિંહ—રાંડ મીંદડી ! ઉભી રહે, તેં આ ઉલ્લુસિંહને જોગખ્યો નથી.

ઝુમખી—(કન્યાના રૂપમાં આવીને) પ્રાણ નાથ ! આ શું માંડયું છે ?

ઉલ્લુસિંહ—(નહિ સાંભળતાં) એ ગર્ધ ક્યાં, મારા આડી ઉતરી ?

ઝુમખી—કોણ આડી ઉતરી ?

ઉલ્લુસિંહ—મીંદડી.

ઝુમખી—મીંદડી શું સમજે કે આડું ન ઉતરાય !

ઉલ્લુસિંહ—ન સમજાય તો સમજવું છું, એને મને શોધવાદે. (ચારે તરફ ફરે છે)

ઝુમખી—(હાથ ઝાઝી ઉભો રાખીને) હવે એને પછી શોધજો, એકવાર સહુ આવ્યાં છે તેને તો વિદાય કરો. ગોત્રિજને પગે લાગો, પાંચડીઓ આવી છે તેને ખારેકો આપો.

ઉલ્લુસિંહ—એકવાર મીંદડીને ખારેક આપવા દે, તે વિના મને ચેન નહિ પડે. (શોધે છે)

ઝુમખી—(સ્વગત) આ ઉલ્લુસિંહ તો ઉલ્લુજ લાગે છે ! નામ પ્રમાણેજ ગુણ દેખાય છે, અત્યારે વિવાહમાં વગોણું માંડયું છે તે. (પ્રકાશ) હવે એ ન જડે તો મુઠ, બહાર તો ચાલો.

ઉલ્લુસિંહ—(ચારે તરફ જોતાં જોતાં) મારે બહાર નથી આવવું, મારે તો એ મીંદડીને મારવી છે, મારો હાથ એને દેખાડવો છે; ઘણા દિવસથી ચળવળતો હતો તે માંડ જોગ આવ્યો છે. એ ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—ગઈ તે હવે જડશે ખરી કે ?

ઉલ્લુસિંહ—ન જડે કેમ ! આટલામાં છે, મેં નજરમાં રાખી છે; હમણાં પૂરીજ કરું છું, આ કાંઈ ઘઘરણું નહોતું જે આડી ઉતરે, કાપીજ નાખું.

ઝુમખી—પછી નિરાંતે કાપજો, હમણાં તો ચાલો.

ઉલ્લુસિંહ—નહિ, હું તો એને માર્યા વિના ચાલવાનો નથી.

ઝુમખી—(સ્વગત) આતો જહ્ઝી લાગે છે, કોઈનું સાંભળતોજ નથી. (પ્રકાશ) હવે ચાલવું છે કે આબરુ ખોવી છે ?

ઉલ્લુસિંહ—આબરુ છે કેને, અમે તો એકલ માણસ તે કોઈના કહ્યામાં નહિં રહેનારા, તું તારે પગે લાગ હુંતો મીંદડીને માર્યા વિના પગે લાગવાનો નથી.

ઝુમખી—(સ્વગત) આનાથી ક્યાં પાનું પાડયું ! આ તો પીટયો ગાંડો લાગે છે, માનતોજ નથી; મેં જાણ્યું જે જોડો મારીશ પણ આતો જોડો જીવે તવોય નથી, મારીને ગાંડામાં ખપે તો થઈ રહ્યું, હું જીવથી જાઉં ને મનની મનમાં રહી જાય.

ગોર—(પ્રવેશ કરી) ઉલ્લુસિંહજી ! ગોત્રિજને પગે તો લાગો, આ શું શોધો છો ?

ઉલ્લુસિંહ—મીંદડીને શોધું છું, મુહૂર્તમાં આડી ઉતરી, એ ગઈ ક્યાં ? (ચારે તરફ શોધે છે.)

ગોર—ખેન ! આતો ચળેલ લાગે છે, અત્યારે મીંદડીને શોધે છે; આમાં તું શું સુખ માણીશ ?

ઉદ્ભુસિંહ—(ચારે તરફ ફરતાં ફરતાં) મને અપશુકન કર્યું, એને કાખ્યા વિના હેઠો બેસવાનો નથી.

ગોર—એતો નાશી ગઈ તે હાથ આવશે ખરી કે ? ગાંડામાં ખપો છો.

ઉદ્ભુસિંહ—(ફરતાં) ગાંડા તો ગાંડા પણ એને મારીને અપશુકન તો ટાળીશ. ગોર ! તમે આઘા ખસો ક્યાંક વચમાં આવશે તો મીંદડી સાટે તમે મીંદડા કપાઈ જશે.

ગોર—અમે તો આ આલ્યા ! તમે તમારે મીંદડા મીંદડી કર્યા કરો પણ દક્ષિણા તો આપો.

ઉદ્ભુસિંહ—દક્ષિણા હમણું તો (તલવાર ખતાવી) આ છે, એ મીંદડી મને શોધવા દો. (શોધે છે)

ચડસુલી—(ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ સાથે પ્રવેશ કરીને.) ઉદ્ભુસિંહજી ! ગાઈ ગાઈને થાક્યાં, હવે ખારેકો આપવી હોય તો આપો નહિતર અમે તો જઈએ છીએ.

ઉદ્ભુસિંહ—(ફરતાં ફરતાં) જરા ઓરાં આવો, ખારેકો આપું, એ મીંદડી ગઈ ક્યાં ?

ચડસુલી—મીંદડી મીંદડી શું માંડી છે ! આ ઉભી તમારી પાસે. (ઝુમખીને હાથે કરી ખતાવે છે.)

ઝુમખી—ચડસુલી બા ! હું નહિ એતો સાચી મીંદડીને શોધે છે, ઘરમાં પેસતાં આડી ઉતરી તેને કહે છે મારી નાખું.

ચડસુલી—હવે મીંદડીને મરાય ? એતો જનાવર છે, તે શું સમજે જે આડું ન ઉતરાય, તેમાં આવડું બધું તોફાન માંડયું છે ? (સહુ હસે છે.) વાહરે વરરાજા વાહ !

ઉદ્ભુસિંહ—તમે તેમાં ન સમજો, એ આડી ઉતરી તેથી મારે હવે આનાથી મળતી રાસ નહિ આવે, માટે શોધું છું, મારી દાઝ ઉતાર્યા વિના હેઠો બેસવાનો નથી.

ચડસુલી—મળતી રાસ આવશે તે જોઈ લીધું, કોઈનું માનતા નથી.

ઉદ્ભુસિંહ—શું માનું ! મારું એ મીંદડીએ માન્યું નહિને.

ચંડસુહી—આતો મીંદડીને લવારે ચડયો છે, ચાલો ચાલો આમાં કાંઈ વળવાનું નથી.

ઉદલુસિંહ—(ફરતાં) વળે ત્યાં જવ. (સીઓ જાય છે.)

ઝુમખી—(હાથ જાલીને) હવે હેઠા બેસવું છે કે ફેરાજ મારવા છે ?

ઉદલુસિંહ—ફેરા મારવા છે, મને એને શોધવા દે.

ઝુમખી—હવે ઉભાતો રહો, સહુ હાંસી કરતાં ગયાં, આટલા દિવસ તો વાંઠા હતા તે પોષાતું, પણ હવે પરણ્યા એટલે વિવેક રાખો, પાંતે બેઠા ! તોય સમજ્યા નહિ.

ઉદલુસિંહ—અમારે તો એ મીંદડીને મારવી છે, પછી બીજી વાત.

ઝુમખી—પછી મારજો ! પણ હમણાં તો બે ઘડી સીધા રહો, સહુને વિદાય કરો, ગોરને દક્ષિણા આપો, સહુને હળો મળો, પરણીને આવ્યા છો તો એટલું તો કરવું જોઈએ.

ઉદલુસિંહ—મારેતો એ મીંદડીને માર્યા પછી બધું કરવું છે, તું વચમાં આવીશ નહિ, નહિતર મીંદડીને સાટે તું વગર પુંછડીની મીંદડી કપાઈ જઈશ, મારો પિત્તો એને માર્યા વિના હેઠા બેસવાનો નથી.

ઝુમખી—(હાથ મૂકી દઈને.) દયો મારો, હું તો થાકી, બહાર મોઢું મારાથી દેખાડાતું નથી સહુ હસે છે.

ઉદલુસિંહ—બે દહાડા હસીને રહી જશે પણ એક વાર મીંદડીને મારવાદે.

છપ્પરપગી—(આવીને) આ તમારો દીવડો, (ફેંકે છે.) હું તો જાઉં છું, વરમા થઈ તેને જમાડવું તો રહ્યું પણ ખારેકથીએ રહ્યાં.

ઉદલુસિંહ—(બડબડતાં) પાછી મીંદડી આવી કે ?

છપ્પરપગી—અહિં ક્યાં મીંદડી છે? અહિં તો હું છું. !

ઉદલુસિંહ—તમે છો ? ભૂલી ગયો ! ખારેકો કાલે લઈ જાજો.

છપ્પરપગી—કાલે હોય ! વિવાહ વીત્યો ને મોડ થાંભલે, હમણાં આપવી હોય તો આપો નહિતર જઈએ છીએ.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

કુમખીને ફેરાણે લાયવા ઉદ્યુસિંહની યુક્તિ.

લક્ષ્મી વ્યાર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

ઉલ્લુસિંહ—બલે હમણાં તો જાઓ.

છાપરપગી—ખાઈઓ ! સહુ જાઓ, ગાઈ ગાઈને ગળાં
જેસાડયાં, ત્યાં વરતું નામ નીકળ્યું ઉલ્લુસિંહ, તે ખરાખર
ઉલ્લુજ છે. (જાય છે)

ઉલ્લુસિંહ—ઉલ્લુસિંહ થુલુ કાઢી નાખે તેવા છે, એ મીંદડી
ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—હવે આ મીંદડીને લવારો મૂકો તો સારું.

ઉલ્લુસિંહ—કેમ મૂકું, એ મીંદડી ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—(પગે લાગીને) તમારો પાડ જો હવે હેઠા
જેસો તો.

ઉલ્લુસિંહ—હેઠા જેસથું પણ એ મીંદડી ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—પાછી મીંદડી શોધવા માંડી કે ? મીંદડીની લત
મૂકો તો સારું; તમે કહો તેમ કરું ?

ઉલ્લુસિંહ—ક્યાં વિના તો છુટકો નથી પણ એ મીંદડી
ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—મીંદડી ગઈ ખાડમાં, આ તલવાર મ્યાન કરો
તો સારું; હું ગ્રીહ છું.

ઉલ્લુસિંહ—મ્યાન તો કરથું મીંદડીને મારીને પણ એ
મીંદડી ગઈ ક્યાં ?

ઝુમખી—ત્યારે મારો મીંદડીને, હું તો થાકી પણ તમે
એકના બે થતા નથી. (જાય છે)

ઉલ્લુસિંહ—(ગયા પછી દાંત કાઢીને) રાંડ ડરી તો ગઈ,
જોડા મારવાની વાત કરતી હતી ? તે પગે લાગે ખરી ?
આટલું તોફાન ન કર્યું હોત તો પો ન પડત ! આવી
અવળચંડી આમ કર્યા વિના ઠેકાણે ન આવે. (તલવાર
મ્યાન કરે છે)

ગરીબદાસ—(પ્રવેશ કરીને) મિત્ર ! શું થાય છે ?

ઉલ્લુસિંહ—આ પરણીને આવ્યા.

ગરીબદાસ—પરણીને તો આવ્યા પણ તમારી બાબી કહે
છે કે ઉલ્લુસિંહ તો ગાંડા થઈ ગયા છે, મીંદડીને મારવા
ફરે છે. તે કયી મીંદડી ?

ઉલ્લુસિંહ—એતો પુરુષ ચરિત્ર માંડયું હતું, પરણીને પહેલે દિવસે જેવો પો પાડીએ તેવો પડે ! તેથી જરા તોફાન મચાવ્યું હતું.

ગરીબદાસ—એટલા માટે કર્યું હતું ? ત્યારે મને ખતાવીએ નહિ તો હુંય કરત. (સ્વગત) હુંતો પંદર દહાડામાંજ ધરાઈ ગયો છું.

ઉલ્લુસિંહ—પહેલે દિવસે પો પાડ્યો હોત તો પડત ! હવે થઈ રહ્યું !

ગરીબદાસ—તેતો ભૂલ આવી.

ઉલ્લુસિંહ—ભૂલ આવી તો હવે કળેવળે સુધારવી.

ગરીબદાસ—મારી રાંડ તો મહા ખટપટી છે, ચાર ઘર ફરીને આવી છે.

ઉલ્લુસિંહ—મારીએ એની ખેનપણી છે, પણ મેં ઘરમાં પેસતાંજ ખેલીવરાવી એટલે ખેલીતી રહેશે.

ગરીબદાસ—બળ્યો અમારો કુતર વાઘરીઓ ઘર સંસાર.

ગાયન.

નવ ગમે ધરખાર, ભરી દુઃખની વખાર;

બળ્યો સંસાર નાતરીયા નાતનો.

ઉલ્લુસિંહ—દીકું નારનું બજાર, બહોરી વ્યર્થ વહે ભાર;

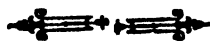
જેમાં મળે નહિ મેળ કાઈ વાતનોરે.—બળ્યો.

ગરીબદાસ—કેમ કરી થાય કહો પ્રીતિ પરાણે ?

વીતી પોતાની બીજું કાણુ જાણુ;

ઉલ્લુસિંહ—“કરે જીવતાં મહોકાણુ, મુવે હોય તાણાતાણુ” (૨)

ગરીબદાસ—ભાઈ બાઈનો વહેવાર, ચાલે લાતનોરે.—બળ્યો.

પ્રવેશ પંચમો.

સ્થળ—બગીચામાં વડ.

પાત્ર—સાવિત્રી, ચન્દ્ર, સૂર્ય, ઇન્દ્ર, સાવિત્રી દેવી અને સખીઓ.

સાવિત્રી—(વડ પૂજન કરે છે.)

ગાયન.

શ્રી વરદાયી ! અભય વર આપો,

શિર ઉપર કમલ કર સ્થાપો.—શ્રી.

આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ હરજ્ઞે, પ્રિયતમ
મારાનું પ્રિય કરજ્ઞે;

અનુપમ પ્રત આ કૃણજ્ઞે.—શ્રી.

જય જગજનની, તારન તરણી,

શુદ્ધમતિ, ભગવતી ! ભવભય હરની;

શાન્તિનાથ ઉર વ્યાપો.—શ્રી.

ચન્દ્ર—(મૂર્તિમાન પ્રકટ થઈ) સાવિત્રી ! અદ્ય આયુષ્ય-
વાળા સત્યવાનને પતિ તરીકે પસંદ કરવામાં તું
ભૂલ કરે છે; મારી સાથે ચન્દ્ર લોકમાં આશ્ર, તારે
યોગ્ય પતિ તને ત્યાં બતાવીશ.

સાવિત્રી—પ્રભુ ! મારે યોગ્ય પતિ મને આ લોકમાંજ
પ્રાપ્ત થયેલા હોવા છતાં, મારે ચન્દ્ર લોકમાં શા માટે
આવવું જોઈએ, હું તો સત્યવાનને વરી ચૂકી છું.

ચન્દ્ર—સાવિત્રી ! આવો દુરાગ્રહ શા માટે કરે છે, તેની
સાથે લગ્ન કરીને તું વૈધવ્ય સિવાય અન્ય કંઈ દેખ-
વાની નથી; માટે મારું કહેવું માન, હું તને સત્ય-
વાનથી પણ અધિક રૂપ ગુણથી ભરેલી સૌન્દર્ય
મૂર્તિઓ બતાવું, તેમાંથી તારી ઈચ્છાનુસાર પતિ
ખોળી લે.

સાવિત્રી—પ્રભુ ! આપની મારા પ્રત્યે આવી ઉદારતા
જોઈ હું મને ભાગ્યશાળી માનુ છું, પરંતુ આપની
આવી કૃપા થોડા સમય પહેલાં થવાની જરૂર હતી;
હવે તો હું મારું સર્વસ્વ એ સત્યવાનને અર્પણ કરી
ચૂકી છું, હવે હું મારા મનની માલીક નથી.

સૂર્ય—(મૂર્તિમાન પ્રકટ થઈ) સૂર્ય લોકની સુંદરીઓને
પણ આંખી પાડે એવું તારું અલૌકિક સૌન્દર્ય
નિહાળી હું પણ તને સૂર્યલોકમાં લઈ જવા આવ્યો છું.

સાવિત્રી—આપ કૃપાળુ દેવતાઓએ દર્શન આપી મને
કૃતાર્થ કરી, પ્રભુ ! મારા પતિનું શ્રેય થાય તેમ કરો.

સૂર્ય—એવા પદ્મજ પતિનું શ્રેય કરવાથી તને શો લાભ
થવાનો છે ? જેણે પોતાનું જીવન સર્વસ્વ, પોતાના

અંધ માળાપની સેવામાંજ અર્પણ કર્યું છે, તે તારું મન કેવી રીતે રંજન કરી શકશે ?

સાવિત્રી—પ્રભુ ! માળાપની સેવા કરવી એ તો પુત્રનો પરમ ધર્મ છે, એવા સ્વધર્મ પરાયણ પતિને પામી હું મારો જન્મ સફળ કરીશ. એથી બીજું મનોરંજન શું હોઈ શકે !

ઈન્દ્ર—(ઉપરથી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી.) સાવિત્રી ! જરા આમ દષ્ટિ કર, હું સ્વર્ગનો રાજા ઈન્દ્ર હેવ પણ તારા લાવણ્યથી લોભાઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું. બોલ તારું શું પ્રિય કરું ?

સાવિત્રી—પ્રભુ ! મારા પતિનું પ્રિય થાય એવું કરો, કારણ કે તેમના કલ્યાણમાંજ મારું કલ્યાણ છે.

ઈન્દ્ર—અરે લોખી બાળા ! તારે યોગ્ય પતિ તો આ મૃત્યુ લોકમાં હોઈ શકેજ નહિ, તું તો શયિનું સ્થાન શોભાવવાને યોગ્ય છે; તારા સૌન્દર્યથી હું મોહ પામ્યો છું.

ગાયન.

લાગી લગન મને તારી, ઓ લલના !—લાગી.

સાવિત્રી—સુરપતિ ! મતિ શું વિસારી ?—ઓ.

ઈન્દ્ર—સુંદરી ! શયિથી, અધિક સુખ આપું (૨)

પટરાણી કરી રથાપું, ઉથાપું ન વચન મનોહારી—ઓ.

સાવિત્રી—હેવ ! તમારું આતુર્ય મારાથી અબણ્યું નથી, સતી સ્ત્રીઓનાં સતીત્વ છોડાવવાની તમારી કળાતો તમારી પાસેજ રાખો.

ઈન્દ્ર—તું એક રાજકુમારી થઈ પદ બ્રષ્ટ પામી પર્ણકુટીમાં નિવાસ કરનાર અંધ રાજાના પુત્રને તારા પતિ તરીકે પસંદ કરે છે તે શું યોગ્ય છે ? મારી સાથે ચાલ, હું તારી કલ્પનામાં પણ ન આવું છોય એવા અનુપમ સુખનો અનુભવ કરાવું.

સાવિત્રી—મને મારા પતિના સુખ સિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રકારના સુખની ઇચ્છા નથી, સત્યવાન એજ મારો પતિ અને એજ મારો ઈશ્વર છે.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

સાવિત્રીએ વરસાવિત્રીનું પૂજન કરતાં, ધનંદ, સૂય તથા અન્દ્રે આવીને હળ કરેલા.

દાર્દ્રી આર્ડી, સાયબળા, મુંબઈ

ઈન્દ્ર—અરે મંદ બુદ્ધિવાળી ! તું દેવની સાથે મનુષ્યની તુલના કરવામાં મોટી ભૂલ કરે છે, ક્યાં સ્વર્ગનું ઈન્દ્ર ભુવન અને ક્યાં જંગલની પર્ણકુટી ?

સાવિત્રી—મારે મન મારા સ્વામિની પર્ણકુટી તમારા ઈન્દ્ર ભુવન કરતાં પણ વિશેષ છે.

ઈન્દ્ર—અરે ! નંદન વનના સુવાસિત પારિજાતકની સાથે વગડામાં ઉછરેલા આકડાના પુષ્પને તું શી રીતે સરખાવે છે ?

સાવિત્રી—જેણે પારસમણિ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેને મન કાચના કટકાની કાંઈપણ કીમત હોતી નથી; જેણે સૂર્યના પ્રકાશનો અનુભવ કર્યો છે, તેને દીપકનો પ્રકાશ દેખી અંભવાનું શું ? સત્યવાન પ્રત્યેના મારા અખંડિત પ્રેમનું ખંડન કરવાને સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞા પણ શક્તવાન નથી.

ઈન્દ્ર—નવયુવા ! જેનું આયુષ્ય હવે એકજ વર્ષનું બાકી છે, એના ક્ષણિક આયુષ્યવાળા મનુષ્યપર મોહાસક્ત થઈ નાહક તું વ્રત ઉપવાસાદિ વડે કરીને દેહદમન કરે છે; પણ તેમાં કાંઈ વળવાનું નથી, નાહક તું તારે હાથે તારા સૌન્દર્યનો નાશ કરે છે.

સાવિત્રી—હું વ્રત ઉપવાસાદિ નિયમને સૌન્દર્યનો નાશ કરનારા માનતી નથી, એથી તો ઉલટી મારા આત્મ સૌન્દર્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

ઈન્દ્ર—જે વિષયોનો તને અનુભવ નથી, તે વિષે વાદવિવાદ કરી વૃથા કાળ ક્ષેપ શા માટે કરે છે ? જે સ્વર્ગ માટે મનુષ્યો તપ કરે છે, ધ્યાન ધરે છે, તથા દાન કરે છે, છતાં પ્રાપ્ત થતું નથી, તે તને સહજ પ્રાપ્ત થતાં તું તેનો અનાદર કરે છે ?

સાવિત્રી—સહજ પ્રયાસે પ્રાપ્ત થાય એવી વસ્તુને માટે મહા પ્રયાસ કરી પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ ગુમાવું એવી હું છેક ભોળી નથી, આપની સાથે બાણી વિનોદ કરવા હું ઈચ્છતી નથી; માટે આપ આપના માર્ગે સિધાવો.

સાવિત્રીદેવી—(પ્રકટ થઈ) પુત્રી ! તને ધન્ય છે ! આવોને આવો ભાવ તું તારા પતિ પ્રત્યે સદા ખજે એમાંજ તારું કલ્યાણ છે.

ચન્દ્ર—સાવિત્રી ! તારો તારા પતિ પ્રત્યેનો આવો અડગ પ્રેમ જોઈ હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, તારા પતિનું પ્રિય થાઓ. (અંતર્ધાન થાય છે)

સૂર્ય—ધન્ય છે તારી શ્રદ્ધાને ! તમે દંપતીનું કલ્યાણ થાઓ. (અંતર્ધાન થાય છે)

ઈન્દ્ર—આહાહા ! તારી દૃઢ પ્રીતિ જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે ! તારા જેવું સ્ત્રી રત્ન સત્યવાનને પ્રાપ્ત થશે, એજ એના ભાગ્યોદયનું ચિન્હ છે. ભગવતી ! તારો વિજય થાઓ (આકાશ માર્ગે આલ્યા જાય છે)

સાવિત્રીદેવી—પુત્રી સાવિત્રી ! તારું આ કાર્ય ખરેખર દેવતાઓને પણ આશ્ચર્ય પમાડનારું થયું છે, અધમ પ્રકારનાં મનુષ્યો પોતાનું બોલ્યું વારંવાર ફેરવે છે, મધ્યમ પ્રકારનાં મનુષ્યો પળી શકાય તેટલુંજ બોલે છે, અને ઉત્તમ પ્રકારનાં મનુષ્યો તો પોતે મનમાં કરેલા સંકલ્પને પણ અંત સુધી વળગી રહે છે. તારી મનઃકામના સિદ્ધ થાઓ, હું દેવી સાવિત્રી તારાપર પ્રસન્ન થઈ છું. (અદશ્ય થાય છે)

સખી—(પ્રવેશ કરી) જોઈને સાવિત્રી ! હજી તારું વ્રત પૂર્ણ થયું કે નહિ ?

સાવિત્રી—હમણાંજ પૂર્ણાહુતિ થઈ.

સખી—હું તને એક વધાઈ કહેવા આવી છું.

સાવિત્રી—શાની ?

સખી—તારા લગ્નની ! આજે ને આજે એ તપોવન તરફ પ્રયાણ કરવાની મહારાજની આજ્ઞા થઈ ગઈ છે, અને સર્વ તેની તૈયારીમાંજ છે.

સાવિત્રી—ત્યારે હું તો તેમાંનું કંઈ જાણતી નથી ! શું તું સત્ય કહે છે ?

સખી—હાહા ખરેખર સાચુંજ કહું છું.

—

ગાયન.

સખી ! તું લલ્લે આવી (૨)

શુભ સમાચાર લાવી.—સખી !

સખી—માતાજીએ બોલાવી (૨)

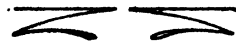
(સ્વગત) તને ભાવિએ બૂલાવી (૨)—સખી !

સાવિત્રી—વ્રત આજ ક્ષયું મારું,

સુણું મધુર વાક્ય તારું;

તને કદી ના વિસારું,

સખી—મિથ્યા ન થાય ભાવી.—સખી.

પ્રવેશ ૬૭૦.

સ્થળ—ગરીબદાસનું ઘર.

પાત્ર—ગરીબદાસ, છપ્પરપગી, (પાછળથી) ઝુમખી તથા ઉલ્લુસિંહ.

ગરીબદાસ— ગાયન

જડયો છે નાર વશ કરવાનો ઉપાય (૨)

રોજ રોજ ખાસડાંનો માર ન ખમાય.—જડયો છે.

હત્ત ખીલાડી હત્ત.

કાળ જીભી મુખ બહુ મારીને મહેણાં,

નિત્ય રાંડ નવાં નવાં માગે ધરેણાં;

વઢવામાં શરી, એકે વાતે ના અધુરી (૨)

નફટ ક્યમે કરી પાંસરી ન થાય,

કુભારજી ક્યમે કરી પાંસરી ન થાય.—જડયો છે.

હત્ત ખીલાડી ! મારીજ નાખું, ગઈ ક્યાં ? હત્ત મીંદડી.

છપ્પરપગી—(પ્રવેશ કરી) આશું બડબડયા કરો છો !

કેને મારો છો ?

ગરીબદાસ—રાંડ ખીલાડી ! જ્યારે ને ત્યારે આડી

ઉતરે છે ને.

છપ્પરપગી—વાહરે મારા ગરીબદાસજી ! આતો ઉલ્લુ-

સિંહનું જોઈને તમે પણ માંડયું. (હાંત કાઢે છે)

ગરીબદાસ—(લાકડી ઉગામીને.) આજ એ રાંડ મીંદડીને

છોડું નહિ, રોજ આડી ઉતરે છે તે આજ તારીવાત;

હત્ત ખીલાડી હત્ત.

છપ્પરપગી—(કાન પકડી.) હવે બેસ બેસ એતો જાણ્યો, બીલાડી બીલાડી કર્યા કરે છે તે ! પંદર દહાડા જોડા ખાધાને હવે ધાક બેસાડવા બેઠો છું તે બેસશે ખરોકે ? મને ઝુમખી જેવી ન સમજવી, હું તો ચારને વળાવીને આવી છું, તે તારાથી ડરું તેમ નથી. ઝુમખી તો હતી કુંવારીને પરણી તે ડરી ગઈ, પણ હું તો તારા જેવા સોને પાણીપાઉં એવી છું, માટે લાકડી મૂકીને હેઠો બેસ; નહિતર જાયો છે આ જોડો ? (બતાવે છે.)

ગરીબદાસ—હેં ! શું જોડો લઈને ઉભી છું ? (ધૂંજે છે.)

છપ્પરપગી—(બતાવીને) હા ઉભી છું. (મારીને) આવો મારા ગરીબદાસ ! રોડ મૂકીને બેસો પાસ, જો તમે બનશો મારા દાસ, તો તો આપણી મળશે રાસ; નહિતો મારી છોડો આશ, ને જાણો કે આજથી બધું ખલાસ.

ગરીબદાસ—હેં હેં ! ખલાસ ? આતે કેવો તારો ત્રાસ.

છપ્પરપગી—બીલાડી બીલાડી માંડી છે, તે મને બીલાડી નહિ સમજવી, હું તો સિંહણ છું તે ખાઈજ જઈશ. (મોહું ફાડી બટકું લરવા જેવું કરે છે.)

ગરીબદાસ—(ડરી આવો ખસી) તેતો તારો ભરુંસો છે, ખાઈજ જઈશ, પણ હવે આપણાથી આ તારા જોડા ખમાય તેમ નથી, માટે તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જ; તારા જેવી લોહી પીનારી ખાયડી કરતાં કુંવારા રહેવું સારું.

છપ્પરપગી—તો અહિં કેાણુ પરાણે રહેવા માગે છે, દાણા લુગડાંનો બંદોબસ્ત કરીને રહે જુદો; હું મારે એકલી રહીશ.

ગરીબદાસ—પંદર દહાડાના ઘરવાસમાં દાણા લુગડાં શેનાં ?

છપ્પરપગી—તારા ઘરમાં ઘાલી તેના, નહિ આપે તો પંચ કરીશ લેજું ને કરીશ તારી ફજેતી; ખાયડી અમથી થઈ હતી કાં ?

ગરીબદાસ—આતો બલા વળગી !

છપ્પરપગી—તે ઉખડે એમ ન સમજવી, તારા દાણા લુગડાં લઈશ ને ફરતી ફરીશ.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

ગરીબદાસના હાથ નાઈ ઉલ્લુસિહનું આશ્ચર્ય. જોડાના પણનો પ્રતાપ.
સદ્દેખી ચાર્ટ, બાયખળા, મુંબઈ.

ઉદ્ભુસિંહ—(ઝુમખી સાથે પ્રવેશ કરીને) કેમ ગરીબદાસ
ઘરમાં છે કે ? શું થાય છે ?

ગરીબદાસ—આવો આવો ! (આવે છે.) કરમકથા.

છપ્પરપગી—એતો પેટમાં વઢાય છે.

ઝુમખી—શેણે ?

છપ્પરપગી—વિવાહમાં કાચું કોરું ખાધું તેણે.

ઝુમખી—તમારું તો સુખ છેના ?

ગરીબદાસ—સુખનો પાર નથી, પંદર દહાડામાં તો માથું
પાકી ગયું, ને કાને ધાકો પડી ગઈ છે. (માથું બતાવે છે)

ઉદ્ભુસિંહ—શિવ ! શિવ ! હજી તો આવીને ઉભાં રહ્યાં
એટલામાં આશું ! આવું શાથી થયું ?

ઝુમખી—આ માથે ટાલ શાથી પડી ?

ગરીબદાસ—જેડા ખાવાથી.

ઉદ્ભુસિંહ—કેના ?

ગરીબદાસ—આ રાંડતા, મિત્ર ! આ રાંડથી મને છોડાવો
તો જીવિતદાન આપ્યું સમજીશ, આ કુભારજી મને
જરૂર મારી નાખશે; કહું છું કે તારે જ્યાં જવું હોય
ત્યાં જા, પણ કહે છે કે દાણા લુગડાં આપ એટલે રહું
જીવી, પણ ચોરીમાંથીજ દાંત ઘઈડીયાં તેને દાણા લુગડાં
હોય ખરાં ?

ઉદ્ભુસિંહ—ભાભી ! આ ગરીબદાસ ગિચારા ગરીબ ગાય
જેવા છે, તેને તમે કનડશે તો ચાલશે નહિ.

છપ્પરપગી—ન આવે તો તમે પડખે છોને ?

ઉદ્ભુસિંહ—હું પડખે છું તેથીજ કહું છું, ઘર ચલાવવું
હોય તો રહે, નહિતર માંડો ચાલવા, તમારા જેડા
બોડા એ ખાશે નહિ. સમજ્યાં ?

છપ્પરપગી—હા સમજ્યાં, ન પોષાય તો દાણા લુગડાં આપે.

ઉદ્ભુસિંહ—એ પણ નહિ મળે, જ્યાં તમારે જવું હોય
ત્યાં જાઓ, જેડા મારશે ને વળી દાણા લુગડાં લેશે
કેમ ? કોણ અપાવે છે જેડું તો ખરો; પોચું ભાળી
ગયાં છે તે મારી પાસે નહિ આવે.

છપ્પરપગી—(સ્વગત) આ ઉલ્લુસિંહ, ઉલ્લુ નથી પણ પહોંચેલ છે, ઝુમખીને પાંસરી કરી દીધી ને મને પણ કરી દેશે, આ પીટયો છે ગરીબ પણ એના કહ્યા પ્રમાણે કરશે એટલે મારું કાંઈ ચાલશે નહિ, માટે હમણું તો ઢળી પડું પછી વાત. (પ્રકાશ) ત્યારે હવે તમે કહો તેમ કરું ?

ગરીબદાસ—સરખી ચાલ તો રાખું, જોડા મારવા નહિ.

છપ્પરપગી—જોડાની શરતે તો આવી છું.

ઝુમખી—ખેન ! જોડાની વાત મૂકને પડતી, ધણીને તે મરાય ! હું તારે રવાડે ચડી હતી પણ સારું થયું કે મારા પતિ મારી શુદ્ધ ઠેકાણે લાવ્યા; નહિતો તારી માફક મારો પણ ઘરસંસાર બગડત; સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞામાં રહેવું એજ આપણો ધર્મ છે, તેથી ઉલટું વર્તનાર ઉભયનું બગાડે છે.

છપ્પરપગી—(સ્વગત) આતો ઘડીકમાં ડાહી થઈ ગઈ ! (પ્રકાશ) તું નવી હવી છું એટલે ન સમજે, પણ હું તો બધે જોઈને આવી છું.

ઉલ્લુસિંહ—આ બધાને ત્યાંથી દુર્ગુણ લઈને આવી છે તેને શું અસર થવાની હતી.

છપ્પરપગી—તમે અમને વઢાડવા આવ્યા છો ?

ઉલ્લુસિંહ—વઢાડવા નહિ પણ સંપ કરાવવા.

ઝુમખી—આજ સુધી તું કયાંઈ પગલાળીને બેડી નથી, ઘરઘરના ઉંબરા ઠેકતી ફરી છું, તે હવે તો સ્થિર થાયતો સારું, આ તારા પતિ છે તેમાંજ તારું સુખ સમાયલું છે, જેટલો સંતોષ તું તેને આપીશ એટલો તું લઈશ, પતિને પૂજને જેથી તારું શ્રેય થાય.

ગરીબદાસ—હમણું તો પતિની પૂજા જોડાથી કરે છે.

છપ્પરપગી—અમે પતિને પૂજ્યા હોત તો નાતરું શું કામને કરત.

ઉલ્લુસિંહ—તને સોબતની અસર હતી તે દૂર થઈ પણ આતો મૂળમાંથીજ સળેલી તે તારું માનશે ખરી કે ?

ઝુમખી—ન માને તો થાય દુઃખી.

છપ્પરપગી—હું મારા મનનું ધાર્યું કરીશ, તમારે વચમાં કાઢ્યા થવું નહિ.

ગરીબદાસ—તારા મનનું ધાર્યું હવે તો નહિ થાય, પંદર દહાડા કર્યું તે કર્યું.

ઉદ્ભુસિંહ—તેટલા દહાડા સહન કર્યું તો આ માથે ચઢી.

ઝુમખી—ત્યારે એમ કરો તો ?

છપ્પરપગી—શું ?

ઝુમખી—પંદર દહાડા તમારું ધાર્યું થાય, ને પંદર દહાડા એમનું ધાર્યું થાય; મહીનો વહેંચી લેયો.

છપ્પરપગી—બલે એમ કરો પણ વારો પહેલો મારો.

ગરીબદાસ—તારા વારામાંજ તું મને પૂરો કરી નાખે ! જીવતો રહું તો પછી વારો લઉં ના.

ઉદ્ભુસિંહ—ત્યારે કરો છેડા છુટકો એટલે પત્યું, તમે તો પરણ્યાય નહિ, રાંડ્યાય નહિ ને કુંવારાય નહિ, એકેમાં રહ્યા નહિ.

ગરીબદાસ—રાંડે બધામાંથી કાઢ્યો, હવે તો જેવા હતા તેવા થવા દે તો ઇશ્વરનો પાડ.

ઝુમખી—બિચારા તોખા પોકારી ગયા ! સંસારનો લહાવો પૂરો લીધો નહિ.

ગરીબદાસ—એતો લીધો, આ લબમાં તો ગંગા નાહ્યા ને જાય તો.

છપ્પરપગી—જશે તે કેમ ?

ઉદ્ભુસિંહ—જઈશે નહિ ને સરખી રહીશે નહિ, એટલી બધી તારી શિરભેરી ? (મારવાનો ડાળ કરે છે.)

છપ્પરપગી—(ખીની) શિરભેરીની વાત ક્યાં કરું છું, તમે કહો તેમ કરવા તૈયાર છું પણ જઈશ નાહ.

ઉદ્ભુસિંહ—ગરીબદાસના કહ્યામાં રહેવું હોય, તો તને કાઢવા કોઈ ખુશી નથી.

છપ્પરપગી—તો હું તેમના કહ્યામાં રહીશ, આજથી મારું મત હું ફેરવીશ; (ગરીબદાસને) આજ સુધી તમારા મેં જે જે અપરાધ કર્યા છે તે ક્ષમા કરશો. (બે હાથ ભેડી ગરીબદાસને પગે લાગે છે)

ગરીબદાસ—(છપ્પરપગીને) આમ રાજ વતેં તો કેવું
સારું ! (ઉદ્બુસિંહને, આજ તમે જો ન આવ્યા હોત
તો જરૂર અમારો ભવાડો થાત.

ઉદ્બુસિંહ—તમારા ભલામાં અમે રાજ છીએ; પાછો કાંઈ
વાંધો વચકો પડે તો અમને બોલાવજો.

ગરીબદાસ—ખસે કોથ તમારીજ છે.

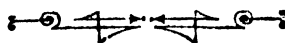
ઝુમખી—હજીમજીને રહેવામાં જે સુખ છે, તે બીજા
કશાયમાં નથી.

છપ્પરપગી—તું સમજ તો હુંય સમજ.

ઉદ્બુસિંહ—હવે અમે જમ્મો છીએ, રામ રામ છે.

ગરીબદાસ—રામ રામ, (સ્વગત) મારા બોલે તો (આસન)
પાછા મિત્રની ખબર લેજો. (ઉદ્બુસિંહને વળાવવા બય છે)

છપ્પરપગી—(ગયા પછી) આ ધરમની પુ'છડી મને શિખા-
મણુ દેવા આવી છે, પણ એને ખબર નથી કે તારા
કરતાં હું વધારે ડાહી છું; અત્યારે તો હાથે હા કરી
છે એ ઠીકજ કર્યું છે. આ પીટયાએ પૈસો લેજો ખૂબ
કર્યો છે, માટે એને મારી નાખું તો મારે હાથ આવે
પણ મારાં માળાપને મદદમાં લીધા વિના આ પીટયો
સ્વધામ નહિ પહોંચે, ચાલ તેને મળી આનો ઘાટ ઘડું,
પછી ઉદ્બુસિંહ ભલે જેઠો હાથ ધસે, તેના પેટમાં
પેસી પૂરો વિશ્વાસ બેસાડું, અને સ્વધામ પહોંચાડી,
પછી એના પૈસાથીજ મળા ઉડાવું, ત્યારે હું ખરી
છપ્પરપગી. (બય છે)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—વ્યવનાશ્રમ.

પાત્ર—દુમત્સેન, વ્યવન, સત્યવાન, વીરમિત્ર, મુકન્દના
(માયાવીઅશ્વિનીકુમારો) અશ્વિની કુમારો.

વ્યવન—(દુમત્સેન સાથે પ્રવેશ કરીને) રાજર્ષિ ! સરખે
સરખાનો મેળાય આનંદદાયક થાય છે.

ધુમત્સેન—આપણા બન્નેના નેત્ર નિવૃત્ત થયાનો એ પ્રતાપ છે.

સત્યવાન—શુભ ! મારા ખેડેન સુકન્યા આપના નેત્ર માટે દેવવૈદ્યને પ્રસન્ન કરવા જે વ્રત કરે છે, તે મને બતાવો તો હું પણ મારા માતા પિતાને માટે તે વ્રત કરું.

ચમવન—પુત્રા! વ્રતઅપવાસ સ્ત્રીને કરવાનો અધિકાર હોય છે, પુરુષને નહિ.

સત્યવાન—ત્યારે તો ધર્મ પત્ની કર્યા પહેલાં નિરુપાય !

ધુમત્સેન—એ ઈચ્છા પણ તારી ઇશ્વર પૂર્ણ કરશે.

ચમવન—ધન્ય છે તારી પિતૃ ભક્તિને ! જેવી સુકન્યા મારી સેવા કરે છે, તેવીજ તમારી સત્યવાન કરે છે.

ધુમત્સેન—એજ આ દુઃખમાં દિલાસારૂપ છે.

સત્યવાન—માતા પિતાની સેવા નહિ કરનાર પુત્રનું જીવન નિર્થક છે, એમની સેવા ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષને આપનાર છે તે કેમ ચૂકું !

ચમવન—તેવોજ નિશ્ચય રાખજો.

વીરમિત્ર—(પ્રવેશ કરીને) આર્ય રાજર્ષિ ! આ આપનો દર્શનાભિલાષી સેવક આપને પ્રણામ કરે છે.

ધુમત્સેન—કેણુ એ ?

વીરમિત્ર—મહારાજા અશ્વપતિનો પ્રધાન વીરમિત્ર.

ધુમત્સેન—શું મારા પ્રિયમિત્ર અશ્વપતિના પ્રધાન ! ભલે આવ્યા, તેમના તરફથી શા કુશળ સમાચાર લાવ્યાછો !

વીરમિત્ર—પૂજ્ય રાજર્ષિ ! મહારાજા પોતેજ પોતાના પ્રધાનો સહિત અહિં આવી પહોંચ્યા છે, અને આપને મળવા ઇચ્છે છે.

ધુમત્સેન—મારું અહો ભાગ્ય ! આર્ય વીરમિત્ર જેમ અને તેમ તેમના સમાગમનો અનુભવ મને સત્વર કરાવો.

વીરમિત્ર—(નમન કરી) જેવી આપની આજ્ઞા.

ચમવન—રાજર્ષિ ! આપ આપના મિત્રને જઈને મળો, હું પણ હવે સમાધિષ્ઠ થાઉં છું. (અંદર જાય છે.)

સુકન્યા—(પ્રવેશ કરી-સ્વગત) એક વર્ષનું અનુષ્ઠાન આજે પૂર્ણ થયું; પણ અશ્વિનીકુમાર પ્રસન્ન થયા નહિ ! શું મંત્રમાં મારી ભૂલ થઈ, કે અપવાસમાં ખામી આવી ! મેં વ્રત તો બરાબર પાળ્યું છે, છતાં અશ્વિનીકુમાર પ્રસન્ન કેમ ન થયા; પ્રાણપતિના બતાવ્યા પ્રમાણે વિધિપૂર્વક મેં દેવવૈદનું આવાહન કર્યું છે, તો નિષ્ફળ ન થવું જોઈએ. પૂર્ણાહૂતિ વખતે પણ પ્રસન્ન થવા જોઈએ. (પણકુટી તરફ જોઈને) પ્રાણપતિ સમાધિમાં છે ત્યાંસુધીમાં હોમ પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરી લઉં. (પ્રદક્ષિણા કરે છે, દરમ્યાન માયાવી અશ્વિનીકુમારો આવે છે.)

અશ્વિનીકુમાર, ૧ લો—(આકાશ માર્ગે ઉતરતાં) રાજકન્યા ! શા માટે દેહને દમો છે ?

સુકન્યા—(નીચું જોઈ) આપ કોણ છો એ પ્રથમ કહો ? પછી આપના પ્રશ્નનો જવાબ આપું. (સ્વગત) આકાશ-માંથી ઉતર્યા છે, માટે દેવ હોવા જોઈએ, પણ અશ્વિનીકુમાર હોય તો તો દેહને શા માટે દમો છે એમ કહે નહિ, કેમકે એતો મારા સંકલ્પને જાણતા હોવા જોઈએ, જેને પ્રસન્ન કરવા એક વર્ષ થયાં હું તપ કરું છું.

અશ્વિનીકુમાર, ૨ જો—રાજકન્યા ! અમે દેવવૈદ તમારા તપોબળથી પ્રસન્ન થઈ આવ્યા છીએ.

સુકન્યા—તો આપને મારા પ્રણામ છે. (પગે લાગે છે.)

અશ્વિનીકુમાર, ૧લો—તમે એક વર્ષ થયાં અમારી ઉપાસના કરો છો તેથી અમે પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે ઇચ્છિતવર માગો.

સુકન્યા—વર એજ માગું છું કે મારા પ્રાણપતિ દેખતા થાય.

અશ્વિનીકુમાર ૨જો—એ જર્જરીભૂત વૃદ્ધ દેખતા થવાથી તમારી શું કાર્યસિદ્ધિ થવાની છે ! અમને પ્રસન્ન કરી એ માગવાનું નથી, પણ—

સુકન્યા—(તિરસ્કારથી) પણ સાંભળવા હું ઇચ્છતી નથી, વરદાન આપવું હોય તો એ આપો; નહિતર જ્યાંથી આવ્યા હો ત્યાં પાછા જાઓ.

સુકન્યા પાસે અશ્વિનીકુમારો પ્રેમની યાચના કરે છે.

દક્ષી આટ, માયખળા, મુ'બઈ.

અશ્વિનીકુમાર, ૧લો—એમ રીસ કરવાની નથી પણ તમે અંધ પતિને પરણી તમારું રૂપ વૃથા કર્યું છે, માટે અમારામાંથી એકનો સ્વીકાર કરી જીવનનું સાક્ષ્ય કરો, આ તમારી સુંદર દેહ વૃદ્ધની સેવા કરવા સરજાયલી નથી, પણ અમારા જેવા યુવાન વૈદ્યને પૂજવા યોગ્ય છે.

ગાયન.

ખીલી ખીલી કુસુમ કળી !

વૃથા તું રસ ભોગી વિના.—ખીલી

રસ ઘેલી રહી એકલી—વૃથાતું.

મનમથ મન ભોભે, એ રતિ અહિંયા શોભે (૨)

ભેળી ભરમાએ ભલી, એ વ્હાલી વેલી (૨)—વૃથાતું.

લાગી છે તાલાવેલી, થાને નવેલી વહેલી (૨)

જેમન ગુમાવે અલી ! એ વ્હાલી વેલી (૨)—વૃથાતું.

સુકન્યા—જાઓ જાઓ પાપિષ્ઠો ! સારા કુળની કન્યા

પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી ખીજ નરને કદી ભજતી

નથી, આવી વાણી ઉચારતાં તમને શરમ નથી આવતી !

ધિક્કાર છે તમારા દેવપણાને, ધિક્કાર છે તમારી વૈદ્ય

વિદ્યાને, અને ધિક્કાર છે તમારી બુદ્ધિને. (હાથ જોડી) હે

સૂર્યનારાયણ ! હું મારા પ્રાણપતિ વ્યવનનેજ પરમેશ્વર

તુલ્ય ગણી, મન વચન અને કર્મથી ભજતી હોઉં

તો, આ પાપિષ્ઠોને ધરતો માતા ! તમારામાં સમાવશો ;

એ અધર્માચારીઓને મારી નજર આગળથી અદક્ષ્ય

કરશો. (પૃથ્વી ફાટે છે અને બન્ને સમાઈ જાય છે.)

અશ્વિનીકુમાર બન્ને—(પૃથ્વીમાં ઉતરતાં) ક્ષમા દેવી !

ક્ષમા ! (પૃથ્વી પાછી સંધાઈ જાય છે.)

સત્યવાન—(એક બાજુ પ્રવેશ કરી) આ ધડાકો શાનો

થયો ! પૃથ્વીએ કેને ગળ્યા. (સુકન્યાને જોઈ) જ્ઞેન

સુકન્યા ક્રોધાવેશમાં કેમ છે, શું તેમને ક્રોધએ પજવ્યાં

હશે અને તેની આ ચીસ મેં સાંભળી ! !

સુકન્યા—(ક્રોધમાં) બસ ! હવે મારે જીવીને શું કરવું છે,

જે આશાએ હું તપ કરતી હતી, તેના કળા દાતાતો

મહા અધર્મી નીકળ્યા; એવાં મેં શાં પાપ કર્યાં હશે !

કે એ ગાંડાળોના અપશબ્દો મારા કાને સાંભળવા પડ્યા ! હું નહોતી ધારતી કે દેવો પણ આવા હશે ! ધિક્કાર છે મારા જીવતરને કે મારા સ્વામિને હું સંતુષ્ટ કરી શકી નહિ. એક વર્ષના તપનું ફળ નિરાશામાં ! શિવ શિવ ! એ પાપિષ્ઠોની છાયા પડવાથી આ મારું શરીર હવે એ વેદમૂર્તિ વ્યવનને સ્પર્શ કરવા યોગ્ય રહ્યું નથી, આ જન્મમાં સંસાર સુખ મારા નસીબમાં છેજ નહિ ! માટે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આ અગ્નિ કુંડમાં બળી મરવું એજ સુખકર છે. (અગ્નિકુંડની પ્રદક્ષિણા કરતાં) હે દોઢ બંધુ જગત્ સાક્ષી સૂર્યદેવ ! જો મને પુનર્જન્મ સ્ત્રીનો મળેતો મહામુનિ વ્યવનનીજ હું ધર્મ પત્ની થાઉં તેવું કરજો; હવે હું આ દેહનો ત્યાગ કરું છું, કે જેણે નથી માતા પિતા કે પતિના મનોરથ સિદ્ધ કર્યા. (અગ્નિમાં પડવા બચ છે.)

સત્યવાન—(એકદમ આવી હાથ પકડી પડતાં અટકાવે છે.)
હાં હાં જ્ઞેન ! આશ્તું કહેવાય ? !

સુકન્યા—(જોઈને) કોણુ ભાઈ સત્યવાન ! તમે મને નહિ અટકાવો.

સત્યવાન—જ્ઞેન ! આતે તમારું કેવું અજ્ઞાન ! આમ કરવાનું કારણ શું ? આત્મહત્યાનું મહાપાપ તે તમારાં જેવાં સુશીલ સતી સ્ત્રી કરે તો પછી થઈજ રહ્યું ! !

સુકન્યા—(હાથ છોડાવી) ભાઈ ! મને મરવા દો, હવે મને જીવવું ગમતું નથી.

સત્યવાન—પણ એવાં કોણુ તમને પજવ્યાં છે કે જેને માટે મરવાને તૈયાર થયાં છો ?

સુકન્યા—જેને આપણે દેવ માનીએ, તે દેવજ બ્યારે રહે ત્યારે પછી કોને કહેવું.

સત્યવાન—એવા કયા દેવે તમારો અપરાધ કયો છે ? તે મને કહો તો હમણાં શુરુ કૃપાથી મારી બાણબિધાના બળથી બાંધીને તમારી પાસે હાજર કરું.

સુકન્યા—એ પાપીને શિક્ષા થતી હું જોઉં, તોતો મારા આત્માની સદ્ગતિ થાય.

સત્યવાન—કયા દેવે તમારો અપરાધ કર્યો છે તેતો મને કહો ?

સુકન્યા—એનું નામ લેવું એ પણ પાપ કરવા તુલ્ય હું ગણું છું. (અશ્વિનીકુમારને આકાશમાંથી પાછા આવતા જોઈ) ભાઈ! જુઓ જુઓ!! એ પાપિષ્ઠો પાછા આવ્યા. (આંખ મીંચી જાય છે)

સત્યવાન—(જોઈને) જહેન! આમણે તમારો અપરાધ કર્યો હોય એ અસંભવિત છે, કેમકે આતો સર્વદા જગતનું ભલું કરનારા દેવ વૈદો હોવા જોઈએ; જેની તમે ઉપાસના કરો છો.

સુકન્યા—ત્યારે શું હું જોડું કહું છું !

સત્યવાન—જોડું નહિ પણ સમજ ફેર થયો હશે.

સુકન્યા—હજી પણ એના મુખમાંથી નીકળેલાં કુવચનો મને કંપાવે છે.

સત્યવાન—જહેન! સાધારણ વૈદો પણ સર્વ મનુષ્યને પોતાની પ્રજા તુલ્ય માને છે, તો આ દેવવૈદો ધર્મબ્રાહ્મ કેમ થાય ! કદાચને તમે ધ્યાનારૂઢ થવાથી સ્વપ્નદશા તો નહિ અનુભવી હોય ! અગર કેઈ ચેટક તો નહિ થયું હોય ?

સુકન્યા—ભાઈ! હું એવી અજ્ઞાન છું કે ચેટક કે સ્વપ્નને ન સમજું, મારા મંદભાગ્યને લઈ તમને પણ મારા વચનપર વિશ્વાસ નથી.

સત્યવાન—(સ્વગત) સુકન્યા જહેનના ઉદ્વેગારો ખરા દેખાય છે, ત્યારે શું આ દેવોએજ એનો અપરાધ કર્યો હશે; પણ મારું મન હા પાડતું નથી, તેમ દ્વેષ પણ કરતું નથી.

અશ્વિનીકુમારો—સત્યવાન ! પુત્રી સુકન્યાનું કહેવું સત્ય છે.

સુકન્યા—(મનમાં) આમાં અને પ્રથમ આવ્યા હતા એના વચનમાં ફેર છે !

સત્યવાન—હયાળુ દેવ ! ત્યારે કૃપા કરી અમારી શંકાનું નિવારણ કરશે ?

અશ્વિનીકુમાર, ૧લો—પુત્રી સુકન્યા ! તમારા પતિને જે દોષથી અંધતા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે દોષનું નિવારણ થયા વિના અમે તમને વરદાન આપવા અસમર્થ હતા.
સત્યવાન—તેથી મારાં જ્ઞેનના અંતઃકરણની તમે પરીક્ષા કરી ?

અશ્વિનીકુમાર, ૨જો—નહિ, પણ પૂર્વ જન્મમાં વ્યવન-મુનિએ મિત્ર સ્ત્રીપર કુદૃષ્ટિ કરી હતી, તેથી તેમનાં ધર્મપત્નીને તેમના સંગનું ક્ષણ મળે તો, મહામુનિ વ્યવન દોષમુક્ત થાય; નહિતો અમારું આપેલું વરદાન નિષ્ફળ જાય, એમ હોવાથી અમે અમારાં માયાવી સ્વરૂપો ઉત્પન્ન કરી વ્યવનને તેમના કર્તાવ્યને બદલે આપી તમે દંપતીને દોષમુક્ત કર્યાં.

સુકન્યા—મારા પ્રાણનાથે આ વાત મને કહી હતી ખરી !

સત્યવાન—મારા મનમાં જેમ હતું તેમજ છે, મૃત્યુલોકના સાધારણ વૈદો જ્યારે મનુષ્યને પોતાનાં સંતાન સમાન ગણી ધર્મ ચૂકતા નથી, તો પછી સ્વર્ગના દેવવૈદો અધર્માચરણ કેમ કરે ! કદી કરે નહિ ! !

સુકન્યા—ત્યારે શું ! પ્રથમ આવ્યા હતા તે માયાવી વૈદો હતા ?

અશ્વિનીકુમાર, ૧લો—હા, એ અમારા ઉત્પન્ન કરેલા તમારા શાપથી નષ્ટ થઈ ગયા, અને અમે ખરા તમારી સમક્ષ ઉભા છીએ.

સુકન્યા—મારાથી અજાણ્યે આપને કુવચનો કહેવાઈ ગયાં છે, તેને માટે ક્ષમા માગું છું.

અશ્વિનીકુમાર, ૨જો—પુત્રી ! તમે ક્ષમાને પાત્ર છો, ધન્ય છે તમારા સતીત્વને ! હવે વરદાન માગવું હોય તે માગો.

સુકન્યા—મારા તપનું નિમિત્ત તો આપ જાણો છો, છતાં પૂછો છો તો કહું છું કે મારા પતિનાં ગયેલાં નેત્રો પાછાં તેમને પ્રાપ્ત થાય.

અશ્વિનીકુમાર, ૨જો—તથાસ્તુ.

અશ્વિનીકુમાર, ૧લો.—પુત્રી ! તમારી મનઃકામના પૂર્ણ કરવા તેજસ્વી નેત્રોની સાથે યુવાવસ્થા પણ અર્પણ કરીએ છીએ.

સુકન્યા—તોતો મારાં અહોભાગ્ય !

સત્યવાન—જેન ! જુઓ, દેવવૈદ કેવા દયાળુ છે, તમે કઠોર શબ્દો કહ્યા છતાં એમનામાં છે લેશમાત્ર પણ ક્રોધ; આથીજ એ દેવ કહેવાય છે.

અશ્વિનીકુમાર, ૨જો—જે મનુષ્ય ક્ષમાવંત છે તે દેવ કોટીનાજ સમજવા.

સુકન્યા—મને મારા ક્રોધને માટે પારાવાર પરિતાપ થાય છે, પણ થઈ ગયું અન્યથા નથી થાતું તેનું શું થાય !

સત્યવાન—તમને પરિતાપ થાય છે એજ તમારી સુખુદ્ધિ છે.

સુકન્યા—ભાઈ સત્યવાન ! તમારી હું આભારી છું, તમે મને સાહસ કરતાં ન અટકાવી હોતો મારે હાથેજ હું મારું બીજું વિપરીત પરિણામ લાવત.

અશ્વિની કુમાર ૧ લો—સર્વ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ હાલતાં ચાલતાં સાહસ વાળો હોય છે, તેમાં તમે શું કરો.

સુકન્યા—મારા ભાઈનો મારાપર મોટો આભાર થયો છે, જેને લીધે હું મારા સ્વામિને સંતુષ્ટ કરી શકીશ.

અશ્વિનીકુમાર ૧લો—ધન્ય છે તમારા પ્રાણનાથ પ્રત્યેની તમારી અપ્રતિમ ભક્તિને !

સત્યવાન—દયાળુ દેવ ! મારી જ્ઞેનપર જેવી કૃપા આપે અત્યારે કરી, તેવી મારા ઉપર પણ કરશે, મારા અંધ માત પિતાને નેત્ર આપવાની કૃપા કરશે.

અશ્વિનીકુમાર ૨જો—તપ વિના કૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે તમેપણ સુકન્યા પ્રમાણે સત્કર્મ કરો.

અશ્વિનીકુમાર ૧લો.—પુત્રી ! અમે વ્યવન ઋષિને સ્વર્ગમાં અમારી સાથે લઈ જઈએ છીએ, ત્યાં નેત્રો તથા યુવાવસ્થા પામી પાછા આ લોકમાં આવશે.

સુકન્યા—તો તો આપની મોટી કૃપા, ભલે લઈ જાઓ. (ભય છે.)

સત્યવાન—અહાહા ! સતીત્વનો મહિમા કેવડો મોટો છે, તપ બળ કેવું પ્રબળ છે, સાક્ષાત્ ધન્વન્તરીને પણ અહિંયાં આવી વરદાન આપવું પડ્યું; પોતાના પતિને સ્વર્ગની ઔષધીનું પાન કરાવવાને સમર્થ એવી સુકન્યા, તને ધન્ય છે !

માયન

અહો ભાગ્ય જગમાં તે નરનું,
જેને મળી શિયળવતી તારી;
જે ભવસાગર દે તારી,
કુળવતી કુળભાજ વધારી—અહો.
જે કામિનીએ કંથ માટે, કાપ દુષ્કરપણ કયુ,
કરવા સુખી નિજનાથને, અતિ પ્રેમથી તપ આપ્યું;
પતિધ્યાન હરનિશ ધારી,
સતી અનુપમ વર વરનારી—અહો.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—દુમત્સેનનો આશ્રમ.

પાત્ર—દુમત્સેન, શૈબ્યા, સત્યવાન, અશ્વપતિ, માલવી, સાવિત્રી, પ્રધાનો વગેરે.

દુમત્સેન—મહારાજ અશ્વપતિ ! ઘણા વર્ષે આપણે ફરી મેળાપ થયો, આહાહા ! જે વખતે રાજસુયયજ્ઞમાં પ્રથમ આપણે મળ્યા, તે આનંદ અવર્ણનીય હતો, તે સમય તે સ્થિતિ અને તે મન આપણાં જુદાજ પ્રકારનાં હતાં, તે વખતે મિત્રતાનો તોર ઝોર હતો.

અશ્વપતિ—સમય અને સ્થિતિમાં ફેરફાર થયો છે, પણ મન તો એનાએજ છે.

દુમત્સેન—એજ આપણું માયાળુપણું દેખાડે છે, કહે શો કે કુટુંબ પરિવાર સહિત શા નિમિત્તે આ તરફ આવવું થયું છે ? યાત્રા દેશાટન કે પુરાણ મિત્રોની ખેબર લેવા ?

અધિપતિ—માત્ર આપની મુલાકાત અર્થેજ અહિં સુધી આવવાનું થયું છે.

દુમત્સેન—તોતો મારાં અહો લાચ ! બહુ વર્ષે યાદ કર્યો ?

અધિપતિ—મેં તો યાદ નહોતા કર્યા પણ સંતાનોએ આપણી મિત્રતા વિસ્મરણમાં પડી હતી, તેને બગત કરી તે અહિં ખેંચી લાવેલ છે.

દુમત્સેન—અરે ! એ તો હું પ્રથમ પૂછવું બૂલી ગયો છું, કહેશો કે આપને સંતાનમાં શું છે ? મારે તો એક પુત્ર અંધની લાકડી સમાન છે.

અધિપતિ—મારે પણ સાવિત્રી દેવીની પ્રસાદી એક પુત્રી છે.

દુમત્સેન—પુત્ર કે પુત્રી ઈશ્વરની માયા છે, ત્યારેતો આ પણ બન્ને સંતાન સંબંધમાં સમાન છીએ.

અધિપતિ—હા એમજ છે, તમારી આવી અપંગ દશા જોઈ મને બહુ ખેદ થાય છે.

દુમત્સેન—સ્થિતિમાં જે કાંઈ ફેરફાર થાય તેમાં સંતોષ માનવો એ સત્પુરુષોનો ધર્મ છે, આ સ્થિતિ પણ અમને અનુકૂળ છે, નિરાંતે ઈશ્વર સ્મરણ થાય છે, આવું રાજમાં હોત તો નથાત.

અધિપતિ—આવી વૃત્તિ રહેવી સહેલ નથી, ઘણા એવા જોયા છે કે રાજબ્રષ્ટ થવાથી શાન્તિ મેળવી શક્યા નથી, પણ વિશેષ પ્રવૃત્તિમાં પડી અંત લાવેલ છે.

દુમત્સેન—કહેશો કે આપણાં સંતાનોએ આપણને એકલા શી રીતે કર્યા ? તે કાંઈ હું સમજી શકતો નથી !

અધિપતિ—મારી પુત્રી સાવિત્રી યોગ્ય ઉમરે પહોંચવાથી મેં એને એના લાયક પતિ શોધવાને, દેશાટન કરવા મોકલી હતી, તે ફરતી ફરતી આપના આશ્રમમાં આવી ચડી.

દુમત્સેન—અહિં આવી હતી છતાં કેમ અમને વાત કરી નહિ ?

અધિપતિ—વડીલોની મર્યાદા સાચવવા, પણ જેણે એનું મન આકર્ષ્યું તેને મળી મારી પાસે આવી વાત કરી, ત્યારે આપણું સ્મરણ મને તાણું થયું.

દુમત્સેન—અહિંતો કેઈ એને મળવા યોગ્ય હોય એવું દેખાતું નથી, પુત્રી સાવિત્રી આપને અહિં જેથી લાવી એતો એણે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો, આપને મળવાની મને બહુ ઉત્કંઠા હતી; પણ આવી સ્થિતિમાં મિત્રને મળી ઉદ્વેગ કરાવવો, એ મને યોગ્ય લાગ્યું નહિ, જેથી આજ સુધી વિસારી મૂક્યા હતા, તેને માટે ક્ષમા કરશો.

અશ્વપતિ—ક્ષમા તો આપે કરવાની છે કે આપને મદદ કરવામાં હું આજસુધી પછાત રહ્યો છું, પણ તેમાં મારો દોષ નથી, સાવિત્રીના કહ્યા પહેલાં આપની સ્થિતિથી હું બિલકુલ અબાણ્યો હતો, નહિતર બળર લીધા વિના રહું નહિ.

દુમત્સેન—અમારી બળર તો ઇશ્વર લેછે, આવી સ્થિતિમાં સપુત્ર પુત્ર આપ્યો છે, તે અમારી તનમનથી સેવા કરે છે, એથી વિશેષ બીજી ઇચ્છા અમે રાખતાં નથી.

શૈબ્યા—હુંતો હમેશાં એમને કહેતી હતી કે હવે આપણી આબર અવસ્થા છે, તો તમારા મિત્રને સત્યવાનની લલામણ કરવી જોઈએ, કે જે લવિષ્યમાં એને મદદ ગાર થાય, પણ તેમણે લક્ષ આપ્યું નહિ, તો કેમ જાણે ઇશ્વરે મારી મનોવૃત્તિ જાણી આપને અત્રે મોકલ્યા હોય નહિ !

અશ્વપતિ—બરેબર એમજ છે, સત્યવાન માટેજ હું અત્રે આવ્યો છું.

દુમત્સેન—આપ સન્મિત્ર છો એટલે સત્યવાનને પુત્રતુલ્ય ગણો છો, બાકી સમાનની મિત્રતા જેવી નહોતી છે, તેવી સ્થિતિમાં ફેરફાર થયા પછી નહતી નથી, પણ આપનામાં એનોએ રંગ જોઈ છે, તેની ખાત્રી તો આપણી મિત્રતાનો વારસો કેમ જાણે પુત્રી સાવિત્રીમાં ઉતર્યો હોય ! એમ મને જણાય છે.

અશ્વપતિ—એમજ છે, મારી પુત્રીએ દેશાટનમાં બહુ રાજકુમારો જોયા પણ કયાંય એનું મન વિરામ પામ્યું

નહિ, છેવટે નિરાશ થઈ ઘર તરફ વળતાં, આ આશ્ર-
મમાં આવતાં પુત્ર સત્યવાન તેની દૃષ્ટિએ પડતાં, એનું
મન એમાં ઠરવાથી મારું અત્રે આવવું થયું છે.

ધુમત્સેન—આપનું આવવું થયું એતો મને આનંદકારી
થયું છે, પણ પુત્રી સાવિત્રીએ સત્યવાનને પસંદ
કરવામાં ઉતાવળ કરી હોય, એમ મને જણાય છે;
ક્યાં કેસર કસ્તુરી આદિ સુગંધી અંગરાગનું પાત્ર
સકોમળ સાવિત્રી, અને ક્યાં જંગલમાં વસનાર સત્ય-
વાન, ક્યાં એક છત્રપતિની પુત્રી, અને ક્યાં રાજબ્ર-
થયેલાનો કુમાર, એ બેનો સંબંધ અસંભવિત છે.

અધિપતિ—કારણ ?

ધુમત્સેન—કારણ શું કહું ! પુત્રી સાવિત્રી રાજવૈભવમાં
લાડથી ઉછરેલી, કોમળ શરીરવાળી, અરણ્યમાં કળે
સહન કરવાને શું યોગ્ય છે ? સત્યવાન મુનિકુમાર જેવી
જાદગી ગુજરનારો, તે અરણ્યમાં રાજપુત્રીને
સંતોષ આપી શકશે ? માટે એ બન્નેનો સંબંધ
બેડવો, એ ઉભયને મનોનિગ્રહમાં મૂકવા તુલ્ય થશે.

રૌઝયા—વળી આ અરણ્યમાં વાઘવરુ આદિ હિંસક પ્રાણી
એનો પણ ઉપદ્રવ બહુ હોય છે, તેમાં પુત્રી સાવિત્રીને
મૂકવી એતો મરુ ભૂમિમાં ગુલાબના છોડને વાવ્યા
તુલ્ય થશે.

માલવી—ઘન્ય છે તમારા બન્નેના મોટા મનને ! પણ
પુત્રી સાવિત્રી કોઈ રીતે માને તેમ નથી, એતો મન-
વચન અને કર્મથી પુત્ર સત્યવાનને વરી ચૂકી છે,
એટલે હવે જે કહેવું તે નકામું છે.

રૌઝયા—સાવિત્રીને મારી પાસે બોલાવો, હું એને સમજાવું.

સાવિત્રી—(ઉભી હતી તે પાસે જઈને) માતા પિતા !
પ્રણામ કરું છું, હું અહિંજ ઉભી સાંભળું છું.

રૌઝયા—(માથે હાથ ફેરવી) પુત્રી ! તેં એવું શું બોધે
સત્યવાનને વરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે ? અહિં તો વન-
ફળ સિવાય બીજું આવનું પણ હોતું નથી, નથી.

પલંગ કે હિંડોળાખાટ, વૃક્ષની ડાળીઓ હિંડોળા ખાટ તથા પૃથ્વી પલંગ છે, તેમાં તું શી રીતે સુઈ શકીશ ! વળી નથી ઉત્તમ આભૂષણો કે અલંકારો, વનકુલના વસ્ત્રો અને પુષ્પોના અલંકારો સિવાય બીજાં હોતાં નથી, તે તું શી રીતે ધારણ કરી શકશે ? માટે જાહેન ! તું ફરી દેશાટન કરી કોઈ બીજા તખ્તપતિના પાટવી કુમારને પસંદ કરતો વધારે સારું છે, અમે તને મહારાણી બેવાને ઉત્સુક છીએ.

દુમત્સેન—તું મારા મિત્રની પુત્રી છે તે મારીજ ગણું છું, તેને આ દારુણ દુઃખમાં મૂકવી એને માટે મારું મન હા પાડતું નથી.

સત્યવાન—(એક બાજુ છુપાઈ સાંભળતો હતો ત્યાં સ્વગત) માતા પિતાએ યોગ્ય કહ્યું, આ મારી પ્રેમ મૂર્તિ છે, તેને આવા કષ્ટ દાયક સંસારમાં બેઠવી એ યોગ્ય નથી, મારા કરતાં એ બીજા છત્રધારી રાજકુમારને પસંદ કરશે તો વધારે સુખી થશે, મારા પિતાના મિત્રની પુત્રીને લોભાવવી એ શું મને ઘટિત છે ? નહિ નહિ હું એને આહું છું તો એનું કષ્ટ શી રીતે બેઠ શકીશ, સાચો પ્રેમી છે તે પ્રેમીને સુખી બેવાજ ઇચ્છે છે, હું રાજ વિના ક્યાંથી સુખ આપીશ, તેના કરતાં બાળ બ્રહ્મચારી રહું તો શું ખોટું છે, કેમકે મારું મન તો સાવિત્રીને વરી ચૂક્યું છે, તે બીજાને વરે તેમ છે નહિ.

સાવિત્રી—માતા પિતા ! આપે જે જે કહ્યું તે તમામ મેં સાંભળ્યું છે, તે પહેલાં પુજત વિચાર કરીને હું અત્રે આવી છું, તે પાછી જવા માટે નથી આવી, હું રાજ કે વૈભવને વરવા નથી આવી, પણ મારા મનને આકર્ષનારને વરવા આવી છું, પછી ભલે તે કંગાળ હોય કે રાજબ્રાહ્મણ તેની મને દરકાર નથી, માટે એ સંબંધમાં મને વિશેષ કહેવાથી મારું મન અકળાય છે, અને જેમ જેમ વખત લાંબાય છે તેમ તેમ મને

શુંનું શું થઈ જાય છે, માટે કૃપા કરી આપ હા પાડશો.

સત્યવાન—(સ્વગત) ધન્ય છે સાવિત્રી ધન્ય છે ! તારા પ્રેમને ! તારા જેવી ભાર્યા પૂર્વના પુણ્ય સિવાય નથી મળતી, તે પુણ્ય મારાં આજ ઉખળવાથી તું આવી હો એમ જણાય છે, અત્યાર સુધી તો મને રાજ્ય મેળવવાની અપેક્ષા નહોતી થતી, પણ તુંને પરણવાથી કયી રીતે સુખી કરીશ એ વિચાર અત્યારે મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે.

અશ્વપતિ—આપના કહ્યા પહેલાં અમારે જે કહેવું ઘટે તે કહ્યા પછી એનો નિશ્ચય દઢ જોઈ અત્રે આવ્યાં છીએ, માટે હવે આપ એ સંબંધમાં સંમતિ આપી આપણી મિત્રતાને નવાંકુરો કુટ્યા તુલ્ય કરશો.

શૈલ્ય—જ્યારે પુત્રી સાવિત્રી કોઈ રીતે માને તેમ નથી તો પછી નિરુપાય, આવી સદ્ગુણી પુત્રવધુ કોને ન ગમે, પણ મારે મારા ધર્મ પ્રમાણે કહેવું ઘટે તે કહી છુટી; હવે જેમ સાવિત્રીની ઈચ્છા હોય તેમ કરવા હું રજા આપું છું.

ધુમત્સેન—મારા મિત્રની પુત્રી, મારા પુત્ર સત્યવાનને વરે, એ તો દુધમાં સાકર ભળ્યા તુલ્ય થાય છે, તેને અટકાવવી એતો લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવતાં મોં ઘોવા જવાનું કહેવા તુલ્ય થાતું હતું, પણ મિત્ર ધર્મ પ્રમાણે સત્ય કહેવું ઘટે તે કીધું, હવે પુત્રી સાવિત્રીની જેવી ઈચ્છા.

સાવિત્રી—આપનાં સત્ય વચન હું શિરપર ચઢાવું છું, પણ એક પુસ્તકમાં મેં એક બાળાના ઉદ્ગારો વાંચ્યા છે તે આપ શ્રવણ કરશો.

એત

ભલે હોય વાડી બંગલા પણ, પ્રેમ વિના રુચે નહિ;
ભલે હોય પતંગ હિંડોળાખાટ પણ, મન વિના ખુચે તહિ.
ભલે હોય પર્ણકુટી ઘાસની પણ, રૂડી દીસે ઝુંપડી;
ભલે હોય ભોંય ઉપર આસનો, પણ પ્રેમી હજો દંપતી.
હોય હેમ હીરાના અલંકારો, આભૂષણો પણ અવનવાં;

પણ મનના માન્યા કંથ વિના, કહેશે સધળાં બળ્યાં જળ્યાં.
 હોય ભાત ભાતનાં બોજનો, પણ જમનારાં પ્રેમી નહિ;
 એતો બરે બાણે જુખ્યાં ઉઠે, પ્રેમ વિના ભાવે નહિ.
 સ્નેહ સ્વાદનાં રસીલાં, વખાણે સુકી રોટી જમી;
 બેળાં બેસી જમે હળા મળી, કાળીયે કાળીયે ઝરે અમી.
દુમત્સેન—આવુંજેનું મન છે, તેને વિશેષ કહેવાની હવે
 જરૂર નથી, પણ પુત્ર સત્યવાનના વિચાર જણ્યા છે ?
 તે શું કહે છે ? કેમકે તે હવે યોગ્ય ઉમરે પહોંચ્યો
 છે, તો તેનો અભિપ્રાય પણ જાણવો જોઈએ.

શૈબ્યા—ત્યારે તેને બોલાવી પૂછી જીવો.

સત્યવાન—(પ્રકાશ) પિતાજી! શી આજ્ઞા છે? હું આવ્યો છું.

દુમત્સેન—આવ પુત્ર ! (માથે હાથ ફેરવી) આ મારા
 મિત્ર મહારાજ અશ્વપતિ અત્રે શા માટે આવ્યા છે તે
 તે જણ્યું ?

સત્યવાન—હા મેં જણ્યું છે.

દુમત્સેન—એમનાં પુત્રી સાવિત્રી તું ને વરમાળ આરો-
 પવા આવેલાં છે, તેને શું જવાબ આપવો તે કહે ?

સત્યવાન—એમાં હું શું કહું ! એ બાળતમાં આપ વ-
 ડીલો સમજો, હું તો માત્ર એટલું કહી શકું કે તમારા
 મિત્રનાં પુત્રીને સુખ થાય તેમ કરશો; આપણી સ્થિતિ
 તો આપ જાણો છો.

નથી રાજવૈભવોં કે નથી નોકર આકરો,

નથી મન ગમતાં બોજનો કે નથી ઠાઠ રાજનો;

અહિં રહેવું વનવાસમાં, સુવાનું ધાસમાં

રાતદિવસ ત્રાસમાં. તે કેમ રહેશે હુલાસમાં ?

સાવિત્રી—એક પતિના પાસમાં.

માલવી—પુત્ર! હવે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી.

અશ્વપતિ—તમને રાજ્ય પર સ્થાપિત કરવા એ મને
 મોટીવાત નથી, કહો તો તમારું રાજ્ય અપાવું અગર
 મારું રાજ્ય એ પણ તમારુંજ છે, તો પછી નિરા-
 શાનાં વચનો બોલી નાઉમેદ ન કરવાં; તમે હા
 પાડો એટલે લગ્નની તૈયારી કરીએ.

સત્યવાન—ભલે જેમ આપની ઇચ્છા, હું તો આપનો આજ્ઞાકિત છું.

શૈળ્યા—ચાલો ત્યારે મુનીશ્વરો પાસે લગ્ન મુદૂર્ત જેવ રાવી નકકી કરીએ.

દુમત્સેન—ચાલો. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ હમો.

સ્થળ—કેદખાનું.

પાત્ર—છપ્પરપગી, ભૂધર, પૂરી, ઉલ્લુસિંહ, ઝુમખી, જેલર, અને સિપાહી.

છપ્પરપગી—(સુતાં-સ્વપ્ન) અહો ! મારામંદ ભાગ્યે મને શી દુષ્ટમતિ સુબડી, ગરીબદાસ જેવા ભક્તને મેં પૈસાની લાલચે મારી નાખ્યા, ઉતાવળી થઈ ન માર્યા હોત તો છેવટ એના પૈસા તો મને મળવાના હતા, છતાં મારી ધીરજ ન રહી, ચાર પતિને માર્યા તોપણ ન ધરાણી તો અંતે પાંચમામાં ફસાણી, આજની રાત આ પૃથ્વીપર છું, સવારમાં તો હતી નહતી થઈ જવાની, અહિં મારા કર્મનું ફળ મને મળ્યું, પણ પરમેશ્વરના હરખારમાં કેવું મળશે તે સંભારતાં કમકમાટી છુટે છે. (આંખો ચોળે છે ને બેસે છે) આ ધોળું ધોળું શું દેખાય છે ! (બેઠને) આતો કેાઈ પુરુષનો પડછાયો જણાય છે ! અહિં કેદખાનામાં કેાનો હશે ! અરે ! આતો મારો પહેલો ભરથાર મરી ગયો છે તે અહિં કયાંથી ! (ગભરાય છે) અરે ! એતો મારી પાસે આવે છે. (ઉભી થાય છે)

૧ લો—(નજીક આવીને) દુષ્ટા ! હવે કેમ ડરે છે ? મને મારતાં જરાપણ ઢયા નહોતી આવી ? તેનો બહલો હવે આપવા તૈયાર થા હું તારી વાટ જોઉં છું.

૨ જો—(આવીને) હું પણ તારી વાટ જોઉં છું.

છપ્પરપગી—અરે ! આતો બીજો પણ આવ્યો ! (ગભરાઈને) હવે હું કયાં જાઉં.

૩ જો—(આવીને) યમરાજના દરબારમાં, જ્યાં આપણે ન્યાય ચૂકવશે.

૪ થો—(આવીને) કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવવું પડશે.

છપ્પરપગી—આતો ચારે ભેળા થયા ! (પગે લાગીને)
તમે તમારે માર્ગે જાઓ, હું ખીઉં છું.

૧ લો—જીવતાં ખીટી નહોતી તે હવે ખીસ કેમ ?

૨ જો—હવે અમારો વારો આવ્યો છે, ઉઠ ચાલ અમે તને તેડવા આવ્યા છીએ.

છપ્પરપગી—મને ક્ષમા કરો, મેં તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે, કાલે તમને મળીશ, અત્યારે મને સુવાદો, મને મારા પાપને માટે બહુ પશ્ચાત્તાપ થાય છે.
(ચારે અદૃશ્ય થાય છે)

ગરીબદાસ—(આવીને) તું પશ્ચાત્તાપ કર તેવી છે નહિ મને ભગતને માર્યો !

છપ્પરપગી—અરે ! આતો ગરીબદાસ પણ આવ્યા !
(પગે પડીને) મેં તમારા બહુ અપરાધ કર્યા છે મને ક્ષમા કરો; મારા પાપનો મને પૂરો બદલો મળી ચૂક્યો છે, સવારમાં ફાંસીપર ચડવાની છું.

ગરીબદાસ—રાંડ ! જોડા મારી મારી ટાલ પાડી હતી તો પણ તું ન ધરાણી તે છેવટે પ્રાણ હર્યા.

છપ્પરપગી—મને હવે પજવોમાં, હું તમારાથી બહુ ડરું છું મને માફ કરો, તમારા જેવા ગરીબ પતિનો દ્રોહ કર્યો તેથી હું ફસાણી ને અતે ધર્મો જય થયો; હવે મારી આંખ ખુલી પણ તે શા કામની, તમો કયાળુ છો મને માફ કરો.

ગરીબદાસ—હું માફ કરીશ પણ ઈશ્વર નહિ કરે. (જાય છે)

છપ્પરપગી—હે મન ! હવે મને સુવાદો, અત્યારે તું પણ હુશ્મન થયું છે, મારી આખી જીંદગીનાં કરેલાં કૃત્યની યાદી આપી મને સતાવે છે. (સુધ્ધજાય છે)

જેલર—(પ્રવેશ કરીને) બાઈ ! ઉઠ, શું સુખે સુતી છે ?

છપ્પરપગી—સુખે ? સુખે તો મુઠા પછી સુધ્ધશ.

જેલર—આજે તને ફાંસી દેવાનો દિવસ છે, માટે તારી કાંઈ ઈચ્છા હોય તો મને જણાવ એટલે તે પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરું.

છપ્પરપગી—મારી ઈચ્છા બીજી તો નથી, પણ મારાં માળાપને જો મેળવે તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે.

જેલર—એ પણ તારાં મદદગાર થયાં, તો જીંદગીપર્યંત આ કારાગૃહને આધીન થયાં છે, તેને મળવું હોય તો ભલે લઈ આવું છું.

છપ્પરપગી—તેડી લાવો. (જેલર જાય છે) એ માળાપે મને આ દશાએ પહોંચાડી છે, પોતાના સ્વાર્થ માટે મને એકે ધણીનું ઘર સાંઠવા દીધું નહિ, ધિછકાર હજો એવાં માળાપને, દીકરી પર આશા બાંધી તેના પૈસા ખાનાર માળાપને હજાર હજાર ફીટકાર હજો.

જેલર—(લઇને આવી) મળો તમારી દીકરીને.

ભૂધર—દીકરી ! અંતે ધર્મેજય થયો, સૌ ફસાણાં.

પૂરી—તારું મરણ અમથી સહન નહિ થાય.

છપ્પરપગી—તમને પણ સાથે ફાંસી દીએ તો ઘણુંય સારું.

જેલર—જે શિક્ષા ફરમાવી છે તેમાં ફેરફાર ન થાય, તમે તો જન્મપર્યંત કેહખાનામાં સડો.

ભૂધર—તેના કરતાં મરવું સારું, દેખવું નહિ ને ઢાઝવું નહિ.

પૂરી—પુત્રી ! હાથનાં કયાં હૈયે વાગ્યાં, અમે સામેલ ન થયાં હોત તો આ સમય ન આવત.

છપ્પરપગી—એમાં કેનો દોષ ?

પૂરી—આપણા નસીબનો.

છપ્પરપગી—એમાં નસીબ બીચારું શું કરે ! આપણા કયાં આપણે ભોગવ્યાં.

ભૂધર—હવે આપણે કયાં મળશું ?

છપ્પરપગી—નર્કમાં, આપણાં પાપ એવાં છે, મા ! મારી એક ઈચ્છા છે, તે તું છેવટમાં પૂર્ણ કરીશ ?

પૂરી—ભલે, જે કંઈ હોય તે કહે ? મારાથી બને તેવી હશે તો કેમ નહિ કરું.

છપ્પરપગી—તારાથી બને તેવી છે, (જરા છેટે જઇને) અહિં ચોરી આવ એટલે કહું.

પૂરી—(પાસે જઇને) બોલ શું છે ?

છપ્પરપગી—તેં મને બહુ લાડમાં ઉછેરી છે, તારી જીભથી તેં મને બહુ શીખવ્યું છે; તે જીભને એક ચુંમી લેવા ની મારી ઇચ્છા છે તે છેવટની પૂછું કરીશ ?

પૂરી—ભલે લે એમાં શું. (જીભ કાઢે છે)

છપ્પરપગી—(બટકું ભરી તોડી લેછે)

પૂરી—વોય ! વોય !! (લોહી નીકળે છે બોલી શક્તી નથી)

છપ્પરપગી—હાશ, હવે મને ટાઢક વળી.

જેલર—અરે આ શું કર્યું ! તારી માની જીભ કરડી ખાધી ?

ભૂધર—આ શું સુખ્યું ?

છપ્પરપગી—ઠીક સુખ્યું છે, એ જીભે મારું નખખોદ કાઢ્યું છે, એ જીભે તો મારું સત્યાનાશ વાળ્યું છે અને છેવટ મને ફાંસીને લાકડે પણ એ જીભેજ લટકાવી છે.

ભૂધર—એમાં એ શું કરે ?

છપ્પરપગી—એ જીભથી મને કોઈ દિવસ શિખામણના બે બોલ કહ્યા નહિ, પતિ પ્રત્યે પ્રીતિ રાખવાનું તથા તેનું ઘર ચલાવવાનું કહ્યું નહિ, પણ નિરંતર ધણીનું ધન હરવાનું શીખવતી જેથી હું આ દશાને પામી.

જેલર—ખરું છે, પુત્રીનું હિત પતિ પ્રત્યે પૂજ્ય ભક્તિ રાખવામાં સમાયેલું છે, એવું માતાએ તેના મન પર ઠસાવવું બેઇતું હતું; તો ઉભયનું કલ્યાણ થાત.

છપ્પરપગી—આ માખાપો તો ઉલટુંજ શીખવતાં, બુદ્ધ બુદ્ધ પતિથી ઘરઘાવી પૈસા કઢાવતા અને તેના ઘરમાં ચોરી કરાવી સ્વધામ પહેંચાડાવતાં, અને બીજે દિવસે બીજે હાજર કરતાં, એવી રીતે પાંચ ઘર ભટકી પણ ક્યાંય ઠરીને ઠામ ન બેસવા દીધી, ફીટકાર છે આવાં માખાપને.

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

કારાગૃહમાં છપ્પરપગી-પાપનો પશ્ચાત્તાપ. છપ્પરપગીની ઉન્નત દશા, સરવેનું આશ્ચર્ય.
લક્ષ્મી આર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

ભૂધર—તું તો મરવા ટાણે ગાંડી થઈ છે, તારા પાપના છાંટા અમને ઉડ્યા તે તો જો, જીવતા સુખી સડ્યા કરશું.

છપ્પરપગી—તમે તમારા પાપે સડશો, પિતૃ ધર્મ સમજ્યા હોત તો આમ ન થાત, મારા વડે પૈસા પેદા કરી મલીઠા ખાઈ પેટ વધાર્યું, તે ફેડયું હોત તો ઘણુંય સારું થાત.

ભૂધર—મેં ન ફેડયું તો છેવટે તેં ફેડયું.

સિપાહી—(પ્રવેશ કરીને) જેલર સાહેબ ! આ ચીઠી ન્યાયાધિકારીની લઈ કોઈ આ ખાઈને મળવા માગે છે. (આપે છે)

જેલર—(વાંચીને) આવવા દો. (સિપાહી જાય છે) તમને કોઈ મળવા આવેલ છે. ન્યાયાધિકારીનો હુકમ છે માટે મળો.

છપ્પરપગી—મને મળવા કોણ આવ્યું હશે ! મારું કોઈ હેતુ નથી, જે છેવટની ઘડીએ મને મદદ કરે.

ઉદ્ધુસિંહ } —(પ્રવેશ કરીને) ક્યાં છે ?
ઝુમખી }

છપ્પરપગી—(જોઈને) અરે ! આતો મારી સખી ઝુમખી, અત્યારે અહિં ક્યાંથી ! તમે તો જાત્રાએ ગયાં હતાંને !

ઝુમખી—અમે કાલે આવ્યાં, ત્યાં તારા આ ખજર સાંભળી બહુ ઢીલગીર થયાં, આ તેં શું કર્યું ?

છપ્પરપગી—મારા કમનસીબે તથા આ માખાપને પ્રતાપે.

ઉદ્ધુસિંહ—બિચારા ગરીબદાસ તે દિવસે તુંને કાઢી મૂકતા હતા, તે અમે રખાવી તો અમને પણ દોષના ભાગી ક્યાં.

ઝુમખી—પતિની આજ્ઞામાંર હેવું એ સ્ત્રીનો પરમધર્મ છે, તે શાસ્ત્રનાં વચનો તેં ન ગણકાર્યાં, તો જોયોચમત્કાર !

છપ્પરપગી—હા જોયો, પતિને તેં પૂજ્યા તો સુખી થઈ, ને મેં દુભાવ્યા તો દુઃખી થઈ, બન્ને અમારો નાત-રીયો ઘર સંભાર, પરણતાંજ વિચાર કરીએ કે બનતી

રાશ નહિ આવે તો છુટા છેડા કરશું, તે છુટા છેડાજ થાય.

સુમળી—અમે પરણતાંજ દંદ કરીએ કે, જેવો મળ્યો તેવો શિરછત્ર છે, તેનાથી સુખી થવાની તો સુખીજ થઈએ.

જેલર—કેટલાક તુંડ મિનજના તોરીજનો પુનર્લગ્નનાં બળુગાં કુંકે છે, તેને છપ્પરપગી જેવી મળે તો શુદ્ધ સાન આવે.

ઉદલુસિંહ—ભૂધરજી ! તમે તો જમાઈનુંજ હજમ કરવાનું નક્કી કરેલું કે ?

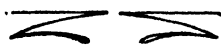
ભૂધર—હજમ થયું નહિ, લુણી ધોના લઈ ગઈ.

જેલર—પુત્રીના પૈસાને મીઠડીનાં રુવાડાં હાથમાં ન રહે.

ભૂધર— ગાયન.

હાથે કરી મેં ક્યું મુખ શ્યામ,
બોળવા બેઠો હું આપનું નામ.

ઉદલુસિંહ } —નરત લાલચુ લુણુ હરામ,
જેલર } દીકરી વેચી વ્હાલા કરે દામ;
પાપી પાછો આવે દામનો દામ,
અંતે રહે એના કપાળમાં દામ.—હાથે.

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—દુમત્સેનના આશ્રમમાં લગ્નમંડપ.

પાત્ર—સત્યવાન, સાવિત્રી, દુમત્સેન, શૈળ્યા, અશ્વપતિ, માલવી, પ્રધાનો, ઋષિ મંડળ અને સ્ત્રીવર્ગ.

(સત્યવાન તથા સાવિત્રીની લગ્ન વિધિ)

સ્ત્રીવર્ગ— (ગીત ગાય છે)

શામે જોડી ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણી,
સૌભાગ્ય અમે આપીએરે.
અહ્યા સાવિત્રીની સૌભાગ્ય દઈએ,
ઉમીયાને ઇશ સમોવડ કહીએ;

सुकन्या-सावित्री नाटक

सत्यवान-सावित्रीने। हस्त भेजाप.

दर्शनी व्याट, लायपणा, मुंबई.

લક્ષ્મી સંગે સારંગ પાણી.—સૌભાગ્ય.

તનમન પ્રાણની એકતા કરજો,

પ્રેમ અંતરમાં અવિચળ ધરજો;

દંપતી ધર્મને બાણી.—સૌભાગ્ય.

સાવિત્રી—(હાથમાં હાર લઈ) અગ્નિદેવની સમક્ષ શ્રી પરમાત્માને વચ્ચે રાખી, આ પવિત્ર ચાર માતા પિતા, ને સૂર્યદેવ આદિ ઋષિમંડળની સાક્ષીએ, હું પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, યાવજ્જીવિત ધર્મ અર્થ કામ અને સુખ દુઃખમાં હું આ આર્ય પુત્રની સહચરી થવા બંધાઉં છું, હું આજથી આપની એક વિશ્વાસુ સહુ ધર્માચારિણી બની છું, આપજ મારા જીવનના આધાર છો, તેથી આપ જ્યાં નિવાસ કરશો, ત્યાં હું સાથે રહીશ અને તમારા ગુરુજનોની સેવા પ્રતિદિન કરીશ, આપની ભક્તિ કરવી તે પ્રભુની ભક્તિ કર્યા તુલ્ય ગણીશ અને નિરંતર મધુર ભાષણથી આપને રંજન કરીશ, એટલું નહિ પણ હું આપની અર્ધાંગના થયેલી હોવાથી આપની સર્વ આજ્ઞાને મરણ પર્યંત પાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય રાખી, એક પતિવ્રત પાળી આપને અવલમ્બીને રહીશ.

સત્યવાન—હું પણ આ બ્રહ્મમંડળની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, આ મારી ભાર્યા પ્રત્યે યાવજ્જીવિત પર્યંત જીવો નહિ થવા હું બંધાઉં છું. સુખ અને દુઃખના સર્વ પ્રસંગોમાં સમાયાતુકૂલ નરમાશના ગુણ ધારણ કરી, એક પત્નીવ્રત પાળી, નિર્મળ સ્નેહથી પ્રેમ સુખનો તમારાથીજ અનુભવ લઈશ, હોમ યજ્ઞાદિ કાર્યમાં, ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષમાં સહુ ભાગિની-ગણી, ગૃહદેવી સ્થાપી તમને અવલમ્બીને વર્તીશ. (હાર આરોપે છે)

સર્વે—દંપતી ! ચિરંજીવી રહો.

સત્યવાન—સર્વે ગુરુજનોને અમે વંદન કરીએ છીએ. (બન્ને વંદન કરે છે)

સર્વે—તમારું કલ્યાણ થઓ.

માલવી—દેવિ શૈખ્યા ! અત્યારસુધી સાવિત્રી અમારી હતી તે હવેથી તમારી થઇ.

ગાયન.

મારી મુખ દીડી દીકરીને, મુખે હસી ખેલાવજો;
શુભ સમાચાર તમારા, અમોને નિલ કહાવજો.—મારી.
હજેરી લાડમાં લાડસંઘેલી,
જર્ઘશું અમે તમ આશ્રય મેલી;
દોષ પડે તો ક્ષમાની દષ્ટિ વડે નિલાવજો.—મારી.

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ—શર્યાતિનો રાજમહેલ.

પાત્ર—શર્યાતિ, સુશીલા, નારદ.

સુશીલા—પ્રાણનાથ ! તે દિવસે આપણે વનવિહાર કરવા ન ગયાં હોત તો કેવું સારું થાત ?

શર્યાતિ—રાણી ! એ બધું બાવી કરાવે છે, ક્યાં વનવિહાર કરવા જવું, ત્યાં મારે શિકારે નીકળવું, સાથે સુકન્યાને લેવી, તમારા આવ્યા પહેલાં એકલી વનલીલા નિરખવા. મોકલવી, ત્યાં રાફડામાં શૂળ ખોસવી, આ બધું બનવાનું તે કેમ મિથ્યા થાય !

સુશીલા—ઘણાં વ્રતદાન અને પુણ્ય કર્યાં, ત્યારે પુત્રીનું મુખ જોયું, તે પણ અંતે સંતાપ રૂપ થઈ પડી; મારું તો અંતઃકરણ બળીને ખાખ થઈ જાય છે.

શર્યાતિ—હવે પરિતાપ કરવો નકામો છે, જે થયું છે તેમાં સંતોષ માનવો.

સુશીલા—સંતોષ શી રીતે માનું ! મારી સકુમાર દીકરી ઋષિ પત્ની થઈ, ત્યાં સુખી હશે કે દુઃખી એ રટણ ક્ષણ પણ મને વિસરતું નથી.

શર્યાતિ—વ્યવન ઋષિના તપોબળથી તેને કોઈ વાતની ન્યૂનતા નથી, જે ચાહે તે કરી શકવા સમર્થ છે;

આપણી રાજસમૃદ્ધિ તેમના તંપોખળ આગળ તુચ્છ છે.

સુશીલા—ગમે તેવી હોય તોપણ તે ઋષિ આશ્રમ રાજ્ય તુલ્ય કેમ કહેવાય ! મારે તો મારી પુત્રીને મોટા રાજ સાથે પરણાવી દહાવો લેવો હતો તે ઝોરીયો વીત્યો નહિ.

શર્યાતિ—સુકન્યાએ પોતે જ્યારે તેનો સ્વીકાર કર્યો, તો પછી આપણે શું ઇલાજ, ઋષિનો પણ તેવો આગ્રહ નહતો, છતાં સુકન્યાનેજ તેવી બુદ્ધિ સુલ.

સુશીલા—એના નસીબે તેમ દોસ્તી, ત્યાં શું કરવું.

શર્યાતિ—પુત્રીના માળાપો યોગ્ય વર જુવે, ઘર જુવે, તથા સુખ સંપત્તિ જુવે, પણ તે ભોગવવા ભાગ્યશાળી ન થાય; તેમાં કેનો દોષ ?

સુશીલા—એના નસીબનો, નહિતર આમ શું કામને થાય ! એક પુત્ર હોત તોપણ હું મન વાળત.

શર્યાતિ—આપણા નસીબમાં સંતાનનું સુખ નથી તે ક્યાંથી સાંપડે, જો હોત તો પુત્રી ઋષિ પત્ની શા માટે થાત; કેઈ રાજ સાથે પરણાવત તો દોહિત્ર પણ પાછળ તર્પણ કરી કુળને તારત.

સુશીલા—મને આવા આવા વિચાર આવવાથી ક્યાંય પણ સુખ પડતું નથી, એકવાર સુકન્યાને નજરે જોઉં તો શાન્તિ થાય.

શર્યાતિ—તમારી મરજી તેવી છે, તો આપણે તેની પાસે જાશું.

નારદ—(અંતરીક્ષમાં) ભજગોવિંદમ્ ભજગોવિંદમ્.

સુશીલા—નારદ મુનિ આવતા જણાય છે !

શર્યાતિ—એ આપણી ચિંતા દૂર કરશે.

નારદ—(પ્રવેશ કરતાં)

(ગાયન)

ભજ ગોવિંદ ગોવિંદ વાર વાર,

રસના હરિને નવ ધડી વિસાર.

શર્યાતિ—(પગે લાગીને) મુનિ ! અમે દંપતી આપને પ્રણામ કરીએ છીએ.

નારદ—દંપતી સુખી રહો, કેમ કાંઈ વિચાર ઘસત હો એમ જણાવ્યો છો ?

શર્યાતિ—આ રાણી સુકન્યાની ચિંતા કરે છે.

સુશીલા—સંતાનની ચિંતા કેમ ન થાય !

નારદ—થાય, પણ આતો વ્યવનની ધર્મપત્ની થઈ છે; તે તમારું કુળ તારશે.

સુશીલા—કુળ તારશે ત્યારે તારશે, પણ અત્યારે તો એની ચિંતા મને થઈ પડી છે, કુલની માફક ઉછેરેલી તેને અરણ્યમાં ફેંકી દીધી.

નારદ—ફેંકી નથી, પણ તમારું શ્રેય કરવા સોંપી છે.

સુશીલા—શ્રેય તો વ્યવન ઋષિ મને પુત્રનું વરદાન આપે તો માનું.

નારદ—તમારા જમાત્ર છે, તેને જઈને વિનવો તો ઋષિને અશક્ય નથી.

શર્યાતિ—કૃપા કરે તો વાર ન લાગે.

સુશીલા—ત્યારે આપણે જઈ તેમને વિનવીએ.

નારદ—મુનિવ્યવન તમને યજ્ઞ કરાવે, તો તમારા સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય; એમના તપો બળ આગળ કેઈ પણ ચીજ અગમ્ય નથી.

સુશીલા—ત્યારે તો આપણાં ધન્ય ભાગ્ય કે એવા જમાત્ર મળ્યા ! પુત્રી ભલે તેમને વરી.

નારદ—સુકન્યા બહુ ડાહી છે, તેણે જે કયું છે તે તમારા હિતનું કયું છે, નહિતર આખાકુળનો નાશ થઈ જાત.

શર્યાતિ—તે તો અમે નજરે જોયું હતું, સુકન્યાએ તે વખતે ઋષિને શાન્ત ન કર્યા હોત તો મૃત્યુને વાર ન હોતી.

સુશીલા—અર ! તોખા પોકારી હતી.

નારદ—ત્યારે તે ઉપરથી સમજ લીયો.

સુશીલા—આર્ય પુત્ર ! આજજ સુકન્યા પાસે જઈએ,

મારું મન તેને મળવાને બહુ ઉતાવળું થયું છે.

શર્યાતિ—હમણાંજ જવાનો બંદોબસ્ત કરું છું.

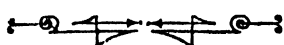
નારદ—હવે હું રજા લઈશ.

શર્યાતિ—ભલેપધારે.

નારદ—(સ્વગત) ત્યાં ગયા પછી વ્યવનને યુવાન જોશે,
તો બે ઘડી રમુજ થશે.

ગાયન.

ભજ ગોવિંદ ગોવિંદ વાર વાર,
રસના હરિને નવ ઘડી વિસાર—ભજ.
આ જગત જાણુજે મોહ જળ,
મૃગજળ સમાન છે આળપંપાળ;
ધનધરા ધામ આખર અસાર—રસના.
પ્રભુ નામ સ્મરણુ રૂપસુધાસાર,
કર પ્રીતે પાન ભવ ઉતર પાર;
કર ધર્મ કર્મ રાખી દિલ ઉદાર.—રસના.

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—આશ્રમ.

સાવિત્રી—(એક વૃક્ષ નીચે-સ્વગત) માતાનું હેત જીવંજ
પ્રકારનું હોય છે. મારા વિયોગથી એમને ધૈર્ય ન રહ્યું
તે માત્ર તેમના વાત્સલ્ય પ્રેમને લઈનેજ, તેઓ જતાં
જતાં પણ પાછું વાળી વાળી જોતાં જોતાં રોતાં ગયાં
તે માત્ર તેમના સ્વભાવિક વાલપને લીધેજ, હું પણ
ધૈર્ય રાખી શકી નહિ. આહાહા ! માતાનો વિયોગ
કેટલો દુઃખદાયી છે તે મેં આજ અનુભવ્યું, જો પ્રાણ
પતિનો નિર્મળ સ્નેહ ન હોય તો માતૃપિતાનો વિયોગ
અસહ્ય થઈ પડે. (આંસુ લુછતાં) પીયરના ઉમળકા
અહિં મળવાના છે ? માટે તેનું વિસ્મય કરી મારા
અહિંના કર્તવ્યને અનુસરું, આ આશ્રમને અને મારા

હવે પછીના સંસારને આ આભૂષણો શોભતાં ન ગણાય, માટે તે ઉતારી જેમ સીતાજી વનવાસમાં વનવાસિની જેવાં શ્રી રામચંદ્રજી સાથે રહ્યાં હતાં તેમ હું પણ મારા સ્વામિના સ્વાંગને અનુસરું (અલંકાર ઉતારતાં)

શાર્દૂલવિક્રિહિત છંદ.

ધાર્યાં છે ઉર ઉપરે ઉમંગથી, છો હાર મોંધા ઘણા,
પહેર્યાં પુષ્કળ પ્રેમથી પટકુળો, રાખી નથી રે મણા;
શોભાવી મુજ દેહને અતિઘણી, આભૂષણો ઉમદા,
ઉતારું અધિકારથી સરવને, રાખીશ હૃદયે સદા.

વસંતતિલકા. છંદ.

સ્વામી વસે વન વિષે, વનકુળ પહેરી,
શોભું નહિ અલંકૃત, ઋષિપત્ની બેળી;
ધારીશ ભૂપતિ થસે, મુજ નાથ જ્યારે,
જશું બની નગરમાં, સજી ઠાક ત્યારે.

સત્યવાન—(નેપથ્યમાં)

વસંતતિલકા છંદ.

કીધા અથાગ ઉપકાર, જે જન્મદાતા,
વિસારું ક્યમ તે અપંગ, દશાજ થાતાં;
માતાપિતા તણું ઋણુ, અગણિત માથે,
ખુટે જન્મભર નહિ, પુનર્જન્મ સાથે.

સાવિત્રી—અહો ! મારા પ્રાણુપતિજ અહિં પધારતા હોય એમ આ સ્વર સૂચવે છે.

સત્યવાન—(પ્રવેશ કરી) પ્રિયા ! તમે અહિં છો ! એકલાં શું કરો છો ? માતા પિતા તમારી ચિંતા કરે છે, તેથી હું તેડવા આવ્યો.

સાવિત્રી—પ્રાણુનાથ ! અહિં તો હું મારા અલંકારો ઉતારી પેટીમાં મૂકતી હતી, મારે માટે આપને શ્રમ લેવો પડ્યો, એ મને શરમવાળું છે.

સત્યવાન—પ્રિયા ! જે રાજહંસીએ નંદન વનના માન સરોવરમાં મુકતા મણિના આહારથી ક્ષુધાળી તથા

દેવગંગાના અમૃત સરખા જળપાનથી તૃષાની શાન્તિ કરી છે, તે રાજહંસી એક નિર્જન વનમાં આવી પડે તેની કેવી દશા થતી હશે તે મને સમજાવશો ?

સાવિત્રી—આર્યપુત્ર ! દૈવયોગથી કે પોતાના અદૃષ્ટના યોગથી રાજહંસ નિર્જન વનમાં આવી વસે, તો તેની સાથે રાજહંસી પણ રહેવાનું પસંદ કરે, કેમકે એતો પતિપરાયણ છે; તો જેવી પતિની તેવી તેની દશા સમજવી.

સત્યવાન—પ્રિયા ! હું શોધું છું, પરંતુ મારામાં એવો કોઈ ગુણ જણાતો નથી કે જેથી હું તમારા આટલા બધા પ્રેમને પાત્ર હોઉં.

સાવિત્રી—આ આપનું નિરભિમાન એજ આપનો મહાન ગુણ છે.

સત્યવાન—મારા જેવા પદ્મજાત થએલા એક રાજકુમારના ઉપર તમારો આટલો બધો અનુગ્રહ એજ હું મારું સદ્ગુણ સમજું છું.

સાવિત્રી—આર્યપુત્ર ! એમ બોલી મારી મોટાઈ આપ શા માટે વધારો છો ? મેં મારી ઈચ્છાથીજ આપને મારું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું છે; આપના સદ્ગુણોએ મારું મન આકર્ષ્યું છે. હું આપને ગુણના સાગર જેવાજ જોઉં છું.

સત્યવાન—અમૃતના સમુદ્રમાંથી થએલો ચન્દ્ર અમૃતને વર્ષાવે તેમાં આશ્ચર્ય નથી, તમારી મારા વિષે અત્યંત પ્રીતિ છે, તેને લીધેજ તમારી દૃષ્ટિમાં હું એવો દેખાઉં છું; પરંતુ હું તો તમને છાજતાં રાજ વૈભવાદિ સુખ આપવાને સમર્થ નથી.

સાવિત્રી—પ્રાણપતિ ! હું રાજસુખની ઈચ્છાથી તમને વરી નથી, પણ વિપત્તિમાં સહચરી થવા વરી છું. એટલુંજ નહિ, પણ મન વચન અને કર્મથી તમને ઈશ્વર તુલ્ય ભજવા, આપનાં માતા પિતાને તીર્થરૂપ ગણી તેમની સેવા કરવા તથા પ્રાણાંતપર્યંત આપનું હિત કરવાના નિશ્ચયથીજ હું આપને વરી છું.

સત્યવાન—તમે તમારા વાક્ય આતુર્યથી મારી વાચા બંધ કરી દીધી, મારે હવે આગળ શું કહેવું તે મને સુજતું નથી.

સાવિત્રી—એમ કહો કે સુખ દુઃખની તું મારી વિભાગી છું, એથી વિશેષ મારે કંઈ જોઈતું નથી; આપની સેવામાંજ મારું સર્વસ્વ સમાયલું છે, સીતા, મદાલસા, અનસૂયા અને લોપામુદ્રાદિ સતીઓએ જે માગ્યું હતું, તેજ મારે જોઈએ છીએ.

માલિની છંદ.

પ્રિયતમ ! પદ સેવા, યાત્રું છું જોડી પાણી,
ફળ ફલ સમિધો હું, નિત્ય આપીશ આણી;
નરવર ઉર ધારો, દાસીની દીન વાણી,
પરિચય નથી મારે, રાજ હું છું અન્નણી,

સાવિત્રી—

ભાગ્યન

હું અન્નણી રાજ ! તમથી છેક છું અન્નણી,
સત્યવાન—મમપ્યા.....રી, બહાલી સુધડનાર;

સંસારનો પામ્યો સાર, હૃદયહાર ગુણ ખાણી—હું

સાવિત્રી—સોખ્યો હાથ નાથજી ! નિભાવવી તમારે હાથ,

સત્યવાન—શોભાવો સદાસાથ, વાહ વાહરે શાણી.—હું

સત્યવાન—પ્રિયા ! તમારો વિનયતો તમારીજ પાસે છે,
અત્યાર સુધી મને મારું રાજ્ય યાદ નહોતું આવતું,
પરંતુ હવે તે મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે, વાર
વાર એમજ જાણાસા થયા કરે છે કે તમને ક્યારે
પટરાણી કહેવરાવું.

સાવિત્રી—આપની એ ઇચ્છા પ્રભુ સફળ કરશે, વિપત્તિને
અતે શ્રી રામચંદ્ર તથા હરિશ્ચંદ્રાદિ રાજાઓને શું
પોતાનાં રાજ્ય પ્રાપ્ત થયાં નથી ? વિપત્તિતો આવે
છે અને જાય છે; માત્ર તેમની કીર્તિજ અમર રહે
છે, આપના સર્વ સદ્ગુણોને વિપત્તિજ વધારે પ્રકાશીત
કરી તેનું તેજ ચાતરફ ફેલાવશે.

સત્યવાન—તમારી સાથે વાણી વિનોદ કરવા જેસું તો પાર આવે તેમ નથી, મહારાજ અશ્વપતિની મારા ઉપર અનુકંપા કે આવા વિપત્તિના સમયમાં તમારા જેવું વિદ્યારૂપી હથિયાર મને બક્ષ્યું, કે જેની મદદથી હું વિપત્તિને વિદારવાને શક્તિવાન થઈશ.

સાવિત્રી—હું પણ મારાં સાસુ સસરાની સેવા કરી કૃતાર્થ થઈશ, અને આપણા દામ્પત્ય ધર્મને દીપાવીશ, કે જે રાજ્ય ભુવનમાં બનવું હૃદયે હતું.

સત્યવાન—હું ખને પણ સુખ માની લેવાનું તમારું મનોબળ જોઈ મને ખરેખર આનંદ થાય છે.

સત્યવાન—

ગાયન

આરામની સુખધામની, પ્રિયા! તું પ્રતિમા પ્રેમની;
મમ તાપ ઉરના કારનારી, તું શીતળ ધારા બની.

સાવિત્રી—

માળા જપું તમ નામની (૨) નથી ઇચ્છા દામ દમામની;
ચિત્ત ચાહું સેવા શ્યામની.....

સત્યવાન—.....સાચી તું બગવતી ભામિની—
આરામની.

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—વ્યવનાશ્રમ.

પાત્ર—સુકન્યા, સખી, (પાછળથી) વ્યવન, શર્યાતિ, મુશીલા,
અશ્વિનીકુમારો અને નારદ.

સુકન્યા—હમણાં મારા પ્રાણનાથ યુવાન થઈને આવશે!

સખી—માટે આપ શૃંગાર સજીને તૈયાર થયાં છો કેમ ?

સુકન્યા—હાંસ્તો, યુવાવસ્થાને છાજે એવું સુખ મને મળશે, પરણ્યા પછી આજ અવસર મળ્યો; પ હજી કેમ ન આવ્યા ?

સખી—હમણાં આવી તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરશે,
ધીરજ રાખો.

સુકન્યા—સખી ! એ આવે કે તું ખહાર જઈ બેસજે,
નહિ તો એ મને ભેટતાં અચકાશે.

સખી—અને તમે પણ શરમાશો એમ કહોને !

સુકન્યા—તે પણ ખરું (આકાશમાંથી વ્યવન ઉતરે છે
તેને જોઈ) આ કોણ હશે ? તે દિવસના જેવા દેવ
તો નહિ હોય !

વ્યવન—(મનમાં) આ બેમાં મારી સુકન્યા કયી હશે !
કેમ કોઈ બોલતાં નથી અને સ્તબ્ધ બની ગયાં છે.

(પ્રકાશ) તમારા બેમાંથી સુકન્યા કોણ ?

સુકન્યા—હું સુકન્યા ! તમારે શું કામ છે ?

વ્યવન—અહાહા ! સુકન્યા તો દેવાંગનાને પણ શરમાવે
એવી છે ! સ્વર્ગમાં હું દેવ વૈદ્યો સાથે ઘણાં સ્થળે
કર્યો, પણ સુકન્યાની તુલના કરે તેવી એક પણ દેવાં
ગના મેં જોઈ નહિ; ખરેખર સુકન્યાનું આવું સુંદર
સ્વરૂપ નેત્ર ન મળ્યાં હોત તો હું જોવા પામત નહિ,
અત્યાર સુધી તો સુકન્યા આંધળા આગળ આરશી
જેવીજ હતી,

સુકન્યા—આપ કોણ છો ? શું જોવા કરો છો ?

વ્યવન—તમે મને નથી ઓળખતાં !

સુકન્યા—ના, આપ કોઈ દેવ હો એવા દેખાઓ છો !

વ્યવન—ખરું છે, હું દેવ વૈદ્યની કૃપાથી દેવજ બન્યો છું.

સુકન્યા—આપ કયા દેવ છો ?

વ્યવન—રતિપતિ કામદેવ.

સુકન્યા—(હોઘથી) કામદેવને તો મહાદેવે ખાળી ભસ્મ
કર્યો હતો, એ અનંગ અહિં ક્યાંથી !

વ્યવન—(સ્વગત) આ મને ઓળખતી નથી કે હું વ્યવન
છું, મારે એને ખાત્રી પણ શી રીતે કરી આપવી, કે હું
ખરેખરો વ્યવનજ છું ! ભારે ભૂલવણી થઈ, દેવ
વૈદ્યને સાથે લાવ્યો હોત તો ઓળખાણ આપી શકાત.

(પ્રકાશ) રાજપુત્રી ! હું પોતે વ્યવન, તમારો પ્રાણપતિ.

સખી—જેન ! હું જાઉં છું. (જાય છે)

સુકન્યા—એમ હું ઠગાઉં એવી નથી, દેવેની ઠગ વિદ્યા મારાથી અજાણી નથી.

વ્યવન—આ તો મને ઠગ સમજે છે ! પ્રિયાને ભેટતાં વિલંબ થાય છે, તેમ તેમ મારું મન અધીર થાય છે, હું મનો નિગ્રહ કરનારો તે સુંદરીને જોવાથી અત્યારે કામદેવનો ઉપાસક બન્યો છું. માયાની ભૂલ-વણી અલૌકિક છે ! સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય યુવાનોનાં મન વિહ્વળ કરી નાખે છે, તે આજે હું પ્રત્યક્ષ અનુભવું છું. (પ્રકાશ) તમે પતિવ્રતા છો તો ખાત્રી કરો.

સુકન્યા—ખાત્રી હું શું કરું ! મારા પતિ તમે હો તો તમેજ તપોબળથી ખાત્રી કરો.

વ્યવન—એ યથાર્થ કહ્યું, હે દશે દિશાના દિગ્ગપાળો ! હે વનદેવતાઓ ! જો હું સાચો વ્યવન હોઉં તો તેની સાક્ષી આપશો.

આકાશવાણી—

ગીતી

કર શંકા દૂર મનની, શાણી સુકન્યા સુણી સત્ય વાણી;
રૂપ અનુપમ પામ્યો, સ્વામી તારો વ્યવન એમ જાણી.

સુકન્યા—શું આપજ મારા પ્રાણપતિ ! મારું અહોભાગ્ય ! !
(ભેટે છે.)

ગાયન

ઉભી ઉભી જોઉં બહાલા ! તમારી વાટડી;
દેખી રૂપ હવે ભરાય, મારી છાતડી—ઉભી.

વ્યવન—દયાનિધિ દેવે, આપી છે યુવાની;

સુકન્યા—નિરખી નગિના ! બની છું દિવાની;

આનંદે ગાળોશું, દિન રાતડી—ઉભી.

વ્યવન—(ભેટતાં) શી વિભ્રમતા !

શર્યાતિ—(તેની રાણી સુશીલા સાથે પ્રવેશ કરતાં, સુકન્યા ને ભેટતાં જોઇ) રાણી ! આ હું શું જોઉં છું ! શું આ આપણી પુત્રી સુકન્યા ?

સુશીલા—આ કેને ભેટી છે ?

શર્યાતિ—એના દુર્ભાગ્યને.

સુશીલા—શું મારી કુખને લજવી ?

શર્ચાતિ—(મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી) સુકન્યા ! તું કેને લેટી છો ? લોકો જેને નમસ્કાર કરે છે, એવા મુનિને તેં શું કહ્યા ! તું વૃદ્ધાવસ્થાથી ઘેરાયલા મુનિનો ત્યાગ કરી આવું નિંદિત આચરણ કરે છે ?

સુશીલા—હે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી ! તારી આવો મતિશાથી થઈ ?

શર્ચાતિ—તું લાજ શરમ છોડી દઈ નિકર પથે કોની પાસે ઉભી છો ? કુલકલંકિણી ! દુરાચારિણી ! તેં મારા તથા તારા પતિના ઉભયકુળને નર્કમાં નાખ્યા છે; માટે તારો તથા આ પુરુષનો આ સ્થળેજ વધ કરવો જોઈએ.

સુકન્યા—(વ્યવન સામું જોઈ હાસ્ય કરે છે)

વ્યવન—(સુકન્યા સામું જોઈ હાસ્ય કરે છે.)

શર્ચાતિ—તમે બન્ને ઉદ્ધત બની, અમારી સમક્ષ કરેલા અપરાધનો પશ્ચાત્તાપ કરવાને બદલે, અટ્ટહાસ્ય કરો છો; તેની શિક્ષા હમણાંજ કરું છું; (પાસે જાય છે)

સુકન્યા—(હાથ જોડી) હે માતા પિતા ! આ તમારા જમાત્ર ભૃગુના પુત્ર વ્યવન પોતેજ છે, હું શુદ્ધ પતિવ્રતા છું; કુલકલંકિણી નથી; એ ખાત્રી રાખજો.

વ્યવન—તમારી પુત્રી ખરું કહે છે, હું પોતે વ્યવન છું.

શર્ચાતિ—તમે વ્યવન છો. એમ હું શીરીતે માનું ?

વ્યવન—એજ ભૂલવણી છે, અત્યાર સુધી તમારી પુત્રી પણ નહોતી માનતી.

સુશીલા—પણ તમે યુવાન ક્યાંથી થયા ?

વ્યવન—તમારી પુત્રીના તપોબળથી.

શર્ચાતિ—ગએલાં નેત્ર પાછાં પ્રાપ્ત થાય, એ વાત કેટલી બધી અસંભવિત છે !

વ્યવન—ન માનો તો તમે જાણો, હું તો ખરું કહું છું.

સુકન્યા—માતા પિતા ! મેં મારા પ્રાણપતિની આજ્ઞાથી, દેવવૈદ્ય અશ્વિનીકુમારને પ્રસન્ન કર્યા; ત્યારે તેમણે મારા પ્રાણનાથને યુવાવસ્થા તથા નેત્રો આપ્યાં છે.

શર્ચાતિ—શું ખરું કહે છે ?

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

યુવાન રૂપવતી પાસે સુકન્યાને ઉભેલી જોઈ તેના પિતાએ મારવા જવું.

લક્ષ્મી આર્ટ, બાયબ્લો, મુંબઈ.

અશ્વિનીકુમાર બન્ને—(આકાશમાંથી ઉતરતાં) હા, તે સત્ય કહે છે, અમારી કૃપાથી વ્યવનને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે; તમારી પુત્રી પવિત્ર છે.

શર્યાતિ—મેં બહુ સાહસ કર્યું ! તજવીજ કર્યા પહેલાં ક્રોધાતુર થઈ મુનિનું અપમાન કર્યું. (વ્યવન પ્રત્યે) મુનિરાજ ! ક્ષમા કરશો.

સુશીલા—મારી સદ્ગુણી પુત્રી ! આવ મને લેટ. (લેટે છે) અમે તારી સંભાળ લેવા આવ્યાં, તેમાં તો કૌતક થઈ પડ્યું.

સુકન્યા—માતા ! આજે મારા હૃદયમાં આનંદ માતો નથી, હર્ષ હૈયું ઉભરાઈ જાય છે,

શર્યાતિ—(વ્યવનને બરાબર નિરખી) મારી પુત્રી એ આંખોમાં શૂળ ઘોચી હતી, તેજ તમે વ્યવન !

વ્યવન—હા, એ હું પોતે.

શર્યાતિ—ત્યારે તો મને લેટો. (લેટે છે)

સુશીલા—પ્રાણપતિ ! અહિં આવ્યાનું સાર્થક થયું.

શર્યાતિ—આથી વિશેષ શું ! પોતાનું સંતાન સુખી એજ માખાપને સંતોષ.

અશ્વિનીકુમાર, ૧ લો—પુત્રી સુકન્યા ! અમે તમારા પુણ્યથી પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે બીજું વરદાન માગવું હોય તે માગો.

સુકન્યા—આપ પ્રસન્ન થયા હો તો, મારે લાભ નથી તે આપો.

અશ્વિનીકુમાર, ૧ લો—અમારા બન્નેના વરદાનથી તમારા પિતાને બે પુત્રો થશે.

સુશીલા—ધન્ય છે પુત્રી ધન્ય છે તને ! તું તો કુળતારક નિવડી.

શર્યાતિ—પિતાના વંશની વૃદ્ધિ કરનારી પુત્રી ! મેં તને કુળકલંકિણી કહી, તે ક્ષમા કરજે.

સુકન્યા—વડીલના મુખે આ શબ્દો યોગ્ય નથી.

વ્યવન—મહારાજ ! હું પણ તમારાપર પ્રસન્ન થયો છું,...

તો વરદાન આપું છું કે, તમને ત્રીજો પુત્ર મારા વરદાનથી થશે.

શર્યાતિ—(સુશીલા પ્રત્યે) હ્યો ! તમને ત્રણ પુત્રો થશે.

અશ્વિની કુમાર, રજો—રાજા ! એ ત્રણ પુત્રોથી તમારો વંશ વિસ્તાર પામશે, તમારા વંશમાં દેવતા નામનો રાજા થશે, તે સમુદ્રની વચમાં દ્વારકાં નામની પુરી રચીને તેમાં નિવાસ કરશે: અને આનર્ત આદિક દેશો ઉપર રાજ્ય કરશે, તેને સો પુત્રો થશે.

શર્યાતિ—આપની કૃપાની સેવા હું શું કરું ! તે બતાવી મને ઉપકૃત કરશો.

નારદ—(પ્રવેશ કરી વ્યવન પ્રત્યે) જયજય મુનિરાજ ! વેષ તો ઠીક લીધો છે ?

વ્યવન—સુકન્યાએ લેવરાવ્યો.

નારદ—વૃદ્ધાવસ્થામાં નાની સ્ત્રી પરણનારને યુવાનનો વેષ ભજવવો પડે છે.

વ્યવન—એ વૃદ્ધો તો ખોટા યુવાન બને છે, અને હું તો ખરો બન્યો છું.

નારદ—એટલી આપની વિશેષ મહત્તા ! રાજા ! તમે દંપતીના મનોરથ પૂર્ણ થયા કે નહિ ? મહારાણી ! મારું કહેલું સત્ય ઠર્યું ના ?

શર્યાતિ—હા મહારાજ ! આપના કહેવા પ્રમાણેજ થયું.

નારદ—ત્યારે હવે સુકન્યાનો હસ્ત મેળાપ મેં કરાવ્યો હતો, તેની દક્ષિણા બાકી રહી છે તે આપવી જોઈએ.

શર્યાતિ—આપ કહો તે આપું.

નારદ—આ અશ્વિનીકુમારોને યજ્ઞમાં દેવતાઓ સોમરસનો ભાગ આપતા નથી, માટે તમે સોમ યજ્ઞ કરો અને મુનિ વ્યવન તમને તે યજ્ઞ કરાવી, પોતાના તપોબળથી અશ્વિનીકુમારોને સોમરસનું પાન કરાવે, એજ મારી દક્ષિણા.

અશ્વિનીકુમાર, ૧ લો—વાહ મુનિરાજ ! અમારો ગુહ્ય સંકલ્પ સમજી ગયા !

ચયવન—નારદમુનિ પ્રભુનું મન છે તે કેમ ન જાણે, દેવ
વૈદો ! હું મારા તપોબળથી તમને યજ્ઞમાં સોમરસનો
ભાગ લેતા કરાવીશ પછી કેમ ?

અશ્વિનીકુમાર, ૨ જો—તો અમે પૂર્ણ સંતોષ પામીશું.
નારદ—હવે હું રજા લઉં છું. (જાય છે)

અશ્વિનીકુમાર બન્ને—અમે પણ જઈએ છીએ, તમારું
સહુનું કલ્યાણ થાઓ. (આકાશ માર્ગે જાય છે.)

સુશીલા—બહેન ! તમે અમારે ત્યાં ચાલો, સોમયજ્ઞ કરી,
અશ્વિનીકુમારને આપેલું વચન પૂર્ણ કરીએ.

મુકન્યા—જેવી ઋષિરાજની આજ્ઞા.

ચયવન—આ આમશ્ર વાસીઓને મળી, પ્રભાતે પ્રયાણ
કરીશું.

શર્યાતિ—બહુ સારું.

સુશીલા—

ગાયન.

નથી સુખ વસ્યું જઈ સંપત્તમાં (૨)
નથી દુઃખ કંઈ સદા વિપત્તમાં.—નથી.
જે નવ જાણ્યું રાજ ભુવનમાં,
તે કૌતક અનુભવ્યું ઉપવનમાં;
ફળે ઋતુ કેરાં ફળ રતમ.—નથી
ભલે પુત્ર કે પુત્રી કહાવે,
પણ જે માતની કુખ દીપાવે;
તેને ધન્ય જગતમાં.—નથી.

(સર્વે જાય છે)

ૐ નમઃ શિવાય

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—દુમત્સેનનો આશ્રમ.

પાત્ર—સત્યવાન, સાવિત્રી. (પાછળથી) દુમત્સેન તથા શૈબ્યા.
(સત્યવાન પ્રભાતમાં સમિધ લેવા જંગલમાં જાય છે,
દરમ્યાન પાછળથી સાવિત્રી આવી સત્યવાનના વસ્ત્રો
છેડા પકડીને)

સાવિત્રી—

ગાથન

ઉભા રહો અલબેલા હું આવું, રસીલા હું આવું;
સત્યવાન—ના ના પ્રિયા ! ઘટે સંગે સિધાવું.

સાવિત્રી—આજ પિયુ ! અળગી નવ થાવું,

પ્રિયતમ ! પ્રેમનો નેમ બતાવું;

સત્યવાન—શાણી સુલક્ષણી શું સમજવું, શું સમજવું—નાના.

કંટક ભરેલા માર્ગમાં, તમથી ચલાશે કયમ કરી ?

વળી ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપ પણ, કયમ સહન કરશે સુંદરી !

સાવિત્રી—

છાયા શીતળ શિરછત્ર પાસે, તાપ પીડે નવજરી;

ઓ નાથ ! ત્યો સંગાય, જોડી હાથ મારું કરગરી.

—ઉભા.

સત્યવાન—પ્રિયા ! આવાં હઠીલાં આજ સુધીમાં મેં તમને

કોઈ દિવસ જોયાં નથી ! અને આજ આશું કહેવાય ?

સાવિત્રી—પ્રાણનાથ ! આજ ગમે તો હઠીલી કહો કે

વાદીલી કહો, પણ હું તમારી સાથે આવ્યા વિના

રહેવાની નથી; હા પાડશે તો પણ આવીશ અને ના

કહેશે તો પણ આવીશ, એટલા માટે મેં મારું વ્રત

પણ પ્રાતઃકાળમાં આટોપી લીધું; માત્ર મને આપની

સાથેજ આજજ વનમાં આવવાની પ્રબળ ઇચ્છા થઈ

છે, તે ગમે તો દુરાચરિણી ગણો, પણ મારી ઇચ્છા

પૂર્ણ કરશે.

સત્યવાન—(સ્વગત) પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં પણ કોઈ વખતે

જાતિ સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે ખરો ! એ આથી

જાણ્યું, નહિતર આ કોઈ દિવસ મારું વચન ઉથાપતી

નથી, અને આજ સાથે આવવાની હઠ લઈ ખેડી છે,

એ સ્ત્રીનો સ્વભાવિક સ્વભાવ ગણવો કે શું ! નહિતર

આવી હઠ લેવા કશું કારણ નથી.

સાવિત્રી—પ્રાણનાથ ! કેમ જવાબ આપતા નથી ? એમાં

શું વિચાર કરો છો ? આવો નજીવો કોડ પણ મારો

પૂરો નહિ કરો ? (સ્વગત) આજ મુનિવર નારદજીના

કહેવા પ્રમાણે છેલ્લો દિવસ છે, આજનો દિવસ વીતે

તો મોટી ઘાત ગઈ એમ માનું; મારા વ્રતનો પણ

આજ છેલ્લો દિવસ છે, માટે આજે એમને મારી દૃષ્ટિથી

દૂર જવા દેવા નહિ.

સત્યવાન—આને તમે કોડ ગણતાં હોતો હું ના નથી કહેતો, આથી પણ તમારા વિશેષ કોડ પૂર્ણ કરવા હું સમર્થ થાઉં એવું નિરંતર ઈચ્છો, પણ આજે તમને ત્રીજો નિર્જળો અપવાસ છે, તેથી તમે થાકી જશો, માટે હું ના પાડું છું.

સાવિત્રી—પ્રાણેશ ! આપની સાથે મને શ્રમ લાગશેજ નહિ, અને કદાચ લાગશે તો આપ મારી સંભાળ લેનારા ક્યાં સાથે નથી ?

સત્યવાન—પ્રિયા ! તમારી પ્રબળ ઈચ્છા છે તો ભલે આવો, પણ કૃપાળુ માતાપિતા રજા નહિ આપે તો શું કરશું ?

સાવિત્રી—એમની રજા હું મેળવીશ, આપે એ ચિંતા રાખવી નહિ.

સત્યવાન—(માત પિતાને દૂરથી જોઈ) અહો ! સ્મરણ થતાંજ માયાળુ માતાપિતા અહિં આવતાં જણાય છે !

સાવિત્રી—કેમ જાણે મારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાજ દૈવે એ મને અહિં પ્રેર્યાં ! (નજીક આવતાં પાસે જઈને) માતાપિતા ! પ્રણામ રું છું.

દ્યુમત્સેન—પુત્રી ! તમને ચક્રકર આવવાથી પડી ગયાં ?

શૈલ્ય—મારા તો સંભળતાંજ હોશ ઉડી ગયા છે !

સાવિત્રી—(સ્વગત) મારી સખીઓને મેં ના કહી હતી પણ તેમના પેટમાં વાત રહી નહિ ! નકામાં વૃદ્ધને ચિંતા ઓસ્ત કર્યાં !! (પ્રકાશ) માતાપિતા ! એવું તમને કોણે કહ્યું ?

શૈલ્ય—તમારી સાથે પાણી ભરવા આવ્યાં હતાં તેમણે, (માથે હાથ ફેરવી) પુત્રી ! બહુ તો લાગ્યું નથી ના ? આજ ત્રીજો નિર્જળો અપવાસ છે, તેમાં ભર્યું બેડું ઉપડે ખરું કે ?

સત્યવાન—(સ્વગત) શી અવદશા ! જેની સેવામાં હજારો હાસીઓ ખમાખમા કહેનારીયો, પાણી માગે ત્યાં દુધ હાજર થાય, તેને જાતે પાણી ભરવું ! અને તે વળી

નિર્જળા અપવાસમાં !! આજ સુધી તો મને મારા રાજ્યની અપેક્ષા નહોતી થતી, પણ આજના પ્રસંગે મને રાજ્ય મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રગટાવી છે, તે વિના આ સાધ્વીને હું સુખી કરી શકીશ નહિ.

સાવિત્રી—માતા ! મેં મારી સખીઓ પાસે આપને નહિ કહેવાનું વચન લીધું હતું, છતાં એમના પેટમાં વાત નહિ ટકવાથી તમને ચિંતા ગ્રસ્ત કર્યાં, એ એમણે સ્ત્રીઓનું છાત્રકું પેટ હોય છે, એ સાબીત કર્યું; પણ હું તો ભાર લાગવાથી મારી મેળે હેઠે એસી ગઈ હતી, તેમાં કાગનો વાઘ કરી મૂક્યો.

ધુમત્સેન—તમે અમને ખેદ થાય માટે કહેતાં નથી, પણ આજ અમને અમારું રાજ્ય સાંભરી આવ્યું છે, તે હોત તો મોટી ધામધુમથી તમારું વ્રત ઉજવત; તે તો રહ્યું પણ ઉલટાં અપવાસમાં તમને શ્રમ આપીએ છીએ, આજ પાણી ભરવા નહોતું જવું, સત્યવાન ભરી લાવત.

સાવિત્રી—એ લાવે તો પછી હું શું કામની ? મારું કામ હું કરું, ને એમનું કામ એ કરે; મને તો કશુંય લાગ્યું નથી, હજી પણ જે કામ ચીંધવું હોય તે ચીંધો, જુઓ કરી શકું છું કે નહિ ?

સત્યવાન—(સ્વગત) ધન્ય છે તારા મનોબળને ! પત્ની હો તો તારા જેવીજ હજો.

શૈલજ્યા—પુત્રી ! તમારા જેવી વહુ દુર્લભ હોય છે, અમે કેઈ રીતે તમને સુખી કરવા સમર્થ નથી; એજ અમને રાત્રિદિવસ ઝંખના થયા કરે છે.

સાવિત્રી—મને તો રાજ્ય કરતાં પણ અહિં અધિક સુખ છે, આપની સેવા હું જાતે કરું છું, તે રાજ્યમાં ન થાત; વળી મારા સ્વામિને પણ આઉગી રંજન કરી શકું છું, તે રાજ્યમાં દાસ દાસીઓનો ભાગ પડત, માટે આપે મારી કશી ચિંતા કરવી નહિ.

ધુમત્સેન—આવડી નાની વયમાં તમારી સહન શીલતા તથા ગંભીરતા જોઈ, અમે તો તાબુજ થઈએ છીએ !

કેમ જાણે ઈશ્વરે સદ્ગુણના પરમાણુથીજ તમને ઘડ્યાં હોય નહિ!!

સાવિત્રી—માયાળુ માતાપિતા ! મારાં ખોટાં વખાણ કરો નહિ, કાવું ઘટે તેમાંનું કશું હું કરી શકતી નથી, પણ તમે વાતસલ્યતાને લઈ મારો દોષ ગણતાંજ નથી, એજ મારાં સદ્ભાગ્ય માનુ છું.

સત્યવાન—(સ્વગત) પાણી ભરતાં પડી ગયાં છે, એ તો મેં હનણાં જાણ્યું, છતાં લાગવાનું નહિ જણાવતાં સાથે આવવા તૈયાર થયાં છે; શી એની મારા પ્રત્યેની મમતા ! આને હું કયી રીતે સંતોષ આપું.

સાવિત્રી—માતાપિતા ! આજે મારા મતનો છેલ્લો દિવસ છે, તેથી હું આપની પાસે કાંઈ માગવા ઈચ્છું છું; તે કૃપા કરીને મને આપશો.

દુમત્સેન—ધન્ય દિવસ આજનો ! આજ સુધીમાં તમે અમારી પાસે કશું માગ્યું નથી, અને આજ માગવાની ઈચ્છા જણાવી, તે ગમે તેવું કઠિણ હશે તોપણ હું મારા તપો બળથી આપીશ.

શૈલ્યા—પુત્રી ! આજે અમને તમે પુત્રવધુનો ખરો લ્હાવો આપ્યો, તમે માગો અને અમે આપીએ એવા દિવસ નિરંતર ઈશ્વર આપે એ ઈચ્છીએ છીએ.

સાવિત્રી—માતાપિતા ! આપ પ્રસન્ન છો, તો આજે મને મારા સ્વામિ સાથે વનમાં ક્ષણકુલ લેવા જવાની ઈચ્છા થઈ છે; તે મારી ઈચ્છા તૃપ્ત કરશો.

શૈલ્યા—ઓહો ! એમાં તે તમે શું માગ્યું !

દુમત્સેન—હું તો જાણતો હતો કે, તમે કાંઈ અલભ્ય પદાર્થ માગશો ! ત્યાં તમે તો સત્યવાનની સાથે વનમાં જવાનું માગ્યું; એમાં તો આપવાનુંજ શું રહ્યું !

સાવિત્રી—માત્ર હા પાડવી.

શૈલ્યા—અમારી તો સદા તમને હાજ છે, પણ આજ નિર્જળો અપવાસ છે, તેમાં બેડાં સાથે પડી ગયાં છે, એટલે ભલે અમને ન કહેા પણ (માથે હાથ ફેરવી) આ કેમજ શરીરને પીડા થતી હશે, તે નહિ ગણકારતાં વનમાં જવાની તમને શી રીતે હા પાડીએ તે તમેજ કહેા ?

સાવિત્રી—હું જ કહું છું કે મને કશી પીડા થતી નથી, મારે મારા સ્વામિ સાથે ચોકસ સમિધ લેવા જવું છે, માટે ના પાડી મારું મન અકળાવશો નહિ; આપના આશીર્વાદથી મને કોઈ પ્રકારનો ત્યાં બાધ આવવાનો નથી, માટે પ્રસન્ન થઈ રજા આપો.

દુમત્સેન—પારણું કર્યા પછી કાલે જાઓ તો ?

સાવિત્રી—પણ પ્રાતઃકાળથીજ મેં નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે, માટે આજજ જવાની રજા આપો; કાલે મારે નથી જવું.

શૈળ્યા—ભલે તમારી એવી ઇચ્છા છે, તો અમે ના પાડી શકતાં નથી, પણ મોકલતાં મારું અંતઃકરણ હા પાડતું નથી.

સાવિત્રી—એતો મારા પરના અથાગ પ્રેમને લઈનેજ, બાકી મને ત્યાં કાંઈ પરાભવ થવાનો નથી.

દુમત્સેન—દેવિ ! આપણે સાવિત્રીને માગશો તે આપવાનું વચન આપી ચૂક્યાં છીએ, તો ભલે સત્યવાન સાથે જાય; હવે એને ના પાડી એનું મન કચવાવવું મને ઠીક નથી લાગતું.

શૈળ્યા—તો ભલે, સત્યવાનને ભલામણ આપવી ઘટે તે આપી રજા આપો.

દુમત્સેન—સત્યવાન ક્યાં છે !

સત્યવાન—પૂજ્ય પિતાજી ! અહિંજ છું.

દુમત્સેન—ભાઈ ! સાવિત્રીની ઇચ્છા આજે તારી સાથે વનમાં આવવાની થઈ છે, તો સાચવીને તેડી જા.

સત્યવાન—જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા.

શૈળ્યા—પણ જોજો, આજે એને ત્રીજો નિજાંજો અપવાસ છે, માટે ઝાઝો શ્રમ લેવા ઇંદ્ર માં; રોજતો તું સાચકાળે આવે છે, પણ આજ તો દિવસ અસ્ત થયા પહેલાંજ આવતાં રહેજો.

દુમત્સેન—જોજો ક્ષણપણ ક્યાંય વીલાં મૂકીશમાં, નહિતર એ વનમાં જઈશે.

સત્યવાન—આપની આજ્ઞા પ્રમાણેજ વર્તીશ. (સ્વગત)
મારા પ્રાણને હું કેમ અળગાં કરીશ ! (પ્રકાશ) હવે
અમે જઇએ છીએ.

શૈલ્યા—ભલે સિધાવો, ઈશ્વર તમને કુશળ રાખે.

દુમત્સેન—તમારે એટલું સ્મરણમાં રાખવું કે, રાત્રિ
પડતાં સુધીમાં જો તમે નહિ આવો તો અમારા પ્રાણ
રહેવાના નથી.

સાવિત્રી—નકકી સાયંકાળ પહેલાં આવી પહોંચશું.

શૈલ્યા—એ ચૂકશે માં.

સાવિત્રી—(પગે લાગીને) માતા જાઉં છું.

દુમત્સેન—પુત્ર સત્યવાન ! તથા પુત્રી સાવિત્રી ! તમારી
સર્વ દેવતા રક્ષા કરો અને નિર્વિઘ્ને વહેલાં આવો,
એવી પ્રભુ પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે.

ગાયન.

દુમત્સેન } —દૃષ્ટએ અંતરની આશીષ (૨)
શૈલ્યા }

સત્યવાન } —અહમિએ આજ્ઞા નામી શીષ, (૨)
સાવિત્રી }

દુમત્સેન } —હવે અમથી નહિ ઘડી જાય ગણી,
શૈલ્યા } વહેલાં વળજો આશ્રમની ભણી;
તમે બાળક મારાં નેત્ર મણિ !
કરે રક્ષા શ્રી જગદીશ.—દૃષ્ટએ.

સત્યવાન— તમ સેવા વિણુ જનક જનની,
નથી પરવા રાજ્ય તથા ધનની;
નિરખી શોભા નવ ઉપવનની,
સત્વર અહિં આવી મળીશ.—દૃષ્ટએ.

~~~~~

પ્રવેશ ૧૫ મો.

સ્થળ—અશ્વપતિનું શયનગૃહ.

પાત્ર—અશ્વપતિ તથા માલવી.

અશ્વપતિ—પ્રિયા ! આજ તમને નિદ્રા કેમ નથી આવતી !
શું વિચારમાં છો ?

માલવી—પ્રાણપતિ ! આજ પ્રાતઃકાળથી મારું અંતઃકરણ બળ્યા કરે છે, કેાણ જાણે શું અનિષ્ઠ થવાનું હશે તે હું જાણી શકતી નથી; પણ એના એ વિચારે મનમાં ઘોળાયા કરે છે, તેથી નિદ્રા આવતી નથી.

અશ્વપતિ—નબળા વિચારોને સ્થાન ન આપવું, નહિતર સંકલ્પથી આપણેજ અનિષ્ઠને ખેંચી લાવીએ.

માલવી—પણ તે વિચાર તો મારા મનમાં ધર કરીને બેઠા છે, તે ખસેડ્યા ખસે તેવા નથી; આજ જેટ સુદ ચૌદશ છે, સાવિત્રીને નિર્જળો અપવાસ હશે, કાલે વ્રતની સમાપ્તિ થશે, તે સાથે પરણ્યાને પણ એક વર્ષ થશે, નારદજીના કથન પ્રમાણે કાલનો દિવસ વીતેતો મારી ચિંતા દૂર થાય; એ વિચારને લઈ મને નિદ્રા નથી આવતી.

અશ્વપતિ—(સ્વગત) માતાનું હેતુ પુત્રીપર અનહુદ હોય છે, જ્યારથી સાવિત્રી સાસરે ગઈ છે, ત્યારથી એ ચિંતામાં ને ચિંતામાં એનીજ ઝંખના કર્યા કરે છે; કાલનો દિવસ ઇશ્વર નિર્વિઘ્ને પસાર કરે તો પરમેશ્વરની મહાન્ કૃપા સમજવી. (પ્રકાશ) દેવિ ! કાલનો દિવસ ઇશ્વર નિર્વિઘ્ને પસાર કરશે, માટે ચિંતા નહિ કરતાં ઇશ્વર સ્મરણ કરવાથી નિદ્રા આવશે.

માલવી—બહુ સારું, સાચું શરણ હરિનું છે, એ સત્ય-વાનને કુશળ રાખશે. (બન્ને સુઈ જાય છે, દરમ્યાન બન્નેને સ્વપ્ન આવે છે, તેમાં યમનો દરબાર દેખાય છે)

અંતર પ્રવેશ.

સ્થળ—યમનો દરબાર.

યાત્ર—યમરાજ ચિત્રગુપ્ત, દરબારીઓ, વ્યાઘ્રમુખ, વરાહમુખ, વજ્રતુંડ, તિક્ષણદંટ, પાપીઓ, પુણ્યશાળીઓ વગેરે.

(સિંહાસનપર યમરાજ બેઠા છે, આજુબાજુ મનુષ્યના પાપપુણ્ય લખનારા બેઠા છે)

યમરાજ—(સિંહાસનપર બેઠા પછી-સ્વગત) જગતમાં જીવે પોતાના કર્મનુસાર સુખ દુઃખ ભોગવી, અંતે કાળને વશ થાય છે, તે કાળનું ઉપનામ યમ, મનુષ્યના

सुकन्या-सावित्री नाटक

यमदेवतो द्रव्यार.

इदमी व्याट, लायभणा, मु'अद्य

અંતકાળને સમયે સ્વપ્નવત્ સંચિતાનુસાર ન્યાય તોળનાર યમદેવથી સહુ ડરે છે, પરંતુ હું તો નથી કત્તા કે અકત્તા, પ્રાણી માત્ર કર્મનુસાર, કોઈ દેવલોકમાં જાય છે, કોઈ પુનર્જન્મ લે છે, અને કોઈ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે તે તેના કરેલા કર્મનું ફળ લોગવે છે હું તો માત્ર સાક્ષીભૂત છું.

ચિત્રગુપ્ત—મહારાજ ! કેટલાક પ્રાણીઓ પોતાનો ન્યાય પોતે કરી આવેલા, તેમને આપની આજ્ઞાનુસાર તેવા જન્મો આપી દીધા છે, હવે માત્ર થોડાજ બાકી છે; તેમને આપની સમક્ષ રજુ કરું છું.

યમરાજ—બહુ સારું, તેમને લાવો.

ચિત્રગુપ્ત—વજ્રતુંડ ! તિક્ષણુદંટ ! અપરાધીઓને હાજર કરો.

વજ્રતુંડ } —જેવી આજ્ઞા. (જાય છે અને તિક્ષણુદંટ
તિક્ષણુદંટ } અપરાધીને લેઈ હાજર થાય છે)

યમરાજ—આ અપરાધીનાં કેવાં કર્મ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—મહારાજ ! એણે દષ્ટિ દોષ બહુ કર્યા છે રૂપ-વતી પરસ્ત્રીઓને જોઈ જીંદગી ભર કુદષ્ટિજ કરી છે.

યમરાજ—તો એને ધ્રુવડનો અવતાર આપો, જે દિવસે કોઈને દેખેજ નહિ; અને ફરી તેવા દોષ જીંદગી ભર કરે નહિ.

તિક્ષણુદંટ—(અપરાધીને) ચાલો, પક્ષી ગર્ભમાં પ્રવેશ કરો. (લેઈ જાય છે અને વજ્રતુંડ ખીજાને લાવે છે)

યમરાજ—આનાં કેવાં કૃત્યો છે ?

ચિત્રગુપ્ત—કૃપાનાથ ! એણે આચાર્ય બની ભાવિક સેવકોને ઠગ્યા છે, વેદ અને શ્રુતિ, સ્મૃતિના અવળા અર્થ કરી લોકોને ખોટા માર્ગે ચડાવ્યા છે, અને દંભી બની પરમેશ્વર તુલ્ય પૂજાયો છે; તે ઉપરાંત સેવકીઓમાં અનાચાર કરી, સત્ય તો કોઈ દિવસ બોલ્યોજ નથી.

યમરાજ—એણે જેટલા જેટલા અનાચાર કર્યા છે, તેટલા તેટલા તેવા જન્મ આપો, બગશુર બની વિદ્યામાં મોં નાખ્યું માટે પ્રથમ કાગ બનાવો, જે પ્રત્યક્ષ વિદ્યા

ચુંચ્યા કરે, ત્યારપછી બગલો બનાવો, અને ત્યારપછી તે જેટલો સમય ઈશ્વર તુલ્ય પૂજયો હોય તેટલો સમય તમ રેતીમાં તપાવો. (વજ્રતુંડ લઈ જાય છે અને તિક્ષણુદ્દષ્ટ આવે છે) આનો શું અપરાધ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આણે ગર્ભપાત કર્યો છે.

યમરાજ—હુષ્ટા ! તને ઘણી બખત જન્મ આપ્યો, પણ એકે જન્મમાં તું પતિની આજ્ઞામાં રહી નહિ, તેથી પાપના યોગે પતિથી વિમુખ થઈ, તેમાં પણ જો તે વૈધવ્ય ધર્મ બરાબર પાળ્યો હોત તો વૈકુંઠની આધિકારી થાત, તે પણ નહિ કરતાં વિષય વાસનાને આધીન થઈ બરકર્મ કરી ગર્ભપાત કર્યો, માટે તને કુકડીનો જન્મ આપવામાં આવે છે; તેમાં તારી વિષય વાસના ત્રપ્ત કર, અને વારંવાર કપાતી બ. (લેઈ જાય છે અને બીજીને લાવે છે) આનો શું દોષ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આણે ભોળી સ્ત્રીઓને ભોળવી શિયળભંગ કરાવ્યાં છે.

યમરાજ—કુટણી ! તારા પાપનો પાર આવે તેમ નથી, બ્રહ્મા અને આંધળી ચાકોટનો જન્મ આપો. (લેઈ જાય છે અને બીજીને હાજર કરે છે) બોલો આનાં કેવાં કર્મ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આણે વૈધવ્ય ધર્મ બરાબર પાળ્યો, ધર્મ પરાયણ રહી, યથાસ્થિત શુભ કર્મો કર્યાં છે.

યમરાજ—એને વૈકુંઠમાં મોકલો. (લેઈ જાય છે, બીજીને લાવે છે) આ કોણ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—એ બ્રાહ્મણ હોતો, તે બ્રહ્મકર્મ નહિ કરતાં સંતતિ ઉત્પન્ન કરી કન્યા વિક્રય બહુ કર્યો છે.

યમરાજ—એને કાચબાનો જન્મ આપો, તે જીવતાં અગ્નિ ઉપર બળી તેના જમાઈનો ભક્ષ થાય. (લેઈ જાય છે અને બીજીને હાજર કરે છે) બોલો આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ પતિવ્રત પાળીને આવી છે.

યમરાજ—વાહવાહ ! એને અને એના પતિને વિષ્ણુલોકમાં દેવ બનાવો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને લાવે છે)
બોલો આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ વૈદુ' જાણતો નહોતો. છતાં વૈદ જની ઘણા માણસોને એની દવાથી માર્યા છે.

યમરાજ—એને રૌ રૌ નર્કમાં મોકલો. (લેઈ જાય છે બીજાને જોઈ) બોલો આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ ન્યાયમંદિરમાં વકીલ જની સાચાં ખોટાં કરતો.

યમરાજ—એને કાકીડો બનાવો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને હાજર કરે છે) બોલો આનાં કૃત્ય કેવાં છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આણે સાસુ સસરાની સેવા તનમનથી કરી છે.

યમરાજ—એ સદા સોહાગણુ રહી, કલ્પપર્યંત ઉત્તમ પ્રકારનાં સુખો લોગવે એમ કરો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને લાવે છે) બોલો આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ કોટવાળ કહેવાતો, તે ગુન્ડો મનાવવા ઘણા નિર્દોષને મારતો, અને એના કાળા પોષાક પ્રમાણે એ કાળાં કર્મ કરતો અને ઈશ્વરનો ડર રાખતો નહિ.

યમરાજ—એને કલ્પ પર્યંત સો સો ફટકા માર્યા કરો, અને પછી દેડકો બનાવજો, જે મરે ને વરસાદના પાણીથી સજીવન થઈ તેમાંજ સડ્યા કરે. (લેઈ જાય છે, બીજાને જોઈ) બોલો આનાં કર્મ ?

ચિત્રગુપ્ત—આ બ્યાજ બહુ ખાતો.

યમરાજ—એને કલ્પપર્યંત પૈસાના ડામ આપ્યા કરો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને હાજર કરે છે) બોલો આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ દેવાળીયો હતો. ઘણાને રોવરાવીને આવ્યો છે.

યમરાજ—એણે જેના જેના પૈસા ઓળવ્યા હોય, તેને ત્યાં જન્મ લઈ ભરી આપે, પછી પશુ પક્ષી કે મનુષ્ય જની ભરી આપે તેવા જન્મ આપો. (લઈ જાય છે અને બીજાને હાજર કરે છે) આનો શું અપરાધ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ જીવને તેના પુણ્યના યોગે રાજ્ય પદ મળ્યું હતું, તેથી પરમાત્માને ભૂલી, મનુષ્યોપર બુઢા બુઢા

કરો નાખી, પોતાની માનેલી પ્રજાને પીડતો, અને તેનું ધન જોર જીલમથી હરણ કરતો; નિરંતર મદમાં છકી સર્વ પદાર્થો મારા છે, એમાં બીજાને હક નથી એવી આપ અખત્યારી ચલાવી, અધ બની અધર્મ કરવામાં લેશ માત્ર બાકી રાખી નથી.

યમરાજ—અરે ઓ અધર્મી ! આ શું કહે છે ?

રાજા—તે ખરું કહે છે, મારા કૃત્યનો હવે મને પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

યમરાજ—બીજા જીવો કરતાં તારામાં તે શું શ્રેષ્ઠપણું જોયું હતું ? સહુને જન્મ મરણ છે તેમ તને પણ હતું, સહુ ટાઢ તડકો સહન કરતાં તેમ તું પણ સહન કરતો, સહુને રોગાદિ પીડા થતી તેમ તને પણ થતી; રાજા બની પ્રજાનું પાલન કર્યું હોત તોતો વાજબી હતું, પણ જીવોને પીડા કરવા તને દૈવીબળ નહોતું આપ્યું, તે ફરજ ભૂલ્યો તો તારા પાપ પુણ્યનો બદલો લેવા અહિં હાજર થયો, બોલ ક્યાં ગયો તારો બળનો ? ક્યાં ગઈ તારી રાજસત્તા ? ક્યાં ગઈ તારી પૃથ્વી ? તે સાથે લેતો આવ્યો છું ? તો હું સમજું કે તે તારાં હતાં.

રાજા—કૃપાનાથ ! હું ભૂલ્યો, મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવ્યો, જેવો ગયો હતો તેવો પાછો ખાલી હાથે આવ્યો છું, જે જ્યાં હતું તે ત્યાં રહ્યું, અણુમાત્ર પણ હું સાથે લાવવા સમર્થ થયો નથી, મારી મૂર્ખતા હવે મને જણાય છે.

યમરાજ—નહિ, સાથે પાપ અને પુણ્ય લાવ્યો છું, તેમાં પુણ્ય તો તેં કર્યું નથી, પણ પાપનો ઢગ બાંધતો આવ્યો છું, તેનો ન્યાય લેવા તૈયાર થા; આ દરબારમાં સર્વ જીવને યોગ્ય ન્યાય મળે છે, અહિં પક્ષપાત ચાલતો નથી; અહિં તો કાંટે તોળી ન્યાય અપાય છે.

રાજા—હું તો મારી મૂર્ખતાથી મને રાજા માનતો, પણ ખરા રાજા તો તમે છો; જેની પાસે હાજર થયા વિના જીવને છુટકોજ નહિ.

યમરાજ—જાઓ, આને રૌરૌ નર્કમાં પધરાવો, ત્યાં જે જીવોપર સત્તા ચલાવી છે, તે આ દુષ્ટપર ચલાવે તેવો બંદોબસ્ત કરો. લેઈ જાય છે, બીજા કોણ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ ન્યાતનો શેઠીઓ બન્યો હતો, આણે ન્યાતની પંચાત ડાળવામાંજ આખી જીંદગી ગુજારી છે; બીજું કંઈ કયું નથી.

યમરાજ—તે મનુષ્ય જન્મ લઈ બરાબર સાર્થક કર્યું, જાઓ આને પ્રવાન યોનીમાં મોકલો, જા કુતરો બની ન્યાતિલાને ઘેર દુકડા ઉઘરાવતો ફરે, ન્યાતની પંચાતનો આ તને બદલો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને હાજર કરે છે) આનું શું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આ જીવ રાજ્યાધિકારી બન્યો હતો, તેણે લાંચ લીધા વિના કોઈ કામજ કર્યું નથી, બેઉ પક્ષ પાસેથી રુશવત લેતો, ન્યાય અન્યાય જોતોજ નહિ, તેમ પરમેશ્વરનો ડર રાખ્યોજ નથી.

યમરાજ—તારે પરમેશ્વરના દરબારમાં કરેલા કૃત્યનો જવાબ આપવો પડશે, એ વિસરી ગયો હતો કેમ ? તે તારી સત્તાનો ગેર ઉપયોગ કર્યો, રાજા પ્રજા બંનેને ઠગી, તે વિશ્વાસઘાત કર્યો, માટે તેનો બદલો હવે લોગવ, જાઓ આને અંધતામિશ્ર નર્કમાં નાખો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને લાવે છે) આનો શો અપરાધ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—મહારાજ ! આણે રાજદ્રોહ કર્યો હતો, રાજ્યાધિકારીઓને તેની ફરજ બજાવવાથી છાનામાના જઈ મારી નાખ્યા હતા, તેથી આ ફાંસીની શિક્ષા પામી અત્રે આંચો છે.

યમરાજ—એણે મોટો અધર્મ કર્યો છે, નિર્દોષ માણસનો ગુમ રહી વધ કર્યો; એ પાપ ઝાણું નથી કર્યું.

રાજદ્રોહી—તેની તો મને ત્યાં શિક્ષા થઈ, તો હવે અહિં ફરી ન થવી જોઈએ.

યમરાજ—અહિં તો જે કમ કરી આવે, તેનો બદલો તેને મળવો જોઈએ, તે રાજદ્રોહ કર્યો, એ મોટામાં મોટો

ગુન્ડો કયેા છે; રાજ્યસત્તા ઈશ્વરે મુકરર કરેલી છે, ઈશ્વરથી બીજો કરજીને રાજાનો હોય છે; રાજા વિના પ્રજામાં અધર્મ પ્રસરે, તેથી એનો દ્રોહ કરવો એ પણ એક ગુન્ડો છે. રાજા નહોય તો ચોર તથા દુષ્ટ લોકો ગરીબોને મુખે રહેવા ન દે, સ્ત્રીઓની લાજે લુંટાય. માટેજ રાજાને ઈશ્વરે પોતાની સત્તા આપી પ્રજાને ધર્મમાં રાખવા નિર્માણ કરેલા હોય છે, તેનો દ્રોહ કયેા તેથી તને પણનો જન્મ આપવામાં આવે છે, ત્યાં સ્વતંત્રતાનો અનુભવ લેઈ ચોરાશીના ફેરાફરી પછી આવજે, જાઓ લેઈ જાઓ. (લેઈ જાય છે અને બીજાને લાવે છે) એણે શું કર્યું છે ?

ચિત્રગુપ્ત—આણે હૈયાકુટા શોખીન શ્રીમંતોને ઠગી તેના પૈસાથી વ્યભિચાર વર્ધક નાટક મંડળી કરી હતી, અને તેમાં નીચ બિભત્સ અનીતિવાળાં નાટકો ભજવી, જન સમાજનાં અંતઃકરણોમાં અનીતિનાં બીજરૂપ પાપકર્મના સંસ્કારો ઉત્પન્ન કર્યા છે.

યમરાજ—અરે સ્વાર્થી ! વ્યભિચારી, વ્યસની, સુષ્ટિવિરુદ્ધ વર્તનારા ! તે જનસમાજનાં મન બગાડ્યાં છે, માટે તને પુરુષાર્થહીણ બનાવવામાં આવે છે, જાઓ એને નાન્યતર જાતિમાં જન્મ આપો. (લેઈ જાય છે અને બીજાને હાજર કરે છે)

ચિત્રગુપ્ત—આ ગવૈયાનું મિથ્યાભિમાન રાખતો હતો, એસુરું અને બેતાલું અરસિક ગાઇ જનસમાજના કુદરતી રસમાં ભંગ કર્યો છે, એટલો અપરાધ છે.

યમ—એને ગધેડો બનાવો એટલે ભુલકયા કરે.

વ્યાઘ્રમુખ—(પ્રવેશ કરી) મહારાજ ! મહાપ્રધાન ચિત્રગુપ્તની આજ્ઞાથી અમે રાજકુમાર સત્યવાનને લેવા ગયા હતા, પણ આશ્રમમાં અમારાથી પેસી શકાયું નહિ, કેટલાંક શીતોપચારનાં સાધનો સાથે લઈ ગયા તોપણ અમારાથી તે આશ્રમનું તેજ સહન થયું નહિ.

યમરાજ—ત્યાં એવું તે તેજ કાનું છે ?

વ્યાધ્રમુખ—સત્યવાનની પવિત્ર પતિવ્રતા સ્ત્રી સાવિત્રીનું.

અમે બળાત્કારથી તે આશ્રમમાં તો ગયા, પણ તેની પર્ણકુટી દશ હાથ દૂર રહી, એટલે અગ્નિની જ્વાલા લાગે તેમ અમારાં અંગ અર્ધાં બળી ગયાં, બુઝ્યા આ ચામડી બળી ગયેલી છે.

વરાહમુખ—મહારાજ ! હવે વિચારો કે, અમે કેવી રીતે તેને અહિં લાવી શકીશું ! સમય પ્રમાણે આવે નહિ તો આપ અમને ફંડ દો, તેથી અમેતો હવે કાયર થઈ ગયા છીએ.

યમરાજ—કાંઈ અડચણ નહિ, એવે સ્થળે તમારે જવાનું નથી, હું પોતેજ જઈશ. ચિત્રગુપ્ત ! મારું વાહન તૈયાર કરાવો, હું જઈને લઈ આવીશ.

ચિત્રગુપ્ત—જેવી આજ્ઞા. વજ્રતુંડ ! જા વાહન તૈયાર કર.

વજ્રતુંડ—જેવી આજ્ઞા. (નય છે)

યમરાજ—બોલાવો, કોઈ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—હજી એકાદ બાકી છે મહારાજ !

યમરાજ—હાજર કરો.

વજ્રતુંડ—ચાલો. (છપ્પરપગીને લાવે છે)

ચિત્રગુપ્ત—આ હુમણાંજ આવી.

યમરાજ—બોલો આનાં કૃત્ય ?

ચિત્રગુપ્ત—એ પાંચ પતિને મારીને આવી છે, એનાં અંધાર પાપ છે; પતિને પજવવામાં બાકી નથી રાખી, જોડાથી મારતી હતી.

યમરાજ—કેમ દુષ્ટ ! તને કિંચિત્ વખત મનુષ્ય જન્મ મળ્યો હતો, તેમાં જો તે પતિસેવા કરી હોત તો સવ પાપ બળી સ્વર્ગની અધિકારી થાત, પણ તેંતો ઉલટા તેમને મારી નાખ્યા; આ તારા પાપની જે શિક્ષા કરું તે થોડી છે, એને એક પછી એક તમામ નર્કની ખાણોમાં નાખો, પ્રથમ એના ધણીઓ ક્યાં છે ? તેમને હાજર કરો.

ચિત્રગુપ્ત—એ પણ હાજર છે. (છપ્પરપગીના પાંચે પતિને લાવે છે)

ગરીબદાસ—આ રાંડ અહિં ક્યાંથી ! યમદેવપ્રભુ ! આ રાંડે મને મારી નાખ્યો, નહિતો હું મરત નહિ.

૨ જો—અમે જોના દુઃખે રીખાઈ રીખાઈને મુવા છીએ.

છપ્પરપગી—પ્રભુ ! મારા અપરાધની ક્ષમા કરો, મેં બહુ પાપ કર્યાં છે, હવે મને પશ્ચાત્તાપ થાય છે; ફરી મનુષ્ય જન્મ આપો તો પતિને પ્રભુ પ્રમાણે પૂજશ.

ચિત્રગુપ્ત—જ્યારે મનુષ્ય જન્મ મળ્યો ત્યારે તો સમજ નહોતી, હવે અત્યારે પસ્તાય છે તે શા કામનું; તારા કર્મનો બદલો તો તને મળવોજ જોઈએ.

યમરાજ—આ બધા ક્રમોતે મુવા છે, માટે બાકી રહેલું આયુષ્ય લોગવવા તેમને જન્મ આપવો, પણ આ દુષ્ટાને શિક્ષા કરવા માટે તેઓને સો વર્ષ પર્યંત અહિંયાં રાખી, નિરંતર લોહના સો સો જોડા પાંચેના હાથે મરાવો.

વજ્રતુંડ—(આવીને) મહારાજ ! વાહન તૈયાર છે.

યમરાજ—ચાલો. (નય છે)

ગરીબદાસ—ન્યાય તો ઠીક થયો, રાંડ ! તેંતો અમને ચામડાના જોડા માર્યા હતા, પણ હવે તું લોહના ખા.

છપ્પરપગી—વોયબાપરે ! પાંચના જોડા શી રીતે ખમાશે !

ચિત્રગુપ્ત—તેનો વિચાર પ્રથમ કરવો હતો, ચાલો હવે મહારાજની આજ્ઞાને અમલમાં મૂકતાં વિલંબ ન કરો.

પાંચે—(મારતાં મારતાં)

ચિત્રગુપ્ત— ગાયન.

નીચ નાર તું સંભાર કર્મ તારાં (૨)

કાંઈ કીધાં સુકૃત્ય હોય સારાં.

પાંચે— ઉઠી સવારમાં સંભારતી જોડા,

સાટે પડે માથે લોહના હથોડા;

હા—શ—હા—શ.

છપ્પરપગી—અરરરરરરર;

પાંચે— હાશ... ... નીચ.

છળને પ્રપંચમાં આયુષ્ય તારું ખોયું,

વહોરતાં પાપ જરી પાછું ન જોયું;

હાશ—હાશ.

છપ્પરપગી-અરરરરરરર;

પાંચે— હાશ... ... નીચ.

(અંતર પ્રવેશ પૂર્ણ)

માલવી—(એકદમ આશ્ચર્યથી ઉઠી ગભરાઈને) ઉઠો

ઉઠો ! સત્યવાનને ચમરાજ લેવા જાય છે.

અશ્વપતિ—(એકદમ ઉઠી) હે ! હે ! ક્યાં છે ?

(ટૂંકે)

બીજો અંક સમાપ્ત.

~~~~~

અંક ૩ મો

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—અશ્વપતિનું શયનગૃહ.

પાત્ર—અશ્વપતિ તથા માલવી.

માલવી—(રોતાં રોતાં)

ગાયન.

શું કહું સ્વામી ! સ્વપ્ન હું પામી, જીવ મારો ગભરાય;

નિદ્રા ભાગી ઝળકી જંગી, સુઝે ન એકે ઉપાય.—શું.

નાથ હૃદય મમ વળે ન વાર્યું, સુખ આપણું સહુ પરવાર્યું;

હાય દૈવ ! તેં શું નિધાર્યું, યોગમ ખાવા ધાય.—શું.

અશ્વપતિ—એવું તે કેવું ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું ! કે જેથી

તમે આટલાં બધાં ગભરાઈ ગયાં છો ?

માલવી—પ્રાણપતિ ! હજી પણ તે દેખાવ મને ક'પાવે છે.

અશ્વપતિ—મને પણ આજ વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું છે,

તમારું કહો પછી હું મારું કહું.

માલવી—મેં તો સ્વપ્નમાં ચમરાજનો દરબાર જોયો તેમાં

ચમરાજ સિંહાસનપર બિરાજ્યા હતા, અને તેમના

પાર્શ્વે જીવોને બાંધી લાવીને હાજર કરતા હતા,

ચમદેવ તેમના પાપ પુણ્યનો ન્યાય કરતા હતા.

અશ્વપતિ—મને પણ એવુંજ સ્વપ્ન આવ્યું છે ! પછી ?

માલવી—પછી યમરાજે કોઈને જન્મ આપ્યા, કોઈને નર્કમાં, અને કોઈને પશુ પક્ષીમાં મોકલ્યા; એમ એક પછી એક આવતા ગયા, તેમ તેમ તેમને શિક્ષા કરમાવતા ગયા તે મેં જોયું.

અશ્વપતિ—મેં પણ એજ જોયું ! આશ્ચર્ય છે કે બંનેને સરખુંજ સ્વપ્ન આવ્યું ! તેમાં પણ મને એક તો અહિંનોજ તાજો બનાવ જોવામાં આવ્યો.

માલવી—કયો ?

અશ્વપતિ—એક છપ્પરપગી નામની સ્ત્રીએ, એના પતિને મારી નાખ્યો હતો, તેને મેં ફાંસીની શિક્ષા કરમાવી હતી; તેને યમદુતો મારતા મારતા યમરાજ પાસે લાવ્યા, તેના પાંચ પતિ પણ આવી ઉભા, અને યમદેવ પાસે અપીલ કરી.

માલવી—આશ્ચર્ય ! આ બધું શું સાચું હશે ?

અશ્વપતિ—સાચું કે જુઠું કેમ કહી શકાય, પણ બનવાના બનાવનું ભાવિ સૂચન વખતે હોય તો ના નહિ કહી શકાય.

માલવી—પછી એ સ્ત્રીને યમદેવે શું કર્યું ?

અશ્વપતિ—એ સ્ત્રીએ પાંચે પતિને જોડા મારી સ્વધામ પહોંચાડ્યા હતા, તે પાંચે પાસે લોઢાના જોડાના માર મરાવ્યા; તે મેં મારતા જોયા.

માલવી—મેં તો છેવટ જે જોયું તેણે મને બે બાકળી કરી ઉઠાડી, સત્યવાનના પ્રાણ લેવા ગયેલા દુતોએ આવી બહોર કર્યું કે અમે ત્યાં ગયા ખરા, પણ તેની સ્ત્રી સાવિત્રી મહાપતિવ્રતા છે, તેના તેજથી અમે આશ્રમ માં પેસતાંજ બળવા લાગ્યા, જેથી પાછા આવ્યા છીએ, અમે ત્યાં નહિ જઈએ, એની સ્ત્રીનું તપોબળ અમને બાળીને લસમજ કરશે, માટે કૃપા કરી અમને ત્યાં પાછા ન મોકલશો.

અશ્વપતિ—એ તો ખુશી થવા જેવું તમે જોયું ! દેવી સાવિત્રીની આજ્ઞાથી પુત્રી સાવિત્રી વટ સાવિત્રીવ્રત કરે.

છે, તેનો છેલ્લો દિવસ આજ છે, તે વ્રતના પ્રભાવથી
યમદુતો સત્યવાનના પ્રાણ લેવા સમર્થ ન થયા, એ
તો આનંદદાયક સ્વપ્ન આવ્યું; આપણને દેવી સાવિ-
ત્રીએ કહ્યું હતું કે, વટ સાવિત્રીવ્રત કરવાથી સત્યવાન
દીર્ઘાયુષી થશે, તે ભૂલી ગયાં ?

માલવી—ભૂલી તો નથી ગઈ, આટલા દિવસો સુધી એ-
થીજ હું નિશ્ચિંત હતી, પણ આજના સ્વપ્ને મને
શંકાશીલ કરી છે.

અશ્વપતિ—કેવી રીતે ?

માલવી—યમદુતને નિષ્કુળ જોઈ, યમદેવ જાતે સત્યવાનનો
જીવ લેવા ગયા, એ મેં જોયું ત્યારથી ગભરાઈ ગઈ છું.

અશ્વપતિ—દેવી સાવિત્રીના વચનપર વિશ્વાસ રાખો, સ્વપ્ન
બધાં સાચાં હોતાં નથી.

માલવી—સાચાં હોતાં નથી ખરાં ! પણ હમણાંજ તમે
વાત કરી કે, જે સ્ત્રીને અહિં શિક્ષા તમે કરી હતી,
તેને ત્યાં પણ શિક્ષા ખમતી જોઈ, તેમ આનું પણ
હોય તો ?

અશ્વપતિ—આ તમારી શંકા મારે શી રીતે દૂર કરવી !

માલવી—પુત્ર સત્યવાનને નજરે જોડે તો દૂર થાય.

અશ્વપતિ—તમારી તેવી ઈચ્છા છે. તો અત્યારેજ આપણે
ત્યાં જઈએ તો કેમ ?

માલવી—એજ હું ઈચ્છું છું, આજનો દિવસજ કટાકટીનો
છે, નારદજીના કથા પ્રમાણે એક વર્ષ આજ પૂરું થાય
છે, આજની ઘાત જાય તો મને શાન્તિ થાય.

અશ્વપતિ—આજની ઘાત ગઈ સમજો.

માલવી—તો હવે આપ સારથીને દિવ્ય ઘોડાવાળા રથ
જોડી લાવવાનું કહેવરાવો, કે જેથી સત્વર ત્યાં પહોંચાય.

અશ્વપતિ—તમે તૈયાર થાઓ, તેટલામાં રથ હાજરજ છે;
એમ સમજો. (જન્ને જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—દુમત્સેનનો આશ્રમ.

પાત્ર—દુમત્સેન, શૈબ્યા, (પાછળથી) અશ્વપતિ, માલવી
ધૌમ્ય, ગૌતમ, ભારદ્વાજ વગેરે.

શૈબ્યા—આર્યપુત્ર ! સૂર્યાસ્ત પહેલાં આવશું એમ કહીને
ખન્ને ગયાં છે, છતાં હજી સુધી આવ્યાં નહિ, તેથી
મને ખડુ ચિંતા થાય છે; સત્યવાન સાયંકાળ પહેલાં
નિત્ય આવે છે, અને આજ સાવિત્રી સાથે છે, તો
ક્યાંય રોકાય નહિ, તેમ છતાં કેમ રોકાયાં હશે ! મારી
ધીરજ હવે રહેતી નથી.

દુમત્સેન—મને પણ એજ ચિંતા થાય છે, કોઈ દિવસ
નહિ ને માગ્યું, ત્યારે સાવિત્રીએ સત્યવાન સાથે
વનમાં જવાનું માગ્યું, તે આપણે હા પાડી, પણ
જેમ જેમ એમને આવવામાં વિલંબ થાય છે, તેમ
તેમ મને અશુભ વિચારો આવ્યા કરે છે; દૈવ યોગે
કોઈ આશ્રમમાં પણ છે નહિ, કે જેને તજવીજ કરવા
મોકલીએ, તેમ આપણે જઈએ તો પણ આંધળી ઘોડ
ક્યાં સુધી કરશું.

શૈબ્યા—હજી થોડી વાર વાટ જોઈએ, કદાચ વનલીલા
નિરખવામાં, કે કોઈ હિંસક પશુનો પરાભવ કરવામાં
કે કોઈ ખીજ કારણથી રોકત થઈ હશે તો હમણાં
આવી પહોંચશે.

દુમત્સેન—એમને રજા આપી ત્યારેજ મારું અંતઃકરણ
તો ના પાડતું હતું, પણ અનિચ્છાએ જવાદીધાં; ત્યાર
પછી પણ મનમાં એનો એજ પરિતાપ થયા કરતો
હતો, એનું આ પરિણામ હોવું જોઈએ.

શૈબ્યા—ભવિષ્ય અનુસાર મતિ સુજે, નહિતર આજ
સુધીમાં સાવિત્રીને કશું પણ આપણે વીલી મૂકી નથી
તે આજ મૂકી !

દુમત્સેન—આજ મૂક તે પણ સત્યવાન સાથે, શું નાણી
એ જે સૂર્યાસ્ત પહેલાં નહિ આવે.

શૈળ્યા—સરખે સરખાં સાથે હોવાથી રમતમાં આવવાનું વિસ્મરણ તો નહિ થઇ ગયું હોય ?

દુમત્સેન—તેમ થયું હશે તો વિલંબ થવાથી આપણી દશા કેવી થઈ છે, તે આવ્યા પછી જાણશે તો મહા પશ્ચાત્તાપ કરશે.

શૈળ્યા—ઓછામાં પૂરો આજે સાવિત્રીને ત્રીજો નિર્જળો અપવાસ છે, તેની અશક્તિને લઇને તો ક્યાંય બેઠાં નહિ હોય ?

દુમત્સેન—તેમ થવા પણ સંભવ છે.

શૈળ્યા—હવે તો મને એમ થાય છે કે, આપણે તેમની સામાં જઈએ.

દુમત્સેન—પણ આપણે અબાણ્યાં કેવી રીતે તેમની સામાં જઈશું ! ક્યા વનમાં ગયાં હશે તે પણ આપણે જાણતાં નથી.

શૈળ્યા—પુત્ર સત્યવાનના કહેવાથી હું એટલું જાણું છું કે, તે આપણા આશ્રમથી પૂર્વ દિશાના વન લાણી જવાનાં હતાં.

દુમત્સેન—તો ચાલો, આપણે તે તરફ ગમન કરીએ.

શૈળ્યા—ચાલો, (બન્ને જતાં જતાં)

ગાયન.

મત્સેન }
શૈળ્યા }

હરિ હરિ ! કૃપાકરી મેળવજો,
અમ અંધ તણી લાકડીયો;
શિવ શિવ ! પરભવ પાપે આજ,
સમય શો વિપરીત આવી ચડીયો.

દુમત્સેન—સત્યવાન જે પ્રાણુ જતાં પણ, ધર્મ કદી નવ ચૂકે;

તે ટળવળતાં માત પિતાને, જંગલમાં કેમ મૂકે.-હરિ-

શૈળ્યા—લઇ આરા નિજપંચસિધાવ્યાં, સમયવીત્યો પણ નાવ્યાં

નથી રહેતી ધીર નાથ હવે, નકકી ભાવિએ ભૂતાવ્યાં.-હરિ.
(જાય છે)

માલવી—(પ્રવેશ કરી) પ્રાણુપતિ ! આશ્રમમાં કેમ કોઈ દેખાતું નથી ? આર્ય રાજર્ષિ તથા દેવી શૈળ્યા પણ નથી; રખે મારું સ્વપ્ન ખરું હોય નહિ !

અશ્વપતિ—દેવિ ! ધીરજ રાખો, આટલામાંજ ક્યાંઈ ગયાં હશે, તજવીજ કરીએ.

માલવી—તજવીજ કરો કે ન કરો, પણ મારા પગતો ભાંગી ગયા ! આશ્રમમાં સઘળું શૂન્ય દેખી મારી શંકા વધતી જાય છે.

ધૌમ્ય—(સહુ ઋષિ મંડળ સહિત પ્રવેશ કરી) આજે સાયં-કાળ થઈ ગયો છતાં, રાજર્ષિના આશ્રમમાં નિત્યના નિયમ પ્રમાણે સ્તુતિ પાઠાદિ ઈશ્વર ભક્તિના શબ્દો ચ્યાર કેમ સંભળતા નથી ?

ભારદ્વાજ—રાજર્ષિ તથા દેવી શૈબ્યા બેમાંથી એક પણ દેખાતાં નથી, ક્યાં ગયાં હશે !

અશ્વપતિ—ઋષિરાજ ! હું તથા મારી રાણી આપને પ્રણામ કરીએ છીએ.

તમે—કોણ મહારાજ અશ્વપતિ ! તમે ક્યાંથી ?

અશ્વપતિ—અમે હમણાંજ આવ્યાં, આર્ય રાજર્ષિ તથા તેમનાં રાણી, પુત્ર તથા પુત્રી સાવિત્રી વગેરે કોઈ આશ્રમમાં છે નહિ, ક્યાં ગયાં છે તે કાંઈ આપ જાણો છો ?

ધૌમ્ય—ઘણું કરીને કાંઈ કામ પ્રસંગે આ પાસેના તપો-વનમાં કોઈ કોઈ વખત જાય છે, માટે કદાચ ત્યાં ગયાં હશે.

સુવર્ચા—આજે પ્રાતઃકાળમાં સાવિત્રી તથા સત્યવાનને પૂર્વ દિશાના વન તરફ જતાં મેં જોયાં હતાં.

માલવી—ત્યારે તો તે નહિ આવવાથી, વખતે રાજર્ષિ તથા દેવી શૈબ્યા શોધવા તો નહિ ગયાં હોય !

અશ્વપતિ—એમ પણ હોય.

માલવી—એ અપંગ શી રીતે શોધશે ! રાત્રિ પડી ગઈ છે.

ગૌતમ—આપણે તેમને શોધી કાઢવાં જોઈએ.

અશ્વપતિ—આપણે આટલા બધા છીએ, એટલે તેમને શોધી કાઢવાં કાંઈ કઠિણ નથી; આપણે એકેકી દિશામાં શોધવા નીકળીએ.

ભારદ્વાજ—હું મારા શિષ્યો સહિત પાશ્ચિમ દિશામાં જઈ છું.

ગૌતમ—હું ઉત્તર દિશામાં જઈ છું.

સુવર્ચા—હું પૂર્વ દિશામાં પહોંચું છું.

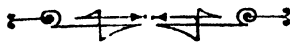
ધૌમ્ય—હું ત્યારે આશ્રમમાં રહું છું, કદાચ કોઈ આવે તો ખબર આપું; પણ સઘળાએ મધ્ય રાત્રી પહેલાં આશ્રમમાં પાછા આવી પહોંચવું.

ભારદ્વાજ—બહુ સારું (જાય છે)

અશ્વપતિ—દેવિ ! તમે અહિં રહો, અમે હમણાં તેમને શોધીને આવીએ છીએ.

ધૌમ્ય—ઋષિ પત્નીઓને હું બોલાવું છું, તે તેમની પાસે રહેશે, કંઈ ચિંતા કરશો નહિ.

માલવી—તમે જાઓ, અને કુશળ સમાચાર લઈ બેઠા આવો. (જાય છે)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—ચંડસેનનું શયનગૃહ.

પાત્ર—ચંડસેન અને પ્રભાવતી.

ચંડસેન—(ઘૂંજતો ઘૂંજતો તથા આંખો ચોળતો પ્રવેશ કરી) હે દેવિ ! મને ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો, હું ભૂલ્યો, મારે તમારું રાજ્ય નથી જોઈતું; હે અંખે ! મને જીવિતદાન આપો.

પ્રભાવતી—(એકદમ જાગ્રત થઈ) પ્રાણનાથ ! આ શું ? આજે આપનું ચિત્ત સ્વસ્થ જણાતું નથી, ઉંઘમાં પણ બલ્યાં કરતા હતા, ત્યાંથી ઉઠી, વળી એકાએક અહિં ચાલ્યા આવ્યા !

ચંડસેન—પ્રિયા ! હું અહિં શી રીતે આવ્યો તેનું પણ મને જ્ઞાન નથી ! શું હું સુતો હતો ?

પ્રભાવતી—નાથ ! ભૂલી કેમ ગયા ? તમે પોઢયા હતા અને હું પવન ઢાળતી હતી, જરા આંખ મીચાઈ એટલામાં તો ખે બાકળા ઉઠીને અહિં ચાલ્યા આવ્યા.

ચંડસેન—રાણી ! મને નિદ્રા નથી આવતી, મારો જીવ ગભરાય છે.

પ્રભાવતી—તમને શું થાય છે ? કહેા તો રાજ વૈદ્યને બોલાવીએ.

ચંડસેન—મને જે થાય છે તે મારું મન જાણે છે, હું ઘણાજ ભયંકર દેખાવ મારી નજર આગળ જોઉં છું ! હવે મારું આવી જન્યું છે.

પ્રભાવતી—પણ તેથી તમે આમ ગભરાઓ છો શા માટે ? એ તો ખાલી મગજની ભ્રમણા છે.

ચંડસેન—અરે ભ્રમણા શું ! એક શુંદર મૂર્તિ હાથમાં ત્રિશૂળ લઈ મારી સામે ધસી આવે છે, અને મને કહે છે કે હે કુબટ ! તું મારા અપંગ ધસુરનું રાજ્ય દબાવી બેઠો છે, તે તેમને પાછું સોંપી દે, નહિ તો તારું આવી જન્યું એમ સમજ, જો જો એ આવી ! ત્રિશૂળ મારા સામું તાકે છે.

પ્રભાવતી—ક્યાં છો અહિં તો કોઈ નથી, (ચારે તરફ જોઈ.) એતો સત્યવાનની મહા પતિવ્રતા સ્ત્રીની સંકલ્પ છાયા મૂર્તિ હોવી જોઈએ, આ તેના સંકલ્પ જળનું ફળ છે; એના તપોજળ આગળ ટકી શકશો નહિ, માટે હજી પણ મારું માનો તો તેનું રાજ્ય તેને સોંપીદો.

ચંડસેન—આવીને માગ્યા સિવાય શી રીતે સોંપું !

પ્રભાવતી—તમારી પાસે એ કોઈ દિવસ માગવા આવનાર નથી, નીતિવલ્લભને પણ કેદમાં નાખી મહા અનર્થ કર્યો, નહિતો આ સમયે તે આપણને સાદ્-ભુત થઈ પડત.

ચંડસેન—મેં મારા કુબટ સલાહકારોના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપી, એ નીતિવાન નીતિવલ્લભને ઘણું કબટ આપ્યું.

પ્રભાવતી—તમે તમારા હિતસ્સ્વીઓને પણ ન જાણખ્યા, જેટલા ઉત્તમ અધિકારીઓ હતા તે સર્વેને તમે એક પછી એક વિદાય કર્યા, અને તેમની જગ્યાએ ઉપરથી મીઠું બોલનારા મુખ મીઠા ભર્યા; તેમણે પ્રજા ઉપર

સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક

ચંડસેનને સાવિત્રીની છાયાનો ભાસ.

લક્ષ્મી વ્યાર્ટ, ભાયખળા, મુંબઈ.

જીવનમ ગુબ્બરી ત્રાસ વર્તાવ્યો છે, તે તમે નથી જાણતા.

ચંડસેન—હવે તો સર્વ પ્રજા પણ મારી વિરુદ્ધ થઈ ગઈ છે, બળવો થવાનાં સ્પષ્ટ ચિન્હ દેખાય છે, સર્વ સત્યવાનનીજ વાટ જોઈ રહ્યું છે; અરે ! હું ચારે તરફથી ઘેરાયો છું, મને સર્વ દિશામાં બચ સિવાય બીજું કંઈ દષ્ટિએ પડતું જ નથી; મનમાં એમ થાય છે કે અહિંથી આવીને કોઈ મારશે કે આ તરફથી આવીને કોઈ ખાઈ જશે, બચ બચ ને બચજ દેખું છું.

પ્રભાવતી—તમારું મનજ તમને ખૂબીવરાવે છે એમ કહોને!

ચંડસેન—ખરેખર મારું મનજ ડરાવે છે. મેં મારા સહોદર ભાઈને ઠગ્યો, મને મદદ કરનારને ઠગ્યા, આખી દુનિયાને ઠગી, પણ એક કુદરતને ઠગી શકતો નથી, તે શક્તિએ મારી પૂઠ એવી સજ્જડ પકડી છે કે દિવસ રાત્રિ મને ચેનજ પડતું નથી; મારું હૃદય નિરંતર મને ડાંખ્યા કરે છે, તે વેદના મારાથી સહન થઈ શકતી નથી, આમાંથી મુક્ત થવાને માત્ર (અંદરથી પીસ્તોલ લાવી બતાવીને) આ એકજ ઉપાય છે, (છાતી સામે ધરે છે) પ્રાણ કાઢવો.

પ્રભાવતી—(હાથ પકડી લઈ) હાં હાં નાથ ! આશું કરો છો ? આત્મઘાત કરશો તો મહા પાપમાં પડશો અને ઉલટી મને રજાવાશો; આમ હિંમત શું હારી ગયા છો ? શાન્ત થઈ જરા વિચાર કરો.

ચંડસેન—વિચાર શું કરું ! મારી મતિ હવે મુઝાઈ ગઈ છે, મેં બહુ બહુ અનર્થ કર્યા છે; અરે ! જેણે મને પુત્રની પેઠે પાળી પોષી મોટો કર્યો, તેનું જ રાજ્ય પચાવી પાયમાલી કરવાના દુષ્ટ વિચાર ઉપર આવ્યો; હાય હાય ! મારા જેવો ચંડાળ પાપી બીજો કોણ હોઈ શકે ?

પ્રભાવતી—ગુરુજનની સેવા કરવી એતો તમારો પરમ ધર્મ છે, તમારા વડીલ બંધુ પ્રત્યેનો તમારો ધર્મ તમે અત્યાર સુધી ભૂલી ગયા છો; તે મહા પવિત્ર

મૂર્તિઓ અંધ થવાથી તમારે તેમને સાદા કરવી જોઈતી હતી, તે નકરી પણ હવે આપને એનો પશ્ચાત્તાપ થતો હોય તો તેથી હું મારાં સદ્ભાગ્ય સમન્નું છું.

ચંડસેન—શાણી રાણી ! તારી શિખામણ મેં તે વખતે ન માની, હવે હું તેને માટે ઘણોજ પસ્તાઉં છું; સત્યવાન કે જેને મારે મારા પુત્ર સમાન ગણી રાજ્ય કાર્યમાં નિપુણ બનાવવો જોતો હતો, તેને કંટક રૂપ ગણી મેં તેનો હિચ્છેદ કરવાનું આદર્યું, અફસોસ !! અફસોસ !!

પ્રભાવતી—અપંગ ગુરુજનની સેવા કરી હોત તો, આપણે ઘણાં સુખી થાત.

ચંડસેન—રાણી ! દૈવ જ્યારે અવળો થાય છે, ત્યારે સઘળું અવળુંજ ભાસે છે; મને કાળે ઘેર્યો હતો તેથી એવી દુષ્ટ મતિ સુઝી.

પ્રભાવતી—હવે જો મતિ સુધરી હોય તો તેમને શરણે જાઓ, અને તમારા અપરાધની ક્ષમા માગો.

ચંડસેન—મેં એમનો એવો મોટો અપરાધ કર્યો છે કે, હું ક્ષમાને પાત્ર રહ્યો નથી.

પ્રભાવતી—તે મહાનુભાવ દયાળુ છે, તે તો તમારો દોષ નહિ જોતાં ક્ષમા કરશે.

ચંડસેન—હું શું મોહું લઈ તેમની પાસે જાઉં ! મને મારું કાળુ મોં ખતાવતાં શરમ આવે છે.

પ્રભાવતી—ગુરુજનની પાસે જવામાં શરમ રાખવી નહિ, કદી છોરુ કછોરુ થાય, પણ ઉદાર દિલનાં માવતર તે મનમાં લાવતાં નથી; તે તમારા વડીલ બંધુ પિતા તુલ્ય છે.

ચંડસેન—ખરેખર રાણી ! હવે તો એ મહાત્મા ધર્મત્સેનના ચરણ વિના ખીચું કોઈ મારે શરણુજ નથી.

પ્રભાવતી—આપણે કેટલા કાળ માટે અનર્થ કર્યો ! આપણું ભોગવનાર પણ સત્યવાન છે, તો પછી એવી દુષ્ટ વાંચના કરી એ કેવી દુર્બુદ્ધિ સુજી !

ચંડસેન—એ દુર્બુદ્ધિએજ મને ભમાવ્યો, મેં મારી બેસવાની ડાળ કાપી.

પ્રભાવતી—હું તો પ્રથમથીજ કહેતી હતી.

ચંડસેન—પ્રભાવતી પ્રીતિ એજ રાજાએને ચિંતામણિ રૂપ છે, એ તારું મહા વાક્ય હવે મને યાદ આવે છે.

પ્રભાવતી—પણ આપે મારા કહેવા ઉપર લક્ષ આપ્યું નહિ, અંતે પ્રભામાં પણ અળખામણા થયા, અને વિપરીત પરિણામ લાવ્યા.

ચંડસેન—હાય હાય ! હું મારાં માતા પિતા જેવાં પવિત્ર દંપતીને પાછળથી અંધ કહી બોલાવતો, પણ અત્યાર સુધી હું પોતેજ અંધ હતો તે મેં હવે જાણ્યું; નીતિ નિપુણ નીતિવદ્ધભનાં કીમતી વચનોની મેં દરકાર ન કરી, મેં કંઈનું ન સાંભળ્યું, મને ધિક્કાર ધિક્કાર છે.

પ્રભાવતી—થઈ ગયેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવો એ પણ એક જાતનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે, તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થયા છો, તો તમારા અપરાધની ક્ષમા તમને અવશ્ય મળશે; માટે સત્વર તપોવનમાં જઈ, એ પવિત્ર દંપતીના ચરણમાં તમારું શિર કમળ નમાવો.

ચંડસેન—રાણી ! હું ત્યાં શી રીતે જાઉં ! એ તપોવનમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથેજ, તે રાજર્ષિનું તેજ મને બાળીને ભસ્મ કરશે.

પ્રભાવતી—સ્વામી ! સુગંધવાળા અને ગંધ વગરનાં પુષ્પોને પૃથ્વી સરખાજ ભાવથી ગોદમાં રાખે છે, સમુદ્રના ઉદરમાં ઉજ્જવલ રત્નને સ્થાન મળે છે, તેમ રેતીને પણ મળે છે; માટે તપોવનમાં જતાં કાંઈ અડચણ નથી.

ચંડસેન—શું ! મને મારાં કૃત્યની માફી મળી શકશે ? મેં એવાં અઘોર પાપ કર્યાં છે, કે એ હરિજનની સમક્ષ જવાની પણ હિંમત ચાલતી નથી.

પ્રભાવતી—પ્રાણપતિ ! હવે તમારી દુષ્ટ વાસનાઓ સર્વ નાશ પામી છે, એટલે એવી શંકા કરવાનું પ્રયોજન નથી; વળી હરિજનનાં અંતઃકરણ તો કમળ દળ કરતાં પણ વધારે સુકોમળ હોય છે, તે તમારા અપરાધની ક્ષમા કરી તમ રા ઉપર દયા કરશે, માટે સત્વર સિધાવો.

ગાયન.

હરિજન હરનિશ હરિને ભજશે,
 સુજન નહિ સજ્જનતા તજશે.
 કડવાં વચન સહન કરશે,
 પણ શબ્દ ન ઉચરશે;
 મુક્તા ફળ વિણ અન્ય ચારો,
 નવ હંસ કદી ચરશે.—સુજન.
 દોષ માંહી નવ રોષ ધરે,
 પણ શાન્તિ સુધા ભરશે;
 સંરસ વાસ કરતુરી તણી,
 કહો કુવાસ કયમ ઠરશે ?—સુજન.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—દ્યુમત્સેનનો આશ્રમ.

પાત્ર—અશ્વપતિ, માલવી, ગૌતમ, ધૌમ્ય, ભારદ્વાજ, શૌનિક,
 પ્રભાવતી, દ્યુમત્સેન, અંડસેન, શૈળ્યા, ઋષિપત્નીઓ
 વગેરે.

માલવી—(આશ્રમને જોઈ) એક વર્ષ પહેલાં આ આશ્રમ
 કેવો રમણીય દેખાતો હતો ! એનો એ આશ્રમ અત્યારે
 શૂન્યકાર દેખાય છે.

ધૌમ્ય—જેના વડે રમણીય હતો તે પછાં આવવાથી એવોજ
 જોશે.

માલવી—પુત્રી સાવિત્રીને પરણ્યા આજે એક વર્ષ થશે,
 એ મંગળ લગ્નનો દિવસ આજજ છે, તે દિવસે આ આશ્ર-
 મમાં આનંદોત્સવ ઉજવાતો હતો, મંગળગીતો ગવાતાં
 હતાં, તેની જગ્યોએ આજ એજ દિવસે શોક છવાઈ
 રહ્યો છે; ફેરફાર થતાં વાર લાગતી નથી.

ધૌમ્ય—મહાદેવી ! અશુભ વિચારો કરવાથી વધારે ગ્લાની
 થશે, માટે શુભ વિચારને સ્થાન આપો.

માલવી—પણ એવાજ વિચારો આળ્યા કરે છે, બીજા
 કશામાં મન ચોટતું નથી.

ધૌમ્ય—હમણું કોઈ સારા ખખર લાવશે, એટલે મન એમાં પરોવાશે.

માલવી—સર્વને ગયે બહુ સમય થયો છતાં હજી સુધી કોઈ ફરકયું નહિ.

અશ્વપતિ—(પ્રવેશ કરી) કેમ આવ્યાં છે કે નહિ ?

માલવી—અહિંતો કોઈ આવ્યું નથી, હમણું આવશે એ આશામાં બેઠાં છીએ, ત્યાં તમે તો નિરાશામાં પાછા ફર્યા જણાવ્યો છો !

અશ્વપતિ—બીજી દિશામાં જનારા આવ્યા પહેલાં નિરાશ થવાનું નથી.

ભારદ્વાજ—(પ્રવેશ કરી) હું તો શોધી શોધીને થાક્યો પણ ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ.

માલવી—દેવી શૈબ્યા તથા મહારાજ હુમત્સેન તો નજીકમાંજ હોવાં જોઈએ, એ અપંગ દૂર શી રીતે ગયાં હોય ?

અશ્વપતિ—અપંગદશામાં ક્યાંય નદી નાળામાં તો નહિ પડી ગયાં હોય !

માલવી—સંતાનની ચિંતામાં ભાન ભૂલવાથી એમ પણ બનવા સંભવ છે.

ગૌતમ—(પ્રવેશ કરી) ઉત્તરમાં તો મળ્યાં નહિ.

માલવી—એ પુણ્ય ચરિત્રોનાં દર્શન થવાં મને તો હવે દુર્લભ જણાય છે.

અશ્વપતિ—હજી ધીરજ રાખવાની છે, છેક આશા મૂકવાની નથી; શૌનિકના આવ્યા પછી જે કહેવું હોય તે કહેજો.

શૌનિક—(પ્રવેશ કરી) હું પણ નિષ્ફળ છું.

માલવી—ન્યારે દશા પડતી હોય ત્યારે આશાના અવલમ્બનો ! મને તો મારા દુસ્સ્વપ્નથી નિશ્ચય છે કે, પરિણામ સારું આવવાનું નથી.

અશ્વપતિ—ગુરુ ! સ્ત્રીઓનાં મન કેટલાં અધીરાં હોય છે તે જોયાં ?

માલવી—અમારાં અંતઃકરણ વાતસલ્યતાથી ઉભરાતાં હોય છે તે તમે શું જાણો; અમે એવાં નહોત તો બાળકોને

ઉછેરતજ નહિ, મને તો જ્યાં સુધી પુત્રી જમાઈને જોયાં નથી ત્યાં સુધી શુનું શુનું થઈ જાય છે; જેમ જેમ રાત્રિ જાય છે તેમ તેમ મારું અંતઃકરણ વધારે અધીરું થતું જાય છે.

પ્રભાવતી—(નેપથ્યમાં) માતા ! મારો હાથ પકડો, નહિ-તર તમે પડી જશો.

ધૌમ્ય—(સાંભળીને) માતા હાથ પકડો એવો સ્વર આવ્યો !

માલવી—સાવિત્રી તો દેવી શૈબ્યાને નહિ કહેતી હોય ?

અશ્વપતિ—કોઈ આવતું હોય એવો પગરવ જણાય છે.

દુમત્સેન—(નેપથ્યમાં) ભાઈ ! તમારો એમાં દોષ નથી, ભાવિ મિથ્યા થતું નથી.

ગૌતમ—આ સ્વર રાજર્ષિનો છે !

ધૌમ્ય—ભાઈથી સંબોધી સાન્ત્વન કરતા આવે છે.

અશ્વપતિ—ભાઈ તો પુત્ર સત્યવાન સિવાય બીજો કોણ હોય ?

શૌનિક—જે હશે તે હમણાં આવશે.

ચક્રત્સેન—(નેપથ્યમાં) બંધુ ! આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા.

શૈબ્યા—(નેપથ્યમાં) આશ્રમમાં કોલાહલ સંભળાય છે.

અશ્વપતિ—નજીકમાંથી અવાજ આવ્યો.

દુમત્સેન—(પ્રવેશ કરી) પુત્ર સત્યવાન ! અમે તો તમને શોધવા ગયાં હતાં.

શૈબ્યા—(પ્રવેશ કરતાં) પુત્રી સાવિત્રી ! કુશળ છોકે ?

ધૌમ્ય—રાજર્ષિ ! અમે તમારીજ રાહ જોઈએ છીએ.

શૈબ્યા—અમે પુત્ર સત્યવાન તથા સાવિત્રીની શોધમાં ગયાં હતાં.

ગૌતમ—સત્યવાન તથા સાવિત્રી તો અહિં છે નહિ, પણ મહારાજા અશ્વપતિ તથા દેવી માલવી આવ્યાં છે.

મત્સેન—હેં ! એ દંપતી આવ્યાં છે ?

અશ્વપતિ—હા, હું આપને પ્રણામ કરું છું.

માલવી—દેવી શૈબ્યા ! હું પણ આપને પ્રણામ કરું છું, આ અંધારી રાત્રિમાં પુત્ર સત્યવાન તથા પુત્રી સાવિત્રી વિના તમે ક્યાં હતાં ?

દુમત્સેન—અમે એમને શોધવા ગયાં હતાં, ત્યાં માર્ગમાં કાંટા વાગવાથી આગળ ચાલી શક્યાં નહિ, તેથી એક વૃક્ષ નીચે બેસી હૃદય ઠાલું કરતાં હતાં, ત્યાં આ મારો નાનો બંધુ તથા તેમનાં સ્ત્રી અમારી પાસે આવતાં હતાં તે મળ્યાં; ને અમને પુત્ર વિરહથી ઘવાયેલાંને અહિં તેડી લાવ્યાં.

ચંડસેન—મહારાજ અશ્વપતિ તથા મુનીશ્વરો ! આ જે બંધુનો અપરાધી હું ચંડસેન આપ સહુને પ્રણામ કરું છું.

ઋષિ—કલ્યાણમસ્તુ.

ચંડસેન—મુનીશ્વરો ! આ મારા જે બંધુ દયાના સાગર છે, જેમણે મને પુત્ર તરીકે પાળેલો તેમનો મેં દ્રોહ કરી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે; તેને માટે મને ધિક્કાર છે.

દુમત્સેન—બંધુ ! તમારા પશ્ચાત્તાપે મને બધો બદલો વાળી દીધો છે, હવે એ ખેદ ન કરો, અમારા અદૃષ્ટને લઈ તમારી બુદ્ધિમાં વિભ્રમ થયો, નહિતર તમે મને પિતા સમાન ક્યાં નહોતા પૂજતા.

પ્રભાવતી—પણ તે પૂજ્યાપર છેવટે પાણી ફેરવ્યું, તેને માટે જેટલો પશ્ચાત્તાપ કરે તેટલો થોડો છે.

શૈળ્યા—પુત્રી પ્રભાવતી ! તું તો મારી સાવિત્રી જેમ મને રાખે છે, તેમ રાખતી હતી તે હજી મને સ્મરણમાં છે.

પ્રભાવતી—માતા ! પુત્રી સાવિત્રી તથા પુત્ર સત્યવાનને જોયા વિના અમને શાન્તિ થવાની નથી.

શૈળ્યા—એમના વિના અમે પણ હૈયા સૂના થઈ ગયાં છીએ, દેવી માલવી ! તમારું અકસ્માત આગમન આ સમયે ?

માલવી—પુત્રી સાવિત્રી યાદ આવવાથી.

દુમત્સેન—એ તો અમારાં દુર્ભાગ્યે અદૃશ્ય થયાં છે, એ ચિંતામાં અમે ઝુરીએ છીએ.

અશ્વપતિ—શી રીતે થયાં તે જણાવશો ?

દુમત્સેન—નિત્યના નિયમ પ્રમાણે સત્યવાન સમિધ લેવા જતાં, પુત્રી સાવિત્રીએ કોઈ દિવસ નહિ ને આજ

અમારી પાસે એવું માગ્યું કે હું મારા સ્વામિ સાથે સમિધ લેવા જાઉં એવી આજ્ઞા આપો.

શૈળ્યા—ઓછામાં પૂરે આજ એને વટસાવિત્રી વ્રતનો ત્રીજો નિર્જળો અપવાસ હતો, તેથી મેં નહિ જવા બંદુ સમજાવ્યાં પણ એની દીનહૃદને લઈ હા પાડવી પડી.

માલવી—(સ્વગત) નારદજીનો કહેલો દિવસ આજ હોવાથી પોતાના પતિથી દૂર નહિ રહેવા સાથે ગઈ, શી એની પતિ પ્રત્યેની ભક્તિ ! (પ્રકાશ) વટસાવિત્રીનું વ્રત તો એણે લગ્નના દિવસથીજ શરૂ કર્યું હતું એ હું જાણું છું.

શૈળ્યા—તેની આજ પૂર્ણાહૂતિ હતી, તેથી પ્રાતઃકાળમાં વહેલાં વડ પૂજનથી પરવારી સત્યવાનની સાથે જવા રજા માગીને ગયાં, પણ સાયંકાળ થતાં નહિ આવવાથી અમારી ચિંતામાં વધારો થયો અને આખર ધીરજ નહિ રહેવાથી અમે આંધળીદોડ કરી શોધવા નીકળ્યાં પણ અધવચેજ અટકી પડ્યાં.

દુમત્સેન—ગયાં ત્યારે લલામણ કરી હતી કે, સૂર્યાસ્ત પહેલાં નહિ આવે તો અમારા પ્રાણ નીકળી જશે; છતાં શા કારણથી રોકાણાં તે સમજી શકાતું નથી.

શૈળ્યા—સત્યવાન હમેશાં સૂર્યાસ્ત પહેલાંજ આવે છે, પણ આજજ અસુરું થયું.

માલવી—પ્રાણપતિ ! મારા સ્વપ્નનું તો પરિણામ નહિ હોય ! (રુવે છે)

શૈળ્યા—પુત્ર સત્યવાન તથા પુત્રી સાવિત્રી નહિ આવે તો અમારા પ્રાણ રહેવાના નથી.

માલવી—અમારી પણ તેવીજ દશા સમજો.

દુમત્સેન—અમારી વિપત્તિનો આજ આખર દિવસ છે. (રુવે છે)

અધિપતિ—મિત્ર ! ધૈર્ય રાખો, દુઃખ પછી સુખ, એ ક્રમને કેમ ભૂલો છો ?

દુમત્સેન—ભાણું છું છતાં પુત્ર પ્રેમે વિકળ કર્યો છે.

હરિ ! હરિ !! (મૂર્છાંગત થાય છે)

ચંડસેન—(એકદમ પકડી) શિવ ! શિવ !! શી કુટુંબની

અવદશા ! (રુવેછે)

પ્રભાવતી—એક તુચ્છ રાજ્ય માટે કેવી આફત લાવ્યા,

છત્રધારીનો યુવરાજ સમિધ લેવા ભટકે, એ પણ

સમયનીજ બલિહારી સમજવીના !

ચંડસેન—સમય બળવાન મનુષ્ય નહિ.

અશ્વપતિ—મહારાજ દુમત્સેન તથા દેવી શૈળ્યા ! આમ

શોક કરવાથી પુત્ર સત્યવાન કે પુત્રી સાવિત્રી આવશે

નહિ, માટે બે પ્રહર રાત્રિ હજી બાકી છે તેટલો

સમય માધવી મંડપમાં જઈ ઈશ્વર ભક્તિમાં ગુણસ્વાથી

તે સાદ્ય કરશે.

ધૈર્ય—મને પણ એમજ કરવું ઉત્તમ લાગે છે.

દુમત્સેન—તમારી સહુની તેવી ઇચ્છા છે તો ચાલો ત્યાં

જઈએ. (સહુ જાય છે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—શર્યાતિ રાજાનો મહેલ.

પાત્ર—સુકન્યા, અયવન.

અયવન—(સ્વગત) ક્યાં અંતર વૃત્તિ ને ક્યાં બાહીર વૃત્તિ !

અંતર વૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિનો એકાકાર થતો, ત્યાં બાહીર

વૃત્તિથી સંસારની અવનવી ઘટના નિરખવી રહી;

વાસનાએ અંતે યોગમાંથી નિવૃત્ત કર્યો અને સંસારમાં

પ્રવેશ કરાવ્યો, તો હવે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મ સ્વીકારી

રાજયોગ સાધવો.

સુકન્યા—(પ્રવેશ કરી) ગાયન.

સમર્થ યોગી ! બન્યા રસભોગી, કહો શ્રેષ્ઠ યોગ કે ભોગ ?

અયવન—યોગ છે અમોઘ, નિર્વિકલ્પ યોગ, વૃથા અન્ય ઉપભોગ

—મમથ

સુકન્યા—વાસનાથી જન્મ મળ્યો આ, આચરવા ઉદ્યોગ,
સંચિત ક્રિયાભણ બંધાયાં તે, ભોગવવાને ભોગ;
સ્ત્રી પુરુષના સંભોગ એ પૂર્વજન્મ પ્રયોગ—સમર્થ.

અય્યવન—ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ ખરો પણ, આવરણ એમાં અધોગ,
ભોગ ભોગવે ધર્મ પરાયણ, નહિ તો પૂરું રોગ;
રોગ ભોગ વિભોગ ગૃહસ્થાશ્રમ એ ફેક—સમર્થ.

સુકન્યા—વેલ રૂપ હું વળગી તમને, નથી મને કંઈ લોભ,
આ લોક પરલોક સુધરે મારો, એ ઇચ્છું વિનોદ;
હું પાણીશ નિત્ય નિયોગ, નિલેપ ભોગવી ભોગ.—સમર્થ.

અય્યવન—સુકન્યા ! જેવું તારું નામ છે તેવાજ તારા
ગુણ છે.

સુકન્યા—એ ગુણ આપ જેવા સ્વામી મળવાથી પ્રકાશમાં
આવ્યા.

અય્યવન—તે મને નવું જીવન બક્ષ્યું, મારો પુનર્જન્મ કર્યો.

સુકન્યા—તો તે પુનર્જન્મનો હાલો મને આપો.

અય્યવન—જે જે તારી ઇચ્છા હશે તે મારા તપોબળથી
પૂર્ણ કરવા હું સમર્થ છું.

સુકન્યા—તે તો મેં પ્રત્યક્ષ જોયું, અશ્વિનીકુમારને દેવ
યજ્ઞમાં આસન આપી સોમપાત્ર આપ્યું, ઇંદ્ર લડવા
આવ્યો તેના સામે કૃત્યાસુરને ઉત્તન કરી નસાડ્યો,
એ જોઈ હું તો ચકિત થઈ ગઈ છું; મારા સ્વામી
આટલા બધા સમર્થ છે એ હું નહોતી જાણતી.

અય્યવન—તમે પણ તપ કરી ક્યાં ઓછપ રાખી છે, અ-
શ્વિનીકુમારને પ્રસન્ન કરી મને દેખતો કર્યો અને સાથે
યુવાવસ્થા પણ અપાવી, એ સુકન્યા વિના અન્યથી થઈ
શકે નહિ.

સુકન્યા—પણ એ ગુરુમંત્ર આપનાર કોણ ? હું તો જીવ
વિનાનું જેવું કલેવર તેવી છું; આપ જેવા ચૈતન્યરૂપ
સ્વામિના પ્રતાપથીજ અશ્વિની કુમારને પ્રસન્ન કરી શકી.

અય્યવન—તમારા પતિવ્રતાથી કરી શક્યાં, પ્રથમ તો તમારા
રૂપથી મોહપામી અશ્વિનીકુમાર તમને વરવા તૈયાર

થયા હતા, છતાં સ્વરૂપવાન દેવેનો તિરસ્કાર કરી મારા જેવા જરા જીર્ણ અંધપતિ પ્રત્યે ભક્તિ દાખવી તો તે પ્રસન્ન થયા; ચલિત મનની હોય તો તેજ વખતે રખડાવી ચાલી જાય અને ઉભયનું બગાડે.

સુકન્યા—ચાલી જાય તે તો કુલટા, સુકન્યા ન કહેવાય.

ચ્યવન—તારા જેવી સુકન્યાજ સંસાર સુધારી શકે છે, જે નો દાખલો જોવો હોય તો ચાલો આજ રાજર્ષિ ધુમત્સેનના આશ્રમમાં, ત્યાં જોવાનું બહુ મળશે.

સુકન્યા—મારાભાઈ સત્યવાનને તથા સાવિત્રીને બહુ દિવસ થયાં મળી નથી માટે ચાલો ત્યાં જઈએ. (જાય છે)

પ્રવેશ ૬ ફો.

સ્થળ—ધુમત્સેનનો આશ્રમ.

પાત્ર—ધુમત્સેન, શૈળ્યા, અશ્વપતિ, માલવી, ચ્યવન, સુકન્યા ચંડસેન, પ્રભાવતી, ગૌતમ, ધૌમ્ય, શૌનિક, સત્યવાન, સાવિત્રી, યમરાજ, બ્રહ્મમંડળ, ઋષિપત્નીઓ. (પાછળથી) નારદ, નીતિવલ્લભ, પ્રભાજન વગેરે.

ચ્યવન—રાજર્ષિ ધુમત્સેન તથા દેવી શૈળ્યા ! હું આત્રી પૂર્વક કહું છું કે, પતિવ્રતા સાવિત્રી સાથે છે તેથી દેવ પણ સત્યવાનનો પરાભવ કરવા સમર્થ નથી.

ગૌતમ—હું પણ મારી વિદ્યાના બળથી જાણી શકું છું કે, હમણાં બન્ને આવી તમારી ચિંતા દૂર કરશે.

ધૌમ્ય—ઈશ્વર સ્મરણ કરવાથી સર્વ વિદ્યા નિવૃત્ત થશે.

ધુમત્સેન—સુનીશ્વરો ! પુત્ર પ્રેમથી અમારા પ્રાણ ટકવા નથી.

અશ્વપતિ—રાજર્ષિ ધુમત્સેન ! સુનીશ્વરોની વાણી મિથ્યા થતી નથી, માટે તે ઉપર વિશ્વાસ રાખી, બે પ્રહર રાત્રિ ધૈર્યતાથી વિતાડશું તો બન્નેને કુશળ જોઈશું.

ધુમત્સેન—તમે અમને આશ્વાસન આપવા ધૈર્ય દાખવો છો એટલું તમારું મનોબળ અમારા કરતાં વિશેષ છે ! તથાપિ અંતઃકરણની સ્થિતિ તો તમારી પણ અમારા જેવીજ છે.

માલવી—અમારા પ્રાણ પણ પ્રભાતમાં બન્નેને નહિ જોઈએ.
તો ટકવા નથી.

સુકન્યા—પ્રાણપતિ ! આપ ત્રિકાળજ્ઞાની છો, તો કહેશો કે મારી જ્ઞેન સાવિત્રી તથા બંધુ સત્યવાન અત્યારે ક્યાં છે ?

માલવી—ધન્ય પુત્રી સુકન્યા ! અમારી સહુની મનોવેદના દૂર થાય તેવુંજ તે પૂછ્યું.

ચ્યવન—તમારી સહુની ધીરજ રહેતી નથી તો, હું મારા તપોબળના પ્રભાવથી તમને સર્વને અત્યારે એ ક્યાં છે એ બતાવું છું.

શૈળ્યા—ઓહોહો ! તોતો અમારાં અહોભાગ્ય ! ! આપ ભલે પધાર્યા, અમે એજ ઇચ્છીએ છીએ.

ચ્યવન—પણ જુઓ આ એક દિવ્ય દર્શન છે, માટે આ દિથી અંત સુધી સ્થિર ચિત્તથી જોયા કરજો; વચમાં અવનવા બનાવો જુઓ તો ગભરાશો નહિ.

માલવી—નહિ ગભરાઈએ મુનિરાજ !

શૈળ્યા—અમે તો જોઈ શકશું નહિ, પણ તમે સહુ જુઓ તે કહેવાથી સંતોષ માનશું.

માલવી—હું યથાર્થ આપને કહેતી જઈશ.

દુમત્સેન—તમે સહુ તેમને કુશળ જોશો, તેથી હું પુત્ર સ્મરણથી મગ્ન રહીશ.

ચ્યવન—જુઓ આ દિવ્ય દર્શનથી જેવી સ્થિતિ ત્યાં હશે તેવી જોશો, માટે વચમાં કેઈએ બોલવું નહિ તથા પરિણામ પહેલાં ઉઠવું નહિ, નહિતર બંધ કરવામાં આવશે.

શૈળ્યા—કૃપાળુ મુનિરાજ ! આપની આજ્ઞાને અમે સહુ અનુસરશું.

ચ્યવન—(ચારે તરફ પાણી છાંટી સર્વે તરફ એકીટસે જોઈ ઇંગ્રેજીમાં જેને મેસ મેરિઝમ કહે છે તે પ્રમાણે દિવ્ય દષ્ટિ કરે છે) જુઓ ! સર્વે શું જુઓ છો ?

અશ્વપતિ—(આશ્ચર્યથી) રાજર્ષિ ! આતો નવું જંગલ દેખાયું ! !

અંડસેન—હું પણ એજ દેખું છું !

દુમત્સેન—શું ખરું દેખો છો !

અશ્વપતિ—હા, મહાભયંકર જંગલ છે.

ધૌમ્ય—અયવન મુનિની અગાધ શક્તિ આજ અનુભવી.

ગૌતમ—માથે રાફડા વળી ગયા ત્યાં સુધી તપ કર્યું, તેનો આ અમત્કાર.

અશ્વપતિ—ઈંદ્રનો પરાજય કરી અશ્વિનીકુમારને યજ્ઞમાં આસન અપાવી સોમપાત્ર આપ્યું, એ અગાધ તપ વિના બને નહિ.

શૈળ્યા—પુત્રી સુકન્યા ! ધન્ય છે તને, ભલે તું મહામુનિ અયવનની ધર્મપત્ની થઈ.

અયવન—તમારી પુત્રીએ પાતિવ્રત્યથી મને નવું જીવન આપ્યું, તેવુંજ સાવિત્રી સત્યવાનને અર્પણે તે તમે ભેશો.

શૈળ્યા—અમારા પૂર્વ પુણ્યના યોગે સાવિત્રી જેવી સુશીલ વહુ મળી.

અયવન—એ ઉભય કુળને ઉજવલ કરશે.

દુમત્સેન—ધન્ય છે એમનાં માત પિતાને !

સાવિત્રી—(સત્યવાન સાથે પ્રવેશ કરતાં) પ્રાણુનાથ ! સામે સારસ પક્ષીનું બેડું બેડું કે ? કેવાં પ્રેમી છે ! એક એકથી દૂર થતાં નથી.

સત્યવાન—એ વિષ્ણુટાં પડે તો બન્ને મરણ પામે, ખરાં પ્રેમી એ કહેવાય.

માલવી - (આશ્ચર્ય થઈ) બુઓ બુઓ ! સત્યવાન તથા સાવિત્રી આવ્યાં ! !

શૈળ્યા—(આશ્ચર્ય થઈ) હેં ! ખરાં આવ્યાં ?

અયવન—દિવ્ય દર્શનમાં કશું ખોટું આવશેજ નહિ.

દુમત્સેન—(શાન્તિથી) ત્યારે કુશળતો છે ?

અયવન—એમાં શું સંદેહ, પણ આતો વ્યતિત થઈ ગયેલો કાળ બતાવું છું; આશ્ચર્યકારક હવે આવશે.

અશ્વપતિ—એ ઠીક કર્યું, પુત્રી સાવિત્રીનું અથથી ઇતિ સુધીનું ચારિત્ર્ય અવલોકન થશે.

સાવિત્રી—(સ્વગત) આપણી સ્થિતિ પણ સારસ જેવીજ થશે!
પ્રભુ ! આજનો દિવસ નિર્વિદ્ધ ઉતારશે, નારદજીનો
કહેલો દિવસ આજ છે, અને મારા વ્રતની સમાપ્તિ
પણ આજ છે; કટોકટીનો સમય છે.

સત્યવાન—પ્રિયા ! આ વેલ જોઈ ? કેવી એના પતિ
કહંબને વિંટળાઈ છે !

સાવિત્રી—તેથી તે કેવી પ્રકુલ્લ દેખાય છે, જેવી રીતે
પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિ સાથે પ્રકુલ્લ દેખાય તેવી.
(નિશ્વાસ નાખી આડું જોઈ—સ્વગત) આપને કાંઈ થશે
તો હું વેલ સુકાઈ જવાની.

સત્યવાન—પ્રિયતમા ! આ કમળ જોયાં ? સૂર્ય તરફ
વિકાસી રહ્યાં છે.

સાવિત્રી—જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીની દૃષ્ટિ નિરંતર તેના પ્રાણ-
પતિ તરફ હોય છે તેમ.

સત્યવાન—પણ બપૈયો પીયુ પીયુ પોકારી રહ્યો છે તે
સાંભળ્યો ?

સાવિત્રી—પીયુ પીયુ કરી વિરહ પ્રકટાવે છે. (સ્વગત)
મારી પણ એવી ઢશા પ્રભુ નકરે !

સત્યવાન—પ્રિયા ! આપણે બહુ દૂર નીકળી આવ્યાં, માટે
તમે પુષ્પ એકઠાં કરો, દરમ્યાન, હું સમિધ કાપી લઉં.

સાવિત્રી—પ્રાણનાથ ! પુષ્પતો હવે ઘણાં છે, માત્ર સમિધ
મને કુહાડી આપો તો હું કાપી લઉં આપ બેઠા બુઝો.

સત્યવાન—હું બેઠો જોઉં અને તમે કુહાડી લઈ કોમળ
હાથથી કાપો એ શોભે !

સાવિત્રી—ન શોભે તો તે અર્ધાંગના ન કહેવાય.

સત્યવાન—તમારાં જેવાં પ્રેમ ભૂતિને એમજ કહેવું ઘટે
છે, પણ તમારા કરતાં હું તુરત કાપી શકીશ માટે
તમે બેસો.

સાવિત્રી—ભલે તેમ કરો. (ચકવા ચકવીને જોઈ) આ ચકવાક
તથા ચકવાકી રાત્રિને વિષે નજીક છતાં ન દેખતાં જેમ
તરફડે છે, તેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિથી વિખુટી પડતાં
તરફડે તે ખરી અર્ધાંગના.

પ્રભાવતી—વિનોદમાં વનચર્યા કેવી આનંદમાં કરે છે !

સત્યવાન—પ્રિયા ! તમે સાથે આવ્યાં તેથી વિનોદમાં ને વિનોદમાં તમને વન ખતાવતાં સમયનું ભાન રહ્યું નહિ પણ યાદ છે કે માતપિતાએ સાયંકાળ પહેલાં આવવાનું કહ્યું છે.

સાવિત્રી—હું પણ આપને હમણાં એજ કહેવાની હતી, હવે આપણે પાછાં ફરવું જોઈએ; સૂર્યનારાયણ પશ્ચિમ દિશા તરફ નમતા જાય છે.

સત્યવાન—થોડાં ફળ તમે વિણો, ત્યાં હું સનિધ કાપી લઉં.

સાવિત્રી—(સ્વગત) હવે વિશેષ વખત ન રોકાય તો સારું મારો જીવ ગભરાય છે, સાયંકાળ પહેલાં આશ્રમમાં પહોંચવું જોઈએ, નહિતર માતા પિતા અસુરે થવાથી ચિંતાતુર થશે; આજની રાત્રિ કેવી ગુજરશે તે પ્રભુ જાણે. (નિશ્વાસ નાખે છે)

માલવી—દેવી શૈળ્યા ! સાવિત્રી સત્યવાન સાથે વાત કરતી જાય છે પણ તેના અંતઃકરણમાં પરિતાપ થતો હોય તેવું એનું મુખાર્વિંદ કહી આપે છે, છતાં સત્યવાનને પોતાની વેદના જણાવતી નથી.

શૈળ્યા—એજ એનો મહાન્ ગુણ છે, કોઈ દિવસ એ કટાણું મુખ ખતાવશે નહિ; જ્યારે જુઓ ત્યારે પ્રસન્ન વદન.

માલવી—પણ આજ એનું મુખાર્વિંદ કરમાયલું દેખાય છે, (સ્વગત) નારદજીના કહેલા દિવસની ચિંતા છે.

શૈળ્યા—તડકામાં ફરવાથી તેમ દેખાતું હશે.

માલવી—(સ્વગત) આમને ખરી હકીકત કહું તો હમણાંજ બન્ને મૃત્યુ પામે. હે સાવિત્રીદેવિ ! તમે પુત્રી આપી છે તો તમે તેનું સૌભાગ્ય સાચવશો. (ચમકી) જુઓ જુઓ ! મોટો નાગ દરમાંથી નીકળ્યો !! અરે એતો સત્યવાનના માથા આગળ આવ્યો, હમણાંજ ડંસ કરશે. (પોકારી) સાવિત્રી ! જોજો સત્યવાનને નાગ ડંસશે ઝટ ચેતાવ.

સુકન્યા—માતા ! આતો દિવ્યદર્શન છે, ભૂલી ગયાં ?

માલવી—પણ એતો હમણાં ડંસશે !

ધ્રુમસેન—હેં શું નાગ !!

શૈળ્યા—શિવ શિવ ! હવે શું થશે !!

પ્રભાવતી—પુત્ર સત્યવાન ! દૂર ખસી જાઓ, તમારી પાછળ નાગ આવે છે, સાવિત્રી પણ આપણે કહીએ છીએ છતાં સાંભળતી નથી !!

અશ્વપતિ—સ્રીઓનાં અંતઃકરણ કેવાં પોચાં હોય છે તે બતાવો છો, આતો દિવ્યદર્શન છે, તે સાવિત્રી ક્યાંથી સાંભળશે.

ચંડસેન—અરેરે ! મારું નસીબ કુટયું. (કપાળ કુટે છે)

પ્રભાવતી—ભવોય કાળી ટીલી ચોટી.

માલવી—અરે ! એતો સત્યવાનને કરડયો !! હાય પુત્રી સાવિત્રી, તારું નસીબ કુટયું. (મૂર્છાંગત થાય છે)

શૈળ્યા—હેં શું કરડયો !! (મૂર્છાંગત થાય છે)

પ્રભાવતી—માતા ! આતો દિવ્ય દર્શન છે.

માલવી—(સ્વસ્થ થઇ) પણ દિવ્ય દર્શનમાં જે દેખાય તે સત્ય હોયતો મારું સ્વપ્ન સાચું પડયું, જે ખડીકથી હું દોડી આવી તે અંતે સાચી ઠરી.

વ્યવન—અવનવું જોઈ ગભરાવું નહિ, એ કહેલું વિસરી ગયાં કે ? આમ કરશે તો બંધ કરું છું.

અશ્વપતિ—પ્રભુ ! આવી દશા બતાવ્યા પછી બંધ કરશે તો અદ્ધર લટક્યાં જેવી અમારી ચારેની શી સ્થિતિ થશે!!

વ્યવન—ત્યારે શાન્તપણે જોયા કરો.

શૈળ્યા—પણ શાન્તિ તે શી રીતે રાખીએ !

વ્યવન—પરિણામની આશાએ.

સત્યવાન—(નાગ કરડવાથી કુહાડી પડી જાય છે) પ્રિયા ! પ્રિયા !! મને કાંઈ કરડયું, મારા માથામાં વ્યથા બહુ થાય છે ચક્કર આવે છે. (વ્યથાથી અવાજે) પ્રાણુ નીકળી જાય છે. (પડવાજતાં સાવિત્રી દોડી પાસે જઈ પકડી)

સાવિત્રી—(સ્વગત) દુઃખનીવેળા આવી પહોંચી ! હવે શું થશે; પ્રભુ ! રક્ષા કરો. (પ્રકાશ) પ્રાણુનાથ ! લોકડાં

सुकन्या-सावित्री नाटक

सत्यवाने सपर्यं उक्ष.

लक्ष्मी आदि, लायापणी, भुंभर्,

કાપવાના પરિશ્રમથી ગરમી માથે ચડી ગઈ હશે, માટે
આપ જરા સુવો તો હું પવન ઢાળું એટલે નિદ્રા આવ-
વાથી શાન્તિ થશે.

સુકન્યા—આહા ! કેવી પ્રેમની પરાકાષ્ટા છે ! !

સત્યવાન—પ્રિયા ! પણ મને નિદ્રા આવી જશે તો માતા
પિતા પાસે જવામાં વિશ્રામ થશે, એમની આજ્ઞાનો
ભંગ થશે તો આથી પણ વિશેષ પીડા થશે.

સાવિત્રી—ભંગ થવા નહિ દઉં, હું જગાડીશ આપ થોડો
વિશ્રામ લ્યો.

દુમત્સેન—ધન્ય સત્યવાન ધન્ય ! પુત્ર હોતો તારા જેવાજ
હોતો.

અશ્વપતિ—આવાં પુત્રરત્ન લાગ્ય વિના પ્રાપ્ત થતાં નથી.

સાવિત્રી—(ખોળામાં સત્યવાનનું માથું લઈ પાલવથી પવન
નાખતાં આબુખાબુ જોવાથી વૃક્ષપર મોટા નાગને જોઈ)
શું મારા નાથને આ નાગ કરડ્યો હશે ! (માથામાં
લોહીનો ટસીયો જોઈ) હા ! આ લોહીનો ટસીયો દેખાય
છે, એ એના ડંસથી હોવો જોઈએ ! નારદજીનો
કહેલો દિવસ, તેજ પળ અને તેજ મુહૂર્ત ચૂક્યું
નહિ; હાય ! મારું નસીળ કુટ્યું. (રુવે છે) આ નાગ
નહિ પણ મારા સ્વામિનો કાળ છે,

સત્યવાન—(લથડતે અવાજે) પ્રિયા ! મને ઘેન ચડતું હોય
એમ જણાય છે ! મને કાંઈ થાય તો તમે માતાપિતાનું
સાન્ત્વન કરજો. (મરણ પામે છે.)

સાવિત્રી— ગાયન.

મારા મસ્તક કરા મોર ! મેલી મુજને અહિં ક્યાં જશે ?
ઘટે નહિ થાયું આમ નહોર.—મેલી.

દીડો શો પ્રિયતમ ! મુજમાં દોષ ?

શાણુ ઘટે ન આવો રોષ ;

પામું શી રીતે સંતોષ.—મેલી.

કહેતા હતા તું હૃદય મારું, પ્રાણ મારો એક ;

ચતુર શિરોમણિ એ વચનો, શું વિસર્યા છોડી વિવેક.

મુજને અહિં કેનો આધાર,

કરશે માત પિતા પોકાર ;

મારા ગુણ ગણના ભંડાર.—મેલી.

(સ્વસ્થ થઈ) પ્રભુ ! આપ નાગ નહિ, પણ નાગના સ્વરૂપમાં આવેલ કેઈ દેવ છો; મારા પતિને આપ શા માટે ડસ્યા ? અને આપને શું કરવાની ઇચ્છા છે ? એ મને જણાવશો ? (નાગમાંથી પાડા ઉપર બિરાજેલા ચમરાજ પ્રકટ થાય છે.)

ચમરાજ—(સ્વગત) પતિવ્રતા કેટલી પ્રભાવશાળી હોય છે ! જેના તેજથી રક્ષાયેલ જીવને લેવા જતાં હું પણ ડરું છું તો પછી મારા પાર્શ્વદેવ નાશી જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય !!

સાવિત્રી—પ્રભુ ! આપ કયા દેવ છો ? અને અહિં શા નિમિત્તે પધાર્યા છો, તે કૃપા કરીને આ દીન દાસીને કહેશો ?

ચમરાજ—પુત્રી સાવિત્રી ! હું ચમરાજ છું.

સાવિત્રી—શું ! આપ સાક્ષાત્ ચમરાજ છો ?

ચમરાજ—હા સાક્ષાત્ ચમરાજ, તારા પતિવ્રત્યના તપો-બળથી 'મને ચમદેવને તું પ્રત્યક્ષ જોઈ શકી છો, તેથી તારી સાથે વાત કરું છું, નહિતર અન્ય મને કેઈ જોઈ શકવા સમર્થ નથી; પણ તું ખરેખર પવિત્ર અને ધર્મથી રક્ષાયેલી છો.

સાવિત્રી—મારાં અહો ભાગ્ય કે આપનાં મને દર્શન થયાં ! પ્રભુ ! આપને મારાં પ્રણામ છે.

ચમરાજ—પુત્રી ! આ તારા પતિ સત્યવાનનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી હું તેને લઈ જવા આવ્યો છું.

સાવિત્રી—પ્રભુ ! મેં સાંભળ્યું છે કે સર્વ મનુષ્યના જીવને લેવા આપના પાર્શ્વદેવ આવે છે, અને અહિં આપે જાતે શ્રમ શા માટે લીધો; તેનું કારણ શું તે કૃપા કરી મને કહેશો ?

ચમરાજ—પતિવ્રતા સ્ત્રીને વૈધવ્ય દશામાં મૂકવા મારા દ્વ-તો સમર્થ થતા નથી, પત્નીના ધર્મથી વિભૂષિત થયેલ જીવ મારે જાતે લેવા જવા યોગ્ય હોય છે; માટે મારે આવવું પડ્યું.

सुकन्या-सावित्री नॉटक

सत्यवानना भरलुथी सावित्रीनो इहनाझाप-यभदेवनुं प्राकटय.

इहमी व्याटे, भायभणा, मुं'अछ.

સાવિત્રી—ભગવન્ ! આપ દયાળુ છો, હું કરગરીને

કરું છું કે, મારા સ્વામિના બદલામાં મારો !

જાઓ, પણ મારા સ્વામિને તો એમના અંધ માતા પિતાને ખાતર અહિં રહેવાદો, આ એક જીવને લીધે બીજા ચાર નિરપરાધી જીવોનો નાશ થશે; માટે મારું બાકી રહેલું આયુષ્ય હું મારા સ્વામિને અર્પણ કરું છું, તો કૃપા કરીને મને કૃતાર્થ કરશો.

યમરાજ—પુત્રી ! તારા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી તેમ કરે એ સ્વાભાવિક છે, પણ આયુષની અદલા બદલી થઈ શકતી નથી; એતો નિર્માણ થયેલું આયુષ પૂર્ણ થયે સર્વને માટે એકજ માર્ગ છે, તેણેજ જવું જોઈએ.

સાવિત્રી—તેમ નહિતો એમની સાથે મને પણ લઈ જાઓ, મનવચન અને કર્મથી હું એમની સાથે બંધાયેલી છું; અમારા જીવ જીજવા નથી એકજ છે, તો પછી હું એકલી શી રીતે રહી શકું ?

યમરાજ—પુત્રી ! તેમ કરવા પણ હું સમર્થ નથી, જીવ જીજવા નથી તે આ ભવમાં, પણ પરભવ માટે તો જીવ થવુંજ જોઈએ તે ક્રમ કેમ ફરે.

સાવિત્રી—પતિવ્રતા સ્ત્રીતો સાતે ભવમાં સાથે રહેવાની ભલે તમે ના પાડો.

યમરાજ—પ્રેમને લઈ બહુ મનુષ્યો સાથે આવવા તૈયાર થાય, તેમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીતો અવશ્ય પતિ પહેલાં પોતાનું મરણ ઇચ્છેછે, પણ કર્મથી જે શરીર બંધાયું છે તે તે ભોગવી છુટે એવો ક્રમ છે, તેનો ભંગ બ્રહ્માથી પણ થઈ શકે નહિ, તો મારાથી તો શી રીતે થાય, માટે હુંતો લઈ જઈશ; તું તારા પતિ પાછળ જે ધર્મ પાળવાના છે, તે પાળીશ તો ફરી તું તેને મળીશ, પણ આ ભવમાં તો જીવ પડવુંજ જોઈએ. (સત્યવાનના સૂક્ષ્મ શરીરને લઈ દક્ષિણ દિશા તરફ જાય છે)

માલવી—પુત્રી સાવિત્રી ! શું તારી આવી દશા થઈ ! હું આ જોઈ શકતી નથી. (મૂર્છાંગત થાય છે)

તિ—ધિક્કાર છે આ જીવતરને. (રૂવે છે)

—અરેરે ! પુત્ર વિના હવે શું થશે, કેમ જીવાશે.

(મૂર્છાંગત થાય છે)

દુમત્સેન—અંધની એક લાકડી તેપણુ દુદ્દૈવે છીનવી લીધી,
હવે જીવીને શું કરવું. (રૂવે છે)

ઘૌમ્ય—અયન ! તમારા દિવ્યદર્શનેતો વિપરીત પરિણામ
આણ્યું !

અયન—ચિંતા નહિં, એ સર્વને પવન નાખી સાવધ કરો.
(તેમ કરે છે) આટલા માટે આ પડદો ખોલવા મના
છે, છતાં મેં પતિવ્રતાનું ચારિત્ર્ય બતાવવા દિવ્યદર્શન
કરાવ્યું; પણ પરિણામ જાણ્યા પહેલાં આમ નહોતું ધાર્યું
કે પ્રેમીની દશા ન ખમી શકાય તેવી થશે.

સાવિત્રી—(સત્યવાનના શબને જોઈ) હે જીવિત વદ્ધલ !
ઘડીકમાં પ્રીતિ વિસરી ગયા ! જુઓ તો ખરા આ
નિર્જન વનમાં મારું કોણુ ભેટી છે, મને રખડતી મૂકી
ક્યાં જાઓ છો ? તમારાં માતાપિતાને શું કહી ને
આવ્યા છો, તે બિચારાં તમને સાચંકાળે નહિ જુએ
તો ટળવળીને મરી જશે; એમની સેવા હવે કોણુ
કરશે, તમારા કાકાને તો તમે જાણો છો; એમણે તો
વનવાસ આપ્યો છે, પછી એમને કોને આધારે છોડો
છો. (રૂવે છે)

ચંડસેન—(ઉભો થઈ) યમદેવ પ્રભુ ! મને એની બદ-
લીમાં લઈ જાઓ, તો મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત થાય;
મને હવે આ જીવન અકારું થઈ પડ્યું છે.

અયન—(હાથ પકડી) દિવ્યદર્શન ભૂલી ગયા કે ?

ચંડસેન—(માથુ કુટતાં) પણ સત્યવાનનું મરણ મારાથી
જોઈ શકાતું નથી, મારાં આ અંધ વડીલોને હું શી
રીતે આશ્વાસન આપી શકીશ.

પ્રભાવતી—હવે આશ્વાસન આપી રહ્યા.

સાવિત્રી—(સ્વસ્થ અર્ધ-સ્વગત) યમ દેવ તો લઈને ચાલ્યા,
હું આમ રોઈશિ તેથી શું વળવાનું છે; યમરાજ ભલે

सुकन्या-रावित्रो नाटक ८

सर्पभांथी यम प्राकटय.

लक्ष्मी आर्ट, लायफणा, मुंबई.

ના પાડે પણ હું તો તેમની પાછળ જવાની. (યમની પાછળ જાય છે)

યમરાજ—પુત્રી સાવિત્રી ! તને મેં જીવોનો કુમ કહ્યો છતાં તું માનતી નથી, અને રોતી રોતી પાછળ આવે છે તેથી મને તારાપર ઠૂકા આવે છે પણ હું નિરુપાય છું; તું આશ્રમમાં જઈ તારા સ્વામિની ઉત્તર ક્રિયા કરી ઋણમાંથી મુક્ત થા, હવે તું સ્વામિસેવામાંથી નિવૃત્ત થઈ છું, જેટલે સુધી આવવું ઘટે તેટલે સુધી તું આવી ચૂકી છું, હવે પાછી વળ અને તારા સાસુ સસરાની સેવા કરી કૃતાર્થ થા.

સાવિત્રી—પણ મારો ને એમનો જીવ જીવો નથી એ મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે, તો શી રીતે રહું, હું પણ સાથેજ ખેંચાઈને આવું છું; ભલે તમે ના પાડો પણ જ્યાં એ ત્યાં હું, તમારી સત્તા નથી કે મને દૂર કરી શકો.

યમરાજ—(જોઈને-સ્વરાત) આ શું આશ્ચર્ય ! આતું આકાશ ગમન મારી સાથે શી રીતે થાય છે ! આ તો પવન વેગે સાથે આવે છે, ખરેખર પતિવ્રતનો આ પ્રતાપ છે, દેવની ગતિ પ્રાપ્ત થઈ જણાય છે. આ તો સદેહે સાથે આવવાની (પ્રકાશ) ધન્ય છે પુત્રી સાવિત્રી ! તને ધન્ય છે, તારો પ્રેમ સાચો છે પણ—

ગાયન.

શા માટે શ્રમ કરે સતી ! તુજ પતિ ભક્તિ સાચી (૧)

હવે પુત્રી ! વળ તું પાછી. (૨)

સાવિત્રી—સજ્જન કેરા સાથમાં, મેંડગ ભરીયાં સાત;
મિત્ર ભાવે સુણજો હવે, દીન વનિતાની વાત.
ધર્મ જે વેદ પુરાણે ભણીઓ, મુખ્ય ધર્મ
ગૃહસ્થાશ્રમ ગણીઓ;

કૃપાનાથ ! મમ પ્રાણ નાથશું, રહી વૃત્તિરાચી (૨)

વળું મહારાજ ! કયમ પાછી. (૨)

યમરાજ—

સુણી વિવેક ભરી મૃદુવાણી, થયો પસન્ન અતિ મન શાણી !
સસવાનના જીવિત વિના કંઈ, ઇચ્છિત વર યાચી (૨) હવે.

સાવિત્રી—મહારાજ ! મારાં અંધ સાસુશ્વસુર આંખે
દેખતાં થાય.

યમરાજ—તથાસ્તુ. ભાગ્યવતી ! તું અતિ દૂર આવી;
થાય કેથી મિથ્યા નવ ભાવી—શા માટે.

સાવિત્રી—

પતિ સમીપ શ્રમ નહિ જરી, જ્યાં જાએ મમ નાથ;
તપ વ્રત આપ કૃપા વડે, ત્યાં આવું તમ સાથ
સંગત સજ્જન તણી નથી સોંઘી, મૈત્રી સંત પુરુષની મોંઘી;
કૃપા નાથ ! મમ પ્રાણ નાથ શું, રહી વૃત્તિ રાચી(ર)—વળું.

યમરાજ—

અર્થ યુક્ત સંભાષણ તારું, બુદ્ધિમાં વૃદ્ધિ કરનારું;
સત્યવાનના જીવિત વિના કંઈ, ઇચ્છિત વર યાચી—હવે.

સાવિત્રી—મહારાજ ! મારા બુદ્ધિ શાળી સસરાજીને પાછું
રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય.

યમરાજ—તથાસ્તુ. ઉત્તમ વર જે આપ્યાં ભાવે;
હજી પ્રેમદા પૂછળ આવે.—શા માટે.

સાવિત્રી—

સુપાત્ર જન કરતા કદી, સુપાત્રનું સન્માન;
સાધુ તો દુશ્મન તણું, પણ સાધે કલ્યાણ.
સત્પુરુષોની સમાન દૃષ્ટિ, દયા તણી વર્ષાવે વૃષ્ટિ;
કૃપાનાથ ! મમ પ્રાણનાથ શું, રહી વૃત્તિ રાચી(ર)—વળું.

યમરાજ—

શીતળ વચન સુધા સમ તારાં, તૃષા તૃપ્તાતુરની હરનારાં;
સત્યવાનના જીવિત વિના કંઈ, ઇચ્છિત વર યાચી—હવે.

સાવિત્રી—મહારાજ ! મારા પિતાના કુળની વૃદ્ધિ કરનાર,
મારે સો લાઈ થાય.

યમરાજ—તથાસ્તુ. સાસરીયાંનું માન વધાર્યું,
પીયર તણું પણ કાજ સુધાર્યું—શા માટે.

સાવિત્રી—

પરદુઃખે દુઃખીયા બને, દુઃખદ હૃદય વિશ્રામ,
ભરંસો ભારે સંતનો, દરવાનું શુભ ઠામ.
સ્વજન માંઢી વિશ્વાસ ન ભાવે, સજ્જન ધર પૂછતું સહુ આવે;
કૃપાનાથ ! મમ પ્રાણનાથ શું રહી વૃત્તિ રાચી (ર)—વળું.

યમરાજ—

મધુરાં નવિન વચન સંભળાવ્યાં, અતિશય તે મારે મન ભાવ્યાં;
સત્યવાનના જીવિત વિના કંઈ, ઇચ્છિત વર યાચી (૨)—હવે.

સાવિત્રી—મહારાજ ! મને મારા સ્વામિથી ઔરસ સો
પુત્ર થાય.

યમરાજ—તથાસ્તુ ઘટે ન થાવું અતિ વર લોભી;
તજ પૂઠ હવે જા અહિં થોભી-શા માટે.

સાવિત્રી—

સ્વધર્મ જ્ઞાલો સાધુને, જે નવ ચૂકે લગાર;

સામ્રાજ્ય ભૂત ભવિષ્યની, ગતિ તણા આધાર.

સજ્જન કરે ન અશા આપી, બેલ્યું અબેલ્યું ન કરે કદાપી;
કૃપાનાથ ! મમ પ્રાણનાથ શું, રહી વ્રતિ રાચી (૨)—વળુ

યમરાજ—

અમૂલ્ય તારાં વચન વિચારી, વાઘે તુજમાં ભક્તિ મારી;

ભગવતી ! છેલ્લું ઉત્તમ અનુપમ, ઇચ્છિત વર યાચી(૨)—હવે.

સાવિત્રી—

પુત્ર તણું મુજને દીધું, પ્રભુ ! આપે વરદાન;

જીવત દાન દધ જીવનને, સત્યકરે ભગવાન.

યમરાજ—(હસીને) સાવિત્રી ! તેં યુક્તિથી તારા પતિનું
જીવન પણ માગ્યું, તારા ચાતુર્યને ધન્ય છે. હે કુલ-
નંદિની ! હું તારા પતિને મારા પાશથી મુક્ત કરું
છું, હવે તું તેને લઈને ઘેર જા, તેનું આયુષ્ય હવે
ચારસો વર્ષનું થશે; તારે વિષે તે સો પુત્રોને ઉત્પન્ન
કરશે, અને તે વંશના સર્વ ક્ષત્રિયો તમારા નામથી
સાવિત્ર કહેવાશે. (સત્યવાનના સૂક્ષ્મશરીરને છોડી દે છે)

સાવિત્રી—મહારાજ ! મારા ઉપર આપે અત્યંત ઉપકાર
કર્યો, આપને મારા સાષ્ટાંગ પ્રણામ હો.

યમરાજ—પુત્રી ! તમારું કલ્યાણ થાયો. (જાય છે)

શૈળયા—(ઉભાં થઈ) પ્રાણનાથ ! હું દેખું છું ! આ તો
બધું સત્ય થાય છે.

દુમત્સેન—હું પણ દેખું છું ! સામે સાવિત્રીને જોઈ ?

શૈળ્યા—હા જોઈ, સામે સત્યવાન સુતેલ છે તે પણ દેખું છું. જુઓ અંગ ફરકયું.

સાવિત્રી—(યમરાજ તરફ જોઈ રહી હતી તે ગયા પછી સ્વગત) યમરાજ તો ગયા, હવે હું ત્વરાથી મારા પ્રાણનાથ પાસે પહોંચી જાઉં. (જાય છે)

સુકન્યા—ધન્ય છે સખી ! ધન્ય છે તને, તારું ચારિત્ર્ય તો અનુકરણ કરવા જેવું છે.

દ્યુમત્સેન—દેવિ ! સાવિત્રીએ આપણા ઉપર જે ઉપકાર કર્યા છે, તે પોતાને મોઢે કહોત નહિ; માટે દિવ્યદર્શનથી જાણ્યું એ ઠીક થયું.

અશ્વપતિ—દેવિ ! તમારી કુખને સાવિત્રીએ શોભાવી.

માલવી—એક પુત્રી સૌ ભાઈ લાવી, બન્ને કુળને સંતુષ્ટ કર્યાં.

સાવિત્રી—(સત્યવાનનું માથું ખોળામાં લઈ)

ગાયન.

જગો જગો જીવન પ્રાણ ! (૨)

નિદ્રા ભાગો ચતુર સુખણ (૨)—જગો.

ભર દરિયામાં કુખમાં ખાતું,

આવી પહોંચ્યું તીરે બહાણ;

દુઃખનાં વાદળ વિખરાયાં બહાલા ! (૨)

ભાગ્યનો ઉગ્યો ભાણ.—જગો.

દ્યુમત્સેન—આપણું એવું ભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે, આ દિવ્યદર્શન સત્ય ઠરે.

અય્યવન—રાજર્ષિ દ્યુમત્સેન ! આ દિવ્યદર્શનની વિદ્યા અલૌકિક છે, એ દેવી શૈળ્યા અને આપને ફરી પ્રાપ્ત થએલી દષ્ટિજ સિદ્ધ કરી આપે છે; તો પણ કદાચ તેમાં સંશય રહેતો હોય તો થોડી વારમાંજ પુત્રી સાવિત્રીની સાથે સત્યવાન આવશે, તેમને તમે પ્રેમપૂર્વક નિરખશો; હવે હું દિવ્યદર્શન બંધ કરું છું, જુઓ સામે નારદમુનિ વધામણી ખાટવા પહોંચ્યા તે અહિં પણ વધામણી ખાટવા આવશે. (દિવ્યદર્શન બંધ કરે છે)

નીતિવદ્વલ્લભ—(પ્રજા વર્ગ સાથે પ્રવેશ કરી) જય જય મહારાજાનો.

ધુમત્સેન—કોણ મારા દિવાન નીતિવદ્વલ્લભ ! તમે અત્યારે અહિં કયાંથી ?

નીતિવદ્વલ્લભ—કુમાર ચંડસેન રાજ્ય સુનું મૂકી નાશી જવાથી, આપનાપર પૂર્ણ પ્રેમવાળો પ્રજાવર્ગ આપને તેડવા આવેલ છે, તેની સાથે રાજ્ય મુશુટ લઈ સેવક પણ હાજર થયો છે.

ધુમત્સેન—ધન્ય છે તમારી રાજ્યભક્તિને ! આખર સુધી ટકાવી.

ચંડસેન—હું અભાગીયો જ્યેષ્ઠબંધુનો અપરાધી તમારા પહેલાં સેવામાં હાજર થયો છું.

નીતિવદ્વલ્લભ—ઓહોહો ! તમે પણ અત્રેજ ખિરાજો છો !!

ચંડસેન—પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા જીવતો રહ્યો છું.

ધુમત્સેન—ભાઈ ! એમાં તમારો દોષ નથી, સર્વ પ્રાણી પોતાના કર્મનુસાર સુંખ દુઃખ ભોગવે છે; જે થયું તે સારું થયું છે.

નગરશેઠ—મહારાજા ધુમત્સેન ! સર્વ પ્રજા રાજ્ય મુશુટ આપને ધારણ કરવા વિનવે છે, માટે એમની ઇચ્છાને માન આપશો.

ધુમત્સેન—એ રાજ્યમુશુટ મારા બંધુ ચંડસેને ધારણ કર્યો છે તો તેને શિરજ રહેવા દો, હવે હું વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે રાજ યોગ્ય છું નહિ.

ચંડસેન—એ રાજ્યમુશુટ તો સત્તવાનને શોભશે, હું તો આપની સેવાથી શોભીશ;

ધુમત્સેન—તમે કાકો ભત્રીજો સમજો.

અશ્વપતિ—ધન્ય છે તમારા વડીલપણને !

ચંડસેન—અને ધિક્કાર છે મારા બંધુપણને.

નારદ—(પ્રવેશ કરી) જય જય સમાજનો.

સર્વે—અમે સર્વને આપનું આગમન આનંદકારી થાઓ.

અશ્વપતિ—આપના દર્શનનો લાભ અનુકૂલ પ્રસંગે થયો છે.

નારદ—મહારાજ અશ્વપતિ ! પુત્રી સાવિત્રીનું ચારિત્ર્ય જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું.

અશ્વપતિ—એનું ચારિત્ર્ય મહાત્મા વ્યવન ઋષિના તપો-બળથી જોવા અમે લાગ્યશાળી થયાં છીએ.

નારદ—ત્યારે હવે પુનરોક્તિ કરવા જરૂર નથી, યોગીન્દ્ર વ્યવન ઋષિનો આપ સર્વનાપર મોટો અનુગ્રહ થયો.

દ્યુમત્સેન—મહામુનિ નારદજી ! પુત્ર સત્યવાન તથા સાવિત્રીને અમે ક્યારે જોવા લાગ્યશાળી થઈશું ?

નારદ—પુત્ર સત્યવાન શ્રમને લીધે સાવિત્રીના ટેકાથી ધીમે ધીમે આવે છે, અને હું ઉતાવળીયો ઉતાવળો વધામણી દેવા આવ્યો, તે પહેલાં તો તમે અહિં આશ્રમમાંજ વ્યવન ઋષિના દિવ્ય દર્શનથી જાણી ચુક્યાં છે, એટલે હવે મારા માટે કાંઈ કહેવાનું રહ્યું નથી.

સુકન્યા—જેન સાવિત્રીનું પરાક્રમ મારા ભાઈ સત્યવાનને કહેવાનું રહ્યું છે, તે હું સંભળાવી વધામણી તેના પાસેથી ખાટીશ.

નારદ—એ વધામણી તો હુંજ ખાટી ગયો છું, સત્યવાનને સર્વ વૃત્તાંતથી વાકેફ કરેલ છે, નહિતર એતો સ્વપ્નજ સમજતા હતા અને સાવિત્રીએ પણ એમજ ઠસાવ્યું હતું.

સુકન્યા—ધન્ય છે સાવિત્રીના મોટા મનને ! અને સાથે તમને પણ ધન્ય છે કે અમારા માટે કશું રહેવા લીધું નહિ, જેથી વિવેક કરત.

નારદ—ધન્ય છે તમારા જેવી સુકન્યાઓને ! જે અમે કરવા સમર્થ નથી તેથી અધિક તમો બન્નેએ કરી બતાવ્યું છે, એ સ્ત્રી સમાજ ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

સત્યવાન—(સાવિત્રી સાથે પ્રવેશ કરતાં) માતા પિતા ! આપને મારા પ્રણામ છે.

દ્યુમત્સેન—પુત્ર ! ચિરંજીવી રહો, પૂર્વજોના પુણ્યથીજ તમને બન્નેને જોયાં છે. (સ્ત્રીવર્ગ હાથ ઉઠા કરી દુઃખણા લઈ આશિષ આપે છે)

સત્યવાન—તપોવનના ઋષિમંડળને અમે બન્ને પ્રણામ કરીએ છીએ.

ચયવન—પવિત્ર સાવિત્રી જેમ તમને પ્રાપ્ત થયેલ છે, તેમજ વિજયમાળા પ્રાપ્ત થાઓ.

ગોતમ—ચયવનઋષિને સુકન્યાએ દીર્ઘાયુષ્ય આપ્યું તેમજ સાવિત્રીએ તમને આપ્યું, એ ચિરકાળ સ્ત્રી સમાજમાં પ્રચલિત થાઓ.

સાવિત્રી—ઓહોહો બહેન સુકન્યા ! તમે ક્યારે આવ્યાં ?

સુકન્યા—આજ રાત્રિમાં, બહેન ! તમારું ચારિત્ર્ય મારા પ્રાણનાથની કૃપાથી જેવા ભાગ્યશાળી થઈ છું.

સાવિત્રી—બહેન ! આપનું ચારિત્ર્ય મારા કરતાં ચડે છે, જે મેં સાંભળ્યું હતું તે આજ ઋષિવર્યને નજરે જેવાથી અદ્ભુત લાભ ગણું છું.

ચયવન—કુલીન સ્ત્રીઓને ધન્યવાદ ઘટે છે.

નારદ—જેણે માતા પિતા તથા શ્વસુર પક્ષને ઉજ્જવળ કર્યા છે, જેના વર્તનથી બન્ને વંશના પૂર્વજો સ્વર્ગના અધિકારી થયા છે, તથા જગતમાં સર્વ સ્ત્રીવર્ગને પવિત્ર પતિવ્રત્યપણાનો માર્ગ બતાવ્યો છે, એવી સુકન્યાને ધન્ય છે.

સાવિત્રી—
સુકન્યા—} —એ માર્ગને અનુમોદન આપનાર આપ જેવા મુનિરાજને પણ ધન્ય છે.

નારદ—તમારું બન્નેનું ચરિત્ર ત્રણે કાળમાં ચિરકાળ ગવાઓ એવી હું આશિષ આપું છું.

નીતિવદ્ધલ—સમય પસંદ છે ત્યારે તમામ અનુકૂલ થાય છે મહારાજ ! આપને તથા દેવી શૈબ્યાને દૃષ્ટિવાન બોધ આશ્ચર્ય થાઉં છું !

શુભત્સેન—એ સઘળો પ્રતાપ કુળવાન પુત્ર વધુનો છે.

નીતિવદ્ધલ—અમારાં ભવિષ્યના મહારાણી દીર્ઘકાળ સૌભાગ્યવતાં રહી રાજ્ય સુખ ભોગવો એવું ઇચ્છું છું.

ચંડસેન—પુત્ર સત્યવાન ! મારા સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી, આ અપરાધી કાકાને ડિજવળ મુખે ફરવા દેવા, આ રાજ્યમુગુટ ધારણ કરશો. (નીતિવદ્ધા પાસેથી મુગુટ લઈ મૂકવા જાય છે)

સત્યવાન—(અટકાવી) એ રાજ્ય મુગુટને યોગ્ય આપછો, હું તો હજી આપની પાસે શિક્ષણ લેવાને યોગ્ય બધાઉં.

અધ્યક્ષતિ—ધન્ય છે સત્યવાન ! ધન્ય છે તમને, પણ હવે તમારા કાકાની તથા અમારી સહુની ઈચ્છાને માન આપી રાજ્ય મુગુટ ધારણ કરશો.

સત્યવાન—વડીલની આજ્ઞા માન્ય કરવી એ આજ્ઞાંકિત પુત્રનો ધર્મ છે.

ચંડસેન—(સત્યવાનને શિર રાજ્ય મુગુટ મૂકે છે)

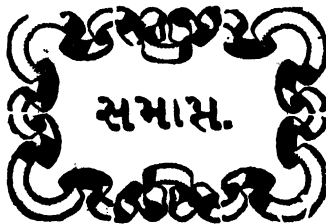
સર્વે—

ગાયન.

આનંદ અપાર (૨) બળવ્યુ પવિત્ર ચરિત્ર સાર.

શ્રવણ કરી જે નરનેનાર, પાળશે પ્રેમે સદાચાર;

સફળ કરી તે આ સંસાર, ભવાનધિ તરી ઉતરેપાર—આનંદ.

ચાંદો અને ઉમદા સટીફીકેટો મેળવી

છત્રીઓના રાખ તરીકે

—૩૩૩૩૩૩—

જગ જાહેર થઈ આલમનું ધ્યાન ખેંચી
રહેનાર માત્ર

હરણ" છાપની ✽

✽ છત્રીઓજ છે.

જે મજબુત, ટકાઉ, સને સુંદર શેપની શરૂઆતમાં
ખધી છત્રીઓથી પહેલે નંબરે પુરવાર થઈ ચુકી છે.

દરેક આખરૂદાર છત્રીના વેપારીઓ
પાસેથી મળશે.

શાખાઓ

મધરાસ

તથા

કલીકટ

જથ્થાખંધ મળવાનું ઠેકાણું

ધલરાહીમ કરીમ એન્ડ સન્સ
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ સુબધ.

છુટક મળવાનું ઠેકાણું:-

પાય કુની, તથા બુમામરેજદ. સુબધ.

એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.,

ફરેક કુટુંબે લાભોરી માં આવશ્ય

૩૧. આ.

૩૧૦આ.

બુદ્ધત્ બજનસાગર ... ૨-૦
સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ, ૧, ૨, ૩, ૪, ૮-૦
ચંદ્રકાન્ત ભાગ. ૧, ૨, ૩, ... ૭-૮
ભત મેહેનત (સ્માઈલ્સ કૃત સેલ્ફ-
હપનું ગુજરાતી ભાષાંતર) ... ૩-૦
પ્રેકટીકલ એસ્ટ્રોનોમી (હોમીયાર કૃત)-
૩-૦
અહગણિત... ૧-૦
ફરજ (સ્માઈલ્સકૃત ડ્યુટીનું ગુ. ભા.)
૧-૮
ચેસ્ટર શીલ્ડનો પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ ૧-૦
શિસુ સદ્ગોષ્ઠમાલા ત્રણ ભાગ. ૦-૧૪
ટોલસ્ટોયની વાર્તા... ૦-૪
દયારામનો અક્ષરરેહ ... ૧-૪
શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ ... ૧-૦
દયારામનું જીવન ચરિત્ર ... ૧-૦
નિર્દોષ હેમકલા(સચિત્ર નવલકથા) ૧-૮
રજનીકાંત (નવલકથા) ... ૧-૪
ધંદ્રકુમાર (નવલકથા) ... ૧-૦
નિલમ અને માણેક ભાગ ૧-૨ સચિત્ર-
૨-૪
,, ,, ભાગ ૩-૪ ,, ... ૨-૪
,, ,, ભાગ ૫-૬ ,, ... ૨-૪
,, ,, ભાગ ૭-૮ ,, ... ૨-૪
શાંતિપ્રિયા (સચિત્ર નવલકથા) ૨-૦
બહુરૂપીબજર ભાગ ૧-૨-૩-૪-
૫-૬ ... ૬-૮
અંશીની રાણી (સચિત્ર)..... ૧-૧૨
બહાદુર કલો અને અનાથ તારા ૧-૦
બહાદુર કલો અને પ્રમાદ સુંદરી ૧-૪
ગુપ્ત મનશક્તિની મહાન શોધો ૦-૧૨
નાટ્યકથારસ (લેમ્સ ટેલ્સ ગુ. ભા.) ૦-૧૨
ચંડાલ ચોકડી (ડીટેક્ટીવનવલકથા) ૦-૧૨
લોઈ બેકનના નિબંધ... ૧-૮
ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ ... ૨-૦
ગુજરાતી હિતોપદેશ... ૧-૦
હાદંબરી, ૧૦ છગનલાલ પંડ્યા કૃત.
૨-૪
કવિતા પ્રવેશ, રા. હિંમતલાલ અંભ-

રીયાકૃત. ... ૧-૦
કાવ્ય મંજરી ... ૧-૦
પુનર્લગ્નનો પશ્ચાન્તાપ(અંપૂર્વ નવલકથા)
૨-૦
પ્રપંચ ભળ ... ૧-૪
પ્રભાવતી (અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વેનું-
હિંદુસ્તાન) ... ૧-૦
ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય ૨-૦
એકાદશસ્કંધ ... ૦-૬૧
સીંગલ રોલર કોટનજનો ... ૨-૦
તુલસીદાસકૃત રામાયણ મુલ તથા-
ગુજરાતી ભાષાંતર ... ૫-૦
વાલ્મીકી રામાયણ ... ૬-૦
ન્યોતિષ કલ્પતરુ ભાગ ૧-૨... ૬-૦
ભતક પારિભત ... ૪-૦
ભતક ખંડ ... ૨-૦
પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર) ... ૨-૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદ બરદાસી-
૧-૮
રતિ સુંદરી ... ૧-૮
શિવપુરાણ (ગુજરાતી ભાષાંતર) ૬-૦
મીકેનીકલ એન્જનીયર્સ એકઝામીનેશન
હેન્ડબુક ૧-૪
વિવિધ સુખાભાસ ... ૨-૮
સ્ત્રીધર્મ ગીતા ... ૧-૮
મોક્ષ મંદિર ... ૨-૮
કમર્શિયલ કેલેન્ડર ચાને વેપારી-
પંચાંગ ... ૧-૮
હોદશો વર્ષનું પંચાંગ ... ૧-૮
મીરાંબાઈ (નવલકથા) ... ૧-૦
જ્ઞાન વચન ... ૦-૧૦
ફોટોગ્રાફી ... ૦-૧૨
અપવાસ (દવા વગરનો ડાકટર) ભાગ-
૧-૨ ... ૨-૧૦
લીલાવતી જીવન કલા ... ૦-૧૨
ધુબિંદુ (બાળકો માટે ચુંટી કાઢેલો-
કાવ્ય સંગ્રહ) ... ૦-૬
સ્નેહસુદા ... ૧-૦
નવરંગી બાલકો ... ૦-૪

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની. બુકસેલર્સ

--બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ--મુંબઈ.

રાખવા લાયક ચુંટી કાઢેલાં પુસ્તકો.

	રૂ. આ.		રૂ. આ.
સેફ્ટ ઇંગ્લીશ ટીચર ભાગ ૧ લો...૧	૪	રાજયોગી ભાગ ૧-૨ (નવલકથા)...૪	૦
" " " ભાગ ૨ જો...૧	૪	અમર ચરિત્ર ભાગ ૧-૨... ..૩	૦
ગુજરાતી અંગ્રેજી લેઝર, ૨૪૮૨...૧	૪	કારોનેશન મ્યુઝીક ગાઈડ... ..૧	૮
રેન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ ઇન્ટુ ગુજરાતી		વિમળા (નવલકથા)... ..૧	૪
ડીક્ષનરી ૭	૮	નેજ પ્રભા (નવલકથા) ૧	૧૨
પોકેટ ડીક્ષનરી ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ ૧	૮	નાંકર દિગ્વિજય ૪	૦
નવલ ગ્રંથાવલી ભાગ ૧-૨-૩-૪	૫ ૧૨	ઇંડીયન કંપનીઝ ૨	૦
આખા મન હરણુ... .. ૦	૧૨	સિક્ષાપત્ર (હરરાય ૭ કૃત) ૩	૦
કરણથેલો... .. ૧	૮	ગીત રામાયણ... .. ૨	૦
ધર્મસિંધુ મૂળ તથા ગુજરાતી		શ્રીમાન્ સુરાધીશ અથવા રસ	
ભાષાન્તર... .. ૬	૦	ગંગા રસ તલાવડી(નવલકથા)...૧	૮
અક્ષરસૂત્ર શંકર બાપ્ત ૧-૨ ... ૧૦	૦	લંડન રાજ્ય રહસ્ય ભાગ ૧...૧	૮
શ્રી બાપ્ત ભાગ ૧ તથા ૨...૬	૦	લંડન રહસ્ય ભાગ ૧ ... .. ૧	૪
ઉપનિષદો, મુલ તથા ગુજરાતી		નટવર અથવા ચંડાળ ચોકડી ...૩	૦
ભાષાન્તર નથુરામ શર્માકૃત...૫	૦	ગીરધરકૃત રામાયણ ૨	૮
કેશવકૃતિ... .. ૧	૮	મીલનું અમૂલ્ય મણિ (નવલકથા) ૧	૪
મણિ અને મોહન... .. ૨	૦	સંસારિકા ૨	૦
એની બીસેન્ટનું જીવન ચરિત્ર...૦	૧૨	દેવી ખડગ (નવલકથા) ૧	૧૨
મોતીના પડદા સંગ્રહ... .. ૩	૮	પ્રવીણસાગર-સટીક-મોટો સચિત્ર ૧૨	૦
શરીર અને વૈદ્યકશાસ્ત્ર... .. ૧૦	૦	નર્મકથા કોષ... .. ૨	૦
ભરૂચા કૃત મીલ એન્જન બોઈલર		મથુરાપુરીનો રંગીલો રાણો ...૧	૦
એનજનીયરીંગ ૧૨	૦	કીર્તન રતનાકર ૩	૮
મીકેનીકલ એન્જનીયરનો મદદગાર		વિદ્વાન્ મંડન અથવા વિદ્વાનોનું	
(એલચીદાણા કૃત)... .. ૬	૦	ભુષણ... .. ૧	૮
કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કલા		જીવનશાસ્ત્રના ગુપ્ત ભેદ... .. ૩	૦
ભાગ ૧ તથા ૨... .. ૪	૦	વ્યાપાર શિક્ષક ૨	૦
ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ ૨	૦	ભવિષ્યવેતા ૩	૦
ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ ૧	૮	પોરાણ કર્મ દર્પણ (છુટાંપાનાં) ...૫	૦
ઈસપ નીતિ (સચિત્ર) ૧	૦	અષ્ટાંગ હૃદય... .. ૩	૦
વેદાન્ત દર્શન ૧	૦	મૃણાલિની (નવલકથા) ૧	૪
પાકશાસ્ત્ર ૧	૪	વનસ્પતિ શાસ્ત્ર ૧૦	૦
ભાવપ્રકાશ ભાગ ૧-૨ ... .. ૭	૦	સંસાર સુધારો ૨	૪
કુદરતનો કેહેર (નોવેલ ૨	૦	ભોજ અને કાલિદાસ ૧	૦
કુર્ગાદાસરાઠોડનવલકથાઐતિહાસિક ૧	૦	લાલન વણઝારી(સચિત્ર નવલકથા) ૧	૮
ભાગ્યહિન કુસુમ ૧	૪	ધનવાન ૫	૦
બેરીસ્ટરની બેરી ૨	૦		
વરધેલી વનિતા (સચિત્ર)... .. ૨	૦		
આમર પાશા ૫	૦		
મધુરી (સચિત્ર) ૩	૦		
ભારત હૃદય નાટક... .. ૦	૧૨		

કાલખાદેવીરોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

સુધરેલી ઢબપરનું એક નવું અઠવાડીક પત્ર.

દેશોદય.

સુરત શહેરના સંખ્યાબંધ ગૃહસ્થોની ઇચ્છાથી આ દેશોદય પત્ર દર અઠવાડીએ પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. મંગળવારે સાંજે આ પત્ર પ્રસિદ્ધ થાય છે; એનું લવાજમ શહેરના ગ્રાહકો પાસે વાર્ષિક ર-૮-૦ ઠરાવવામાં આવ્યું છે. બહારગામના ગ્રાહકો પાસે ૩-૫-૦ લેવામાં આવશે. હિંદુસ્તાનની બહારના દેશો માટે રૂ. ૪ ૨-૦ લેવામાં આવશે.

સ્વચ્છ સસ્તું અને વાચકાક્ષર કામ કરનાર સુરતનું
જાણીતું અને માનીતું

ધી સુરત જૈન એન્જીન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ [છાપખાનું].

હિંદુસ્તાનનો છાપવાનો હુન્નર દિવસે દિવસે સુધરતો જાય છે અને દેશી ભાષાઓમાં છપાતું કામ હવે સુધરેલી ઇંગ્રેજી છપાઇને ટક્કર મારે એવું થાય છે. બધો પ્રતાપ છાપવાના હુન્નરના બહોળા અનુભવ અને પ્રેસ સંબંધી ઉંડી સમજ શક્તિનો છે.

અમારા છાપખાનામાં

જે ગૃહસ્થોએ એક વખત પણ કામ આપી જોયું હશે તેને અમારા કામની કિંમત અને કદર થયા વગર રહી નહીં હોય.

આ છાપખાનામાં

છપાતું કામ ઘણું સુંદર. ઉડીને આંખે લાગે તેવું થાય છે. કારણ કે અમો વખતો વખત નવી નવી ફેશનના તરેહવાર ટાઇપિ. નવા નવા જોડાક અને બોર્ડરોનો જથ્થો મંગાવતાજ રહીએ છીએ. અંગ્રેજી બાળબોધ, જૈની, ગુજરાતી વગેરે ટાઇપોમાં મન પસંદ કામ થાય છે. બ્યાજખી દામ લઈ ઉત્તમ કામ. નવી નવી ડીઝાઇનમાં કરવામાં આવે છે.

એક વખત મુલાકાત લઈ ખાત્રી કરો.

આંચ

નવાપુરા કરવા રોડને
નાકે
સુરત.

શા. ખુબચંદ અમીચંદ જવેરી
મલેક ધી સુરત જૈન એન્જીન પ્રી. પ્રેસ
અપાટીયા ચકલા-સુરત

કસ, હસ્તુરી, અંજર, વિગેરે દશી વનસ્પતિમાંથી બનાવેલી

રોયલ ટોનીક પીલ્સ.

મગજને પુષ્ટિ, બદનને તંદુરસ્તી. અશક્ત થયેલાં સ્ત્રી પુરુષોને
માટે ખાસ ઇલાજ.

દરેક પ્રકારની નબળાઈ દૂર કરી પુરુષા-
તન આપે છે તથા ગયેલી મર્દાઈ પાછી
બક્ષે છે. સ્વપ્નામાં કે પીનાયમાં જતી ધાત
અંધ કરી વીર્યવિકારના ગુપ્ત દરદો મટાડી
પાચનશક્તિ વધારી તાકાત આપે છે.
સ્ત્રીઓના અનિયમન આવને અટકાવી
ગર્ભસ્થાનને સુધારી તંદુરસ્તી બક્ષે છે
કેળવણી લેતા વિદ્યાર્થીઓ ના મગજને પુષ્ટિ
આપી તેમની ઓછી થયેલી યાદગત
શક્તિને પૂર જોશમાં ખીણતી રાખે છે
અને જમ્પરીઓ પુરેલા મુઝરગોના લથડતી
દેહને સુધારી તેમના શરીરમાં નવેસેરથી
ગુણની માફક જુરમો લાવે છે.

આ “રોયલ ટોનીક પીલ્સ” લોહીને વધારી અવયવોને તાકાત
બક્ષે છે, ભુખ વધારે છે, શરીરનું પોષણ કરે છે, એટલુંજ નહીં પણ
દક્ષ વળુ વિવિધ વપરાસમાં આવવાથી પોતાની અદ્ભૂત શક્તિ આપે.
હુપ બતાવે છે તેમજ માથાનો દુખાવો, સાંધાઓમાં થતી કળતર,
આંખે ચકરી, દમ વિગેરેને મારી હટાવે છે.

એના એવા અમૂલ્ય ગુણોની મોટી સાબીતી. સંખ્યાબંધ સર-
શિક્ષેથી મળી છે. તે ઉપરાંત એ ગોળીઓ એક વખત વાપરનાર
ખીજ દવા પસંદ કરતા નથી.

કોમત ૩૦ ગોળીની બાટલીના રૂ. ૧-૪-૦
નકલી માલથી સાવચેત રહેજો.

રજીસ્ટર નંબર ૧૮૦ તપાસી લેજો.

જથ્થાબંધ લેનારને કમીશન આપવામાં આવશે.

દરેક દવા વેચનાર પાસેથી મળશે.

ગોવિંદજી દામોદરની કું.

જથ્થાબંધ તથા છુટક દવા વેચનાર.

નં. ૩. સુતારચાલી, મારકીટ-મુંબઈ.

મોદર ખંખર.

૬૧

—૩૩૩૩૩૩૩—

નીચેનાં પુસ્તકો મોરશી નાટક કંપનીના જ્યાં મુકામ હોય
લાંથી, તથા મુખ્યમાં જુકસેલર એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુખરી
તથા જુકસેલર વસનજી પરમાનંદ સાહેવાળા છે. કાલ્યાણેવી રાણ
અને અમદાવાદમાં મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણેની દુકાનેથી તથા
વડોદરામાં જુ. સેલર મોહનલાલ મનસુખરામ છે. લહેરીમર દર
વાળા પાસેની દુકાનેથી રોકડી કોમત મોકલી અગર જે
પેપલ પાર્સલથી મંગાવી લેવાં.

સર્વહર નાટક મોટું (સચિત્ર) ૧-૪-૦	ચંદ્રહાસ નાટક મોટું... ૧-૮-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	સદર ગાયન... ૦-૨-૦
સલી અનસૂયા નાટક મોટું	સુકન્યા સાવિત્રી ના. ગાયન ૦-૨-૦
(સચિત્ર)...	કંસવધ નાટકનાં ગાયન... ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	લીરબાળા નાટકનાં ગાયન. ૦-૨-૦
ચાંપરાજ નાટક મોટું... ૧-૦-૦	દેવયાની નાટકનાં ગાયન. ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	રાજતરંગ નાટકનાં ગાયન. ૦-૨-૦
રાજસિંહ નાટક મોટું... ૧-૦-૦	વિષ્ણુ વિજયનાં ગાયન. ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	સરસ્વતી નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
રાણકહેવી નાટક મોટું... ૧-૦-૦	રમારણજી નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	મદાલ નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
ત્રિમાથાજી નાટક મોટું... ૧-૦-૦	અંજસી નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	પુનર્જન્મ નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
ત્રિવિક્રમ નાટક મોટું... ૧-૦-૦	જુહાદેવ નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	સાવિત્રીઅલ્પ નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
જગદેવચંદ્રમાર નાટક મોટું ૧-૦-૦	શૃંગીકવિ નાટકનાં ગાયન ૦-૨-૦
સદર ગાયન... ૦-૨-૦	
સુકન્યા-સાવિત્રી નાટક મોટું સચિત્ર કા. ૧-૮-૦	

મુજી આશારામ ઓઝા.

